

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVO

42. ZAGREBAČKI KNJIŽEVNI RAZGOVORI

Zlatko Krilić: Pozdravni govor

Dubravko Jelačić Bužimski: Disidentska književnost koju sam volio

Tihomir Glowatzky: Škare u glavi ili bijeli slonovi: disidenti u Istočnoj Njemačkoj

Jaroslav Otčenášek: Češka disidentska književnosti u razdoblju komunističke diktature (1948. – 1989.)

Carmen Vrljičak Verlichak: Tri pjesnika iz izgnanstva

Maciej Czerwiński: Bogdan Radica – disident?

Davor Velnić: Disidentska književnost

Božidar Petrač: Kako je „Bijela knjiga“ Stjepana Čuića pretvorila u disidenta

Zvonko Taneski: „Poetika dislokacije“ u južnoslavenskim književnostima i njena recepcija u Slovačkoj nakon 1989. godine

Bogusław Zieliński: Janusz Szpotański – je li poljski soc-Villon zaboravljen?

Igor Žic: Ivo Žic-Klačić – tihi riječki disident

Mladen Machiedo: Rubovima disidentstva u sjećanju

Mario Kolar: Dijalekt kao disident

Vinko Grubišić: „Damnatio memoriae“ s obzirom na političke djelatnosti dvojice hrvatskih pjesnika: Mate Vučetića i Vinka Nikolića

Peter Kovačić Peršin: Edvard Kocbek između poricanja i svjedočenja

Zdravko Zima: Edvard Kocbek ili trkač na duge pruge

NAGRADE DHK-a

Nagrada *Zvane Črnja*
Božica Jelušić

Nagrada *Fran Galović*
Pavao Pavličić

Nagrada *Josip i Ivan Kozarac*
Miro Gavran

Julijana Matanović
Krešimir Nemeč

Nagrada *Visoka žuta žita*
Milorad Stojčić

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVO

Godište 77, broj 11-12, Zagreb, studeni – prosinac 2021.

Nakladnik: Društvo hrvatskih književnika

Za nakladnika: Zlatko Krilić

Uređuju: Julijana Matanović i Mario Kolar

Adresa uredništva:

Društvo hrvatskih književnika

Trg bana Josipa Jelačića 7/1, 10000 Zagreb

Tel. 01 4816 931, 4883 580

E-mail: republika@dhk.hr

Tajnica uredništva: Vlatka Poljanec

Uredništvo prima utorkom od 12 do 14 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Lektura: Jakov Lovrić

Dizajn: Jasna Goreta

Prijelom: Neven Osojnik

Tisak: web2tisak, Sv. Nedjelja

Časopis je objavljen uz
potporu Grada Zagreba.

**GODINA
ČITANJA
2021**

Časopis je objavljen uz potporu
Ministarstva kulture i medija RH
u Godini čitanja.

Cijena dvobroja je 60 kuna. Cijena za inozemstvo: za zemlje EU-a 15 eura, izvan EU-a 20 eura.

Godišnja pretplata je 330 kuna, za članove Društva hrvatskih književnika 200 kuna.

Redovna cijena za inozemstvo: za zemlje EU-a 85 eura, za zemlje izvan EU-a 100 eura.

Cijene za članove DHK-a u inozemstvu: za zemlje EU-a 50 eura, a za zemlje izvan EU-a 70 eura.

Uplate na kunski žiroračun Zagrebačke banke d. d., Zagreb, IBAN: HR5223600001101361393,

poziv na broj: 0105-2021, s naznakom „Za Republiku“. Pretplata za inozemstvo:

Croatian Writers' Association, Zagrebačka banka d. d., Savska 60, Zagreb,

Croatia, IBAN: HR5223600001101361393, SWIFT banke ZABHR2X.

Časopis *Republika* u kontinuitetu izlazi od 1945. godine do danas.

Društvo hrvatskih književnika njegov je nakladnik od 1981. godine.

KAZALO

Uvodno slovo / 3

42. ZAGREBAČKI KNJIŽEVNI RAZGOVORI:

Disidentska književnost ili književnost zaborava

Zlatko Krilić: *Pozdravni govor na otvorenju 42. ZKR-a* / 5

Dubravko Jelačić Bužimski: *Disidentska književnost koju sam volio* / 9

Tihomir Glowatzky: *Škare u glavi ili bijeli slonovi: disidenti u Istočnoj Njemačkoj* / 15

Jaroslav Otčenášek: *Česka disidentska književnosti u razdoblju komunističke diktature (1948. – 1989.)* / 27

Carmen Vrljičak Verlichak: *Tri pjesnika iz izgnanstva* / 33

Maciej Czerwiński: *Bogdan Radica – disident?* / 38

Davor Velnić: *Disidentska književnost* / 45

Božidar Petrač: *Kako je „Bijela knjiga“ Stjepana Čuića pretvorila u disidenta* / 53

Zvonko Taneski: *„Poetika dislokacije“ u južnoslavenskim književnostima i njena recepcija u Slovačkoj nakon 1989. godine* / 59

Bogusław Zieliński: *Janusz Szpotański – je li poljski soc-Villon zaboravljen?* / 67

Igor Žic: *Ivo Žic-Klačić – tih riječki disident* / 73

Mladen Machiedo: *Rubovima disidentstva u sjećanju* / 81

Mario Kolar: *Dijalekt kao disident* / 93

Vinko Grubišić: *„Damnatio memoriae“ s obzirom na političke djelatnosti dvojice hrvatskih pjesnika: Mate Vučetića i Vinka Nikolića* / 105

Peter Kovačić Peršin: *Edvard Kocbek između poricanja i svjedočenja* / 115

Zdravko Zima: *Edvard Kocbek ili trkač na duge pruge* / 127

NAGRADE DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

Božica Brkan: *Obrazloženje Nagrade „Zvane Črnja“ – Božica Jelušić: „Kajogledi, vnebogledi“* / 139

Mario Kolar: *Obrazloženje Nagrade „Fran Galović“ – Pavao Pavličić: „Kužni pil“* / 142

Dubravka Brezak Stamać: *Obrazloženje Nagrade „Josip i Ivan Kozarac“ za životno djelo – Miro Gavran* / 146

Zlatko Krilić: *Obrazloženje Nagrade „Josip i Ivan Kozarac“ za proznu knjigu – Julijana Matanović: „Djeca na daljinu“* / 149

Ružica Pšihistal: *Obrazloženje Nagrade „Josip i Ivan Kozarac“ za znanstvenu knjigu – Krešimir Nemeć: „Leksikon likova iz hrvatske književnosti“* / 151

Franjo Nagulov: *Obrazloženje Nagrade „Visoka žuta žita“ – Milorad Stojević* / 153

Maja Kolman Maksimiljanović: *Kronika DHK-a* / 157

Vlatka Poljanec: *Nove knjige članica i članova DHK-a* / 165

SLIKOVNI PRILOZI

Nataša Ač / 8, 32, 52, 92, 104, 114, 126, 138, 156

UVODNA RIJEČ

Društvo hrvatskih književnika početkom listopada već tradicionalno organizira *Zagrebačke književne razgovore* – jednu od najdugovječnijih književnih manifestacija u Hrvatskoj i šire. Riječ je o kulturnom književnom susretanju utemeljenom krajem šezdesetih godina prošloga stoljeća, koje u Zagrebu ugošćuje ugledne pisce, jezikoslovce, književne kritičare, prevoditelje i kulturologe iz Hrvatske te šireg okruženja i svijeta. Unatoč i dalje aktualnim pandemijskim nedaćama, *Razgovori* su ove godine uspješno održani od 6. do 9. listopada u prostorima DHK-a. Predsjednik Povjerenstva DHK-a za *Zagrebačke književne razgovore* bio je Dubravko Jelačić Bužimski, a članovi Jasna Horvat, Mladen Machiedo, Dino Milinović, Antun Pavešković, Cvijeta Pavlović i Miro Gavran, koji je i moderirao središnje radne sjednice.

U spomen na 50. godišnjicu Hrvatskog proljeća i tridesetak godina od pada Berlinskog zida i komunizma, tema ovogodišnjih, 42. po redu *Zagrebačkih književnih razgovora* bila je *Disidentska književnost ili književnost zaborava*. Kako je izrečeno na otvorenju manifestacije, namjera je bila podsjetiti na pisce, djela i fenomene koje su tijekom 20. stoljeća vlastite kulture odbacile, uglavnom zbog političkih razloga, odnosno zbog neslaganja s nedemokratskim postupcima političkih režima. Kao i svake godine, i ovogodišnji ZKR okupio je domaće i strane izlagače, pa je tako, osim o hrvatskim, bilo riječi i o disidentima iz Istočne Njemačke, Češke, Poljske, Slovenije i nekih drugih zemalja. Cjelovita izlaganja predstavljena na samim *Razgovorima* donosimo u ovom tematskom broju *Republike*, koja već tradicionalno prati ZKR i doprinosi da teme predstavljene na manifestaciji ostanu trajno zapisane i dostupne svima zainteresiranima. Sigurni smo da će takvih biti velik broj i u ovome slučaju.

Urednici

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

42.
Zagrebački
književni
razgovori

**DISIDENTSKA
KNJIŽEVNOST
ILI
KNJIŽEVNOST
ZABORAVA**

6.–9. listopada 2021.

42. ZAGREBAČKI KNJIŽEVNI RAZGOVORI

Disidentska književnost ili književnost zaborava

Zlatko Krilić

predsjednik Društva hrvatskih književnika

Pozdravni govor na otvorenju

42. Zagrebačkih književnih razgovora

Poštovane kolegice, poštovani kolege, dragi gosti, uvaženi sudionici 41. Zagrebačkih književnih razgovora,

pozdravljam vas u ime članica i članova Društva hrvatskih književnika i u svoje osobno, dobro došli u DHK, a tu kraticu volim tumačiti i kao dom hrvatske književnosti.

Prije godinu dana 41. ZKR bio je prva manifestacija održana u našem obnovljenom, a u potresu jako stradalom prostoru, lani neki sudionici nisu mogli doći jer su granice bile zatvorene u nastojanju suzbijanja širenja koronavirusa, ali bio sam optimist. Naivno sam vjerovao da će za godinu dana sve to biti iza nas. Kakvo je danas stanje s posljedicama potresa i zastrašujućim brojkama novozaraženih, danas ih je 1925, ne preostaje nam ništa drugo nego optimizam prebaciti na sljedeću godinu i uživati u činjenici da su Razgovori, usprkos svemu, ipak uspješno pripremljeni i upravo započeli.

ZKR je najznačajnija manifestacija DHK-a, ali i jedan od najznačajnijih međunarodnih skupova u Hrvatskoj, na kojem se književno-znanstveno, interdisciplinarno, esejistički promišljaju teme značajne za književnost, ali i za umjetnost općenito. Ponosni smo na ZKR zbog izrazito visoke razine izlaganja, zbog zanimljivih i plodonosnih razgovora (formalnih i neformalnih), zbog broja sudionika (do sada je na ZKR-u sudjelovalo više od tisuću sudionika različitih profesija), zbog koncepcije (jer osim izlaganja i razgovora na temu, smisao upotpunjuje i druženje sudionika, međusobno upoznavanje, jačanje kolegijalnih veza i odnosa, razvijanje prekogranične mreže

suradnji). Ponosni smo i zbog dugovječnosti ove manifestacije, Razgovori žive već 52 godine, jer u početku su bili bijenalni.

Ukratko – ZKR je ponos DHK-a, ali istodobno smo svjesni da je pred Razgovorima još mnogo prostora za poboljšanja i nastojat ćemo ih ostvariti.

Ono gdje, po mom mišljenju, ne trebaju nikakva poboljšanja, treba samo zadržati istu razinu, jest odabir tema Razgovora. Povjerenstvo zaslu-žuje pohvale, jer svake godine odabere temu koja je iznimno nadahnjujuća i izvrstan je poligon za razmjenu mišljenja.

Tako je i ove godine – *Disidentska književnost ili književnost zaborava*.

Logično je da se ove godine nametnula ta divna tema, jer njome DHK i ZKR daju i svoj doprinos obilježavanju 50. godišnjice Hrvatskog proljeća 1971., koje je cvjetalo u ovim našim prostorima, mnogi naši članovi su ga osmišljavali i artikulirali, kao što je i nemali broj članova DHK-a koji su bili sankcionirani zbog svog mišljenja.

U bivšim političkim sustavima u kojima je bilo propisano „pravomišljenje“, a danas u bivšim socijalističkim zemljama, termin „disident“ poprimio je samo jedno značenje – onaj tko politički drugačije od propisanog misli i zbog toga je sankcioniran ili prognan, a disidentska književnost je književnost takvih autora.

No, temu koja me oduševljava doživljavam i mnogo širom od toga, više u njezinu izvornom značenju.

Iz objavljenih sažetaka izlaganja vidim da i neki sudionici temu prihvaćaju mnogo šire – primjerice, kolega Mario Kolar najavio je da će govoriti o dijalektu kao disidentu.

Drugi dio naslova teme također mi je vrlo intrigantan – „književnost zaborava“. Odnosi se to i na zaboravljenu književnost, ali i na nastojanja da se književnošću suprotstavlja zaboravu. Ovo drugo mi je čak intrigantnije, jer zaborav je sveprisutan i brzo guta izvore i razloge nekih posljedica koje danas živimo.

Mlađi ljudi, oni koji su vršnjaci Hrvatske i koji polako preuzimaju vodeće mjesta u gospodarstvu, ali i u politici, u vođenju države, zahtijevaju svoja mjesta, uskraćeni su za mogućnost da shvate i osjete vrijeme u kojem su njihovi roditelji odrastali. To im je mogla pružiti samo umjetnost, primarno mislim na književnost i film. Nemoguće je da mladi Čeh ne razumije Praško proljeće, njihova književnost je to spriječila, a mi još mnoge naše

prijelomnice nismo pokrili nezaobilaznim književnim djelima i tako ih prepuštamo mogućnosti zaborava.

Zbog nadahnjujuće teme i velikog poštovanja prema sudionicima, s nestrpljenjem i znatiželjom iščekujem izlaganja sudionika skupa, diskusije nakon izlaganja, kao i čitanje tih izlaganja kada budu objavljena u našem časopisu *Republika*.

Svim sudionicima želim uspješan rad i ugodna druženja, a gostima usto još i lijepu uspomenu na boravak u Zagrebu.

Zemlji je dosta, tehnika: keramičke olovke

Nataša Ač rođena je 20. lipnja 1964. godine u Pločama. Završila je Školu likovnih umjetnosti u Splitu, smjer dizajn, i diplomirala na grafičkom odjelu (smjer grafika i ilustracija knjiga) Fakulteta za primijenjenu umjetnost u Beogradu. Nakon diplome postala je članica HDLU-a Split i imala samostalnu izložbu grafika u Galeriji Protiron. Članicom HDLU-a u Zagrebu postala je 1993., a 1999. ilustrirala je dvojezično izdanje romske poezije Bajre Bajrića *Odori si o khan (Tamo je sunce)*. Tijekom 2018./2019. ilustrirala je tekstove Zlatka Majseca *Frik iz kvarta* u *Kronikama Velike Gorice*. Osim grafikom, bavi se ilustriranjem, izradom nakita od recikliranog papira, općenito recikliranjem raznih materijala u izradi slika i skulptura, a u posljednje vrijeme najviše crtanjem. Radi kao nastavnica likovne kulture i voditeljica likovnih terapijskih radionica u Odgojnom zavodu u Turopolju. Izlagala je u Splitu, Zagrebu i Racibórz (Poljska). Dobitnica je posebnog priznanja za šest minijturnih grafika u tehnici akvatinte i bakropisa posvećenih Tinu Ujeviću izrađenih kao ilustracije za bibliofilsko izdanje. Živi u Velikoj Gorici.

Dubravko Jelačić Bužimski

Zagreb

Disidentska književnost koju sam volio

Predlažući temu za ovogodišnje, 42. Zagrebačke književne razgovore, pod naslovom *Disidentska književnost ili književnost zaborava*, znao sam da u pozdravnom govoru neću moći izbjeći stanovitu dozu sentimentalnosti. I premda nisam sklon takvom verbalnom dekoriranju, jedan je događaj ostao trajno u mojem sjećanju i ja ga sa zadovoljstvom prisjećam i ovom prigodom.

Naime, u ožujku 1989., prije puna 32 ljeta, zatekao sam se u Pragu na kratkom proputovanju. Ne bih izdvojio taj datum, ma koliko je susret s tim čarobnim gradom za mene uvijek predstavljao vrhunsko zadovoljstvo. Baš kao i krstarenje srednjoeuropskom mapom na potezu Budimpešta, Bratislava, Krakov, Beč, Zürich i Ljubljana. Rasap kulturne i civilizacijske sredine koja je povezivala te gradove uvijek sam doživljavao i kao osobni gubitak, premda je to u ona *južnobalkanska* vremena nekom dežurnom policajcu duha bio argument da mi pripiše čežnju za Austrougarskom Monarhijom.

Spominjem Prag zbog jednog neobičnog detalja, kojem je kratak protek vremena dao sjajno, ali pomalo bizarno obilježje. Šećući Staroměstskim náměstima, uživajući u obnovljenim fasadama Celetne ulice i tamnim tornjevima Prašne bráne, svratio sam u podrum jedne pivnice. Bila je gotovo prazna, osim jednog bučnog društva za susjednim stolom. U konfekcijskim odijelima okićenim marksističkim značkama, trošili su sindikalne pare očito slaveći neki revolucionarni datum svog poduzeća. Naručio sam plzenjsko pivo i njegova snažna i kvalitetna djelotvornost prisilila me da u nekoliko navrata svratim u čisti, bijelim pločicama dekorirani WC. Iritiran bukom raspjevanih sindikalista, prisjetio sam se činjenice da je jedan, meni dragi Čeh, trenutačno na mjestu gdje su ga dežurne vlasti najradije i često slale. U zatvoru!

Da, bio je to Václav Havel, čiji su mi mali kazališni komadi značili više nego cijeli repertoar pretencioznog postmodernističkog baljezganja. Vrijeđala me je činjenica da tako sjajan pisac zbog svojih misli čami iza rešetaka,

a hrpa sindikalnih parazita bez sluha neumorno pjeva. Dodatnu ogorčenost pojačala je i činjenica, što mi je najednom iskrsnuo prizor s kazališne predstave *Audijencija*. Taj Havelov tekst igran je u DK Gavella negdje početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća, a radnja je smještena u jednom pivskom skladištu. Dugačak razgovor koji radnik Vanek (alter ego samog Havela) u interpretaciji Zlatka Viteza vodi s poslovođom Sladekom, kojeg je igrao Pero Kvrgić, zapravo je dijalog između tzv. *malog isljednika* Sladeka, kojem je policijska služba naredila da kontrolira sve što Vanek kaže. Obavijeni pivskim isparavanjem jedan i drugi otkrivaju apsurdnost situacije u kojoj Vanek, neumitnošću svoje iskrenosti, dovodi Sladeka do rezignacije da ga optuži kako su mu moralni principi važniji od radnog čovjeka. Osim sjajne predstave, meni je jedan drugi detalj ostao posebno u sjećanju. Stjecajem okolnosti, predstavi je prisustvovao znameniti češki glumac i redatelj Pavel Landovský. Sjedio je pored mene i premda se nismo poznavali, znao sam da je i on disident i veliki prijatelj Václava Havela, koji je i tada bio u zatvoru. U jednom trenutku iznimno naglašene emotivne situacije u predstavi, zamijetio sam kako Landovský kriomice prstima briše suze. Čovjek ponekad ima sreću ili nesreću prisustvovati katarzičnom trenutku koji se s podjednakom snagom širi, kako iz sjedala partera, tako i s dasaka pozornice.

Bio je to upravo taj trenutak.

Zato sam pri posljednjem odlasku u WC ponio flomaster koji sam slučajno imao uza se, s pomalo naivnom i infantilnom idejom da nešto napišem na čistom bijelom zidu s pločicama. Zatvorio sam vrata toaleta, oslušnuo nekoliko sekundi i onda velikim slovima napisao *SLOBODA ZA HAVELA*. Naravno, napisao sam zapravo *FREEDOM FOR HAVEL*, znate kako je to s malim jezicima. Ovime ujedno s velikim zakašnjenjem obavještavam ondašnje redare da se radilo o hrvatskom, a ne o engleskom protestu. Moram odmah priznati da mi je inače potpuno stran taj oblik gerilskog aktivizma, pa mi se u jednom času, kad sam odlazio iz pivnice učinio smiješnim i besmislenim moj zahodski grafit. On je to nesumnjivo i bio, premda me je u tom trenutku ispunjavao stanovitom dozom radosti i zadovoljstva.

Ne bih ga ni spominjao da ga *Vrijeme*, faktor koji su tadašnji totalitarni režimi zanemarili u svojoj megalomanskoj samodopadnosti, vjerujući da im nikada ne može nauditi, velim, da ga neumoljivo *Vrijeme* nije učinilo strašno značajnim. Osam mjeseci nakon moje zahodske pobune, Václav Havel postao je predsjednik Čehoslovačke Republike.

Fantastično! Nevjerojatno! Čudesno! Zapravo, divno!

Stvari su se odigrale filmskom brzinom, praćene neobičnošću kakvom je nije mogao predvidjeti ni sadržaj njegovih najboljih drama. A to je bila samo jedna od karata u špilu koji se počeo rušiti. Kao hrpa trulih dasaka, stropoštale su se jedna za drugom boljševičko-marksističke satrapije istoka Europe. Još do jučer okićene pompom, prijetnjama i lažima, zabarikadirane beskrupuloznim bedemom političke policije i vojskom, rasule su se, gurnuvši svoje tiranske i sklerotične lidere u prah i ništavilo, gdje su se odavno trebali naći. Krovopokrivači, šusteri, pekari, opančari, limari, brijači i poneki bravar (zanimljivo kako je taj komunistički leaderski kor mogao funkcionirati kao dobro udruženje obrtnika) umjesto da pošteno rade svoj posao za koji su se kvalificirali, bahatom samosviješću i primitivnim mentalitetom držali su u pokornosti, bijedi, strahu i sivilu milijune podanika vlastitih naroda. Povijest njihove prisutnosti povijest je nemilosrdnog ideološkog genocida, čije se posljedice još uvijek osjećaju. Jer otkad su zavladaali, nisu riješili ni jedno od ključnih pitanja ljudske egzistencije. Zato su se i rasuli poput crvotočnog drva. Negdje su ih rušile svijeće, vlakovi s izbjeglicama i narod u crkvama, negdje štrajkovi i masovne ulične demonstracije. Ponegdje su padali relativno mirno, negdje pak uz pucnjavu i pokolje. Dimenzija strahote i zločina njihova silaska s vlasti bila je, i još je uvijek, upravo proporcionalna njihovoj grčevitoj želji da tu vlast zadrže. Primjeri Bjelorusije i dalekoistočnih parfimiranih megatiranija, do ridikulozno-psihopatskog režima Sjeverne Koreje, to zorno potvrđuju. O konfesionalnim satrapijama trebalo bi posebno zboriti.

Ono što ipak nisu nikakvom silom i represijom u narodu mogli uništiti bila je nada. Ne ona s dna Pandorine kutije, nego oblik nade, kako ju je nazvao španjolsko-američki filozof George Santayana, „kao jedino bogatstvo onih koji ništa nemaju“.

Kao obećavajući primjer te tvrdnje najbolje može poslužiti upravo Havelov slučaj. Dojučerašnji zatvorenik, protivnik i neprijatelj države broj jedan, tijekom jedne jedine godine postao je opet čovjek broj jedan, ali sad na njenom kormilu. Bio je divan osjećaj svjedočiti vremenu u kojem samo *mijena stalna jest*, ne zbog revanšizma, nego zbog toga što se proteku vremena nitko ne može ukloniti. Osvete su u pravilu neproduktivne i opterećuju savjest, jer oni koji ih primjenjuju mogu potonuti u istu kaljužu grijeha i bezizlazja. Ja sam ipak s dosta neskrivena zadovoljstva priželjkivao, da sve te honecke-

re, husáke, ceașescue, živkove i kako su se već zvali ti komunistički fosili, pospreme u buture, ne zbog ideje kamo su oni trpali nevine ljude, već kao kriminalce što su jedino i bili.

Znao sam često spominjati Havelov slučaj u razgovorima i diskusijama s nekim elitističkim zaljubljenicima u književnost ili nostalgicarima kojima je očito nedostajao stari potrošeni sustav, koji su znali zlobno primijetiti kako je novi čehoslovački predsjednik sada definitivno izgubljen za dramsko stvaranje. Tvrdili su kako je to novo zaduženje u njemu potrošilo motive za literarno stvaralaštvo. I ja sam se znao zbunjeno upitati nije li ulogom šefa države pogasio senzore kojima je generirao, kako bi to Siegfried Lenz rekao, *svoj književni protest, pravdu i milosrđe*. O čemu još da piše, što mu može smetati, tko mu se može suprotstaviti na pijedestalu moći? Nije li prkosni pisac u njemu zauvijek potonuo u sablasnu tišinu. No bila je to pogrešna pretpostavka. Nitko mu se odista ne može suprotstaviti osim njega samoga, a to je bilo dovoljno. U tome i jest razlika između njega i boljševičkih obrtnika. Bar sam se usuđivao vjerovati da je to tako. Znao sam da će mu, počne li griješiti, zalog njegovih ranije napisanih rečenica probuditi savjest da se vrati onamo odakle je i došao. Spokojno sam zaključivao da njega umjesto zatvora uvijek čeka kazalište.

No književnost je svjedočila kakav je bio život tog vremena. Negdje hrabrije, oporo, reporterskom neposrednošću, negdje alegorično, s humorom, jetkom satiričnošću, i glasom ispod vode, ali nije se dala ušutkati. Neumljivo je svjedočila.

Nazovimo je kontestatorskom, disidentskom književnošću koju su predstavljale knjige iz olovnih godina i autori Milan Kundera, Josef Škvorecký, Pavel Kohout, György Konrád, Béla Hamvas, Aleksandar Solženjicin, Vasilij Aksjonov, Georgi Markov, Dominik Tatarka, Czesław Miłosz, Marek Hłasko, Vladimir Vojnovič, Bohumil Hrabal, Jürgen Fuchs, Paul Gome, Edvard Kocbek, Vlado Gotovac i meni jedan od najdražih, Varlam Šalamov...

Lista vrijednih književnih imena ispunila bi cijelu stranicu. Neki su zbog svojih rečenica čamili u zatvoru, gubili posao, bili proganjani i ušutkivani, a neki gubili i živote. To je na apsurdan način dalo vrijednost njihovim knjigama. Strahovlada i represije pružile su dignitet poslu pisanja i održavale ugled riječima. Komunizam ih se bojao jer su ta djela pokazala njegovu apsurdnost, primitivizam, nasilje i besmisao kojima je osiromašio ljudske

živote. Književnost je postala nekom vrstom izdvojenog moralnog kodeksa, autonomna kultura otpora suprotstavljena frazeološkoj represiji. Ako na to pogledamo u ironičnom kontekstu, položaj pisaca u tadašnjoj Europi iza željezne zavjese imao je pozornost na zavidnoj visini.

Do koje mjere je prezir prema tom sustavu znao poprimiti i formu urbanog spisateljskog sarkazma svjedoči primjer kojeg se i danas sa smiješkom prisjećam. U proljetnoj šezdesetosmaškoj boljševičkoj invaziji na Čehoslovačku, kada su na Václavskim náměstíma osvanule gomile sovjetskih tenkova, preko noći se iznad njih pojavio natpis *Izložba ruske umjetnosti*. S obzirom na to da je istodobno u Pragu (ah, taj Zlatni Prag!) bila izložba El Greca, a tadašnji ministar osvajačke vojske zvao se Andrej Grečko, pogađate koja je slova literarni gerilac ubacio iznad natpisa pod kojim su bili parkirani tenkovi. Postala je to doslovce izložba El Grečka.

Kad je komunistička ideologija početkom devedesetih, barem prividno, otišla u ropotarnicu povijesti, na njezino mjesto munjevito je uletio novac. Moćnici svjetskog kapitala, velike banke i gigantske korporacije, jednom riječju globalni lihvari, uz obilatu pomoć domaćih korumpiranih političara, preuzeli su vlast i financijski pokorili malog čovjeka. Bila je to nova sloboda neoliberalnog svijeta, koji je u mnogim svojim aspektima jednako gadljiv i odbojan sustav. Usta su mu puna tolerancije, deklarativno je otvoren za sve njene oblike, ali je oštetio i uništio mnoge intelektualne i moralne vrijednosti. I on će se morati uljuditi ili će nestati kao i komunizam jer je ponizio ljudsko dostojanstvo i brojne tradicionalne vrijednosti. Jedno pitanje ipak visi u zraku. Ako je komunistički sustav, onakav kakvim ga pamtimo iz blokofske podjele svijeta, pokrila prašina i tone u zaborav, nestaje li također s njim i književnost koja ga je obilježila? Brojne su književne manifestacije što unatoč koronavirusu, koji nam je zgnječio život, nastoje oživiti želju za čitanjem. Uzet ću primjer Interlibera, neosporno kvalitetne i korisne manifestacije. Tamo uvijek vlada silna gužva, natiskivanje, razgledavanje, listanje knjiga, ali sve to ima pomalo revijalni karakter. Naravno, knjige se kupuju, pogotovo one čija cijena padne i na simboličan iznos kave ili sendviča. Atmosfera je poticajna. Ljudi jure kroz aleje naslova, od enciklopedija, leksikona, klasičnih naslova do svih oblika žanrovske literature, horora i detektivskih romana, špijunskih i memoarskih zapisa, *chick-lita* i biografskih djela velikih kuhara i uspješnih *celebrityja*, sve garnirano seksi pikanterijama... kao da ste u nekom bibliofilskom transu.

Kupuju se naramci knjiga, a kad ta euforija prestane, život se vraća u kolotečinu svakodnevnih problema s oskudicom vremena. Mnogi će od tih naslova na policama ostati nepročitani. Neki zauvijek.

Može li kroz taj gustiš opet proći naslov Kunderine *Šale* ili *Knjige smijeha i zaborava*? Tko će htjeti uzeti u ruke *Oklopni bataljon* Škvoreckoga, *Filozofiju vina* ili knjigu *Scientia Sacra* Béle Hamvasa, Kocbekovu *Strah i hrabrost* ili *Arhipelag Gulag* i *Jedan dan Ivana Denisoviča* Aleksandra Solženicina? Mogu li koga i danas zainteresirati divne Hlaskove knjige *Sljedeći za raj* i *Osmi dan u tjednu*? A *Pleteni naslonjači* i *Demon suglasnosti*? Tko će poželjeti knjige tog iznimnog slovačkog pisca Tatarke? *Osnivač grada* bio je cenzuriran u Mađarskoj, zanima li danas još koga taj Konradov roman? Tko je još zainteresiran za sjajne knjige *Zasužnjeni um*, *U dolini rijeke Isse* i *Osvajanje vlasti*, čovjeka kojeg su prognali iz vlastite zemlje pod stigmom izdajnika, poljskog nobelovca Czesława Miłosza. Mogu li *Opekotine* i danas zaintrigirati nekoga, premda je Vasilij Aksjonov zbog tog romana i almanaaha *Metropol* izgubio svoju rusku domovinu? A to kakav je bio *Slučaj Vlade Gotovca* ili Vojnovičev *Život i neobične dogodovštine vojnika Ivana Čonkina*, koga to doista još zanima? Napokon *Priče sa Kolime* ili *Četvrta Vologda*, knjige u kojima bez prestanka čitam zapise patnika Varlama Šalamova koji je u stravičnim rudnicima ledene Kolime proveo veći dio svojeg života, kamo ga je prognao brkati gruzijski zločinac. Taj čudesni svjedok vremena bez mržnje i osvetoljubivosti opisuje robijaški hod po samom dnu života. Njegova svjedočanstva jedna su od najpotresnijih o tom vremenu jer poput kanona ljudske izdržljivosti vraćaju nadu u život, ma kako strašan on bio.

No čitanje je ipak stvar tišine i predanosti, opuštanja i koncentracije na imaginarni svijet, a mi živimo u okruženju agresivnih medija i površnih blebetanja na društvenim mrežama.

Na 24. ZKR-u pokušat ćemo odgovoriti je li literatura koju smo označili ovim naslovom otišla u zaborav ili je snagom svoje istine tamo poslala društveni sustav o kojem je tako hrabro svjedočila.

Tihomir Glowatzky

Njemačka

Škare u glavi ili bijeli slonovi

Disidenti u Istočnoj Njemačkoj

U Njemačkoj književnosti 20. stoljeća postoje dvije faze disidentstva: za Hitlerove Njemačke od 1933. do 1945. i u Istočnoj Njemačkoj, takozvanoj Njemačkoj Demokratskoj Republici („DDR“ – Deutsche Demokratische Republik) od 1949. do 1989. Tako su u prvom razdoblju važni spisatelji kao što su Thomas i Heinrich Mann, Bertolt Brecht i Stefan Zweig napustili Njemačku, a bilo je i nekoliko autora koji su ostali u zemlji, u unutarnjoj emigraciji, kao primjerice Erich Kästner i Gottfried Benn.

Od 27 članica EU-a njih 17 imalo je iskustva s diktaturama, ali samo Njemačka dva puta. Od prve agresivne diktature, koju su izabrali, nisu se uspjeli sami osloboditi, nego pomoću zapadnih sila. Istočna Njemačka, međutim, bila je silom nametnuta diktatura, od koje se narod sam oslobodio.

Pisci Istočne Njemačke bili su podijeljeni u dvije skupine: s jedne strane autori koji su afirmirali socijalizam kao državno uređenje, primjerice Anna Seghers, Christa Wolf ili Hermann Kant, a s druge strane grupa disidenata.

Posebnu ulogu igra Bertolt Brecht koji je kao disident prvog razdoblja napustio Hitlerovu Njemačku i proveo godine u egzilu, na primjer u Finskoj, Danskoj, Švicarskoj i Americi.

Vratio se u novu državu Istočnu Njemačku, osnovanu 1949. godine, u nadi da će u novoj socijalističkoj državi naći novu demokratsku domovinu – za razliku od nacističke Njemačke. Kao „nagradu“ za činjenicu da je izabrao Istočnu, a ne Zapadnu Njemačku, od vlasti je dobio kazalište u Istočnom Berlinu, „Berliner Ensemble“, koje se i dandanas smatra jednim od najboljih u Njemačkoj. Više je puta naglašavao kako nije komunist, nego podržava humanističke ciljeve socijalizma i nikada nije skrivao svoja ljevičarska uvjerenja. Ali nikada nije bio član ni jedne komunističke partije, ni istočnonjemačkoga SED-a – Jedinstvene socijalističke partije Njemačke.

Zanimljivo je da je Sveto pismo – Biblija, za njega bila najvažnija knjiga. Međutim, s vremenom je primijetio da ta nova država poprima oznake diktature i povukao se u selo Buckow, 30 kilometara izvan Berlina, odakle je promatrao sve intenzivniju represiju režima. Poznata je njegova zbirka pjesama *Buckower Elegien* (Buckowske elegije), kojom reagira na istočnonjemački, antistaljinistički ustanak u Berlinu 1953. godine. Počeo je sa štrajkaškom akcijom građevinskih radnika protiv radne kvote tijekom procesa sovjetizacije u okviru „izgradnje socijalizma“ – povišenje za 10 %. Demonstracije su se brzo pretvorile u široko rasprostranjen ustanak protiv vlade i Jedinственe socijalističke partije Njemačke (SED). Ustanak je nasilno suzbijen tenkovima Sovjetske armije, pri čemu je ubijeno najmanje 130 ljudi. Brechtova reakcija na te događaje, sa zakašnjenjem, najbolje se vidi u pjesmi koja je poznata do danas pod nazivom „Rješenje / Die Lösung“ iz zbirke *Buckower Elegien* (Buckowske elegije). Međutim, ta je zbirka objavljena tek posthumno, jer je Brecht 1956. godine umro.

„Nakon ustanka 17. lipnja tajnik Društva književnika je u Staljinovoj aleji dao dijeliti letke na kojima se moglo pročitati da je narod prokockao vladino povjerenje te ga ponovno može steći samo udvostručenim radom. Zar u tom slučaju ne bi bilo jednostavnije da vlada raspusti narod i izabere novi?“

Taj se događaj nekoliko puta obrađivao u istočnonjemačkoj književnosti.

Kao drugi primjer disidenta prvog razdoblja odabrao sam autora židovskog podrijetla, Stefana Heyma, koji je 1933. godine emigrirao u Čehoslovačku, a kasnije poprimio američko državljanstvo i borio se kao američki časnik protiv nacističke Njemačke. Nakon Drugog svjetskog rata, Heym se, kao i Brecht, odlučio za život u Istočnoj Njemačkoj. Njegov roman *Pet dana u lipnju*, koji kritički opisuje ustanak, objavljen je 1974. u Zapadnoj Njemačkoj, dok je u Istočnoj Njemačkoj objavljen tek 1989., netom prije raspada DDR-a. Jednako tako bili su zabranjeni i njegovi romani *Lasalle* (posvećen životu Ferdinanda Lasallea), *Schwarzenberg* i *Collin*. Zabrana je bila najvažnije i najjače oružje vlasti protiv kritičnih autora. Nakon ustanka 17. lipnja 1953., zloglasna, tajna, sigurnosna služba „STASI“, štit i mač partije, proširena je i poboljšana, kako bi se suočila sa svim znakovima organiziranih prosvjeda, ali i s kritikom od intelektualaca i umjetnika, posebice književnika.

To kratko razdoblje istočnonjemačke književnosti može se podijeliti u četiri faze:

1) 1950. – 1961. „Aufbau“ izgradnja i razgradnja države i socijalizma s idealiziranom predodžbom socijalističkog društva. Junaci romana uglavnom su obični radnici. Od samog početka nove države socijalistički realizam je bio umjetnička i književna doktrina, ali i doba stroge političke cenzure. Od umjetnika se očekivalo da odraze društvenu stvarnost prožetu partijskom ideologijom i sovjetskim uzorom, trebali su preuzeti ulogu plakata i afirmirati politiku države. U tom okviru STASI je bio vrlo bitna stavka cijelog sustava nadzora, a književnost se pokušala identificirati u suprotnosti sa zapadom, pogotovo sa Zapadnom Njemačkom.

2) 1960. – 1970. „Ankunftsliteratur“ (doslovno: književnost o dolasku), u tom smislu da je društvo stiglo u socijalizam, da se u njemu našlo i snašlo. Taj izraz pomalo me podsjeća na višeznačan naslov romana Slobodana Novaka *Pristajanje*. Nakon podizanja Berlinskog zida 1961. godine, čija je svrha bila onemogućiti bijeg stanovnika jer u Berlinu nije bilo granica između četiriju sektora, pritisak cenzure i utvrđivanje propisa malo su popustili. Službeni naziv zida bio je „Antifašistički zaštitni bedem“. Naime, od 1949. do 1961. 20 % stanovnika (3,5 milijuna) na taj je način napustilo Istočnu Njemačku, i to su u doslovnom smislu riječi bili disidenti, od latinskog glagola *dissidere* – udaljiti se. Glavni junaci romana druge faze bili su uglavnom mlađe osobe, intelektualci koji su se u novonastaloj situaciji morali snaći i prilagoditi. Zid je, naime, hermetički izolirao Istočnu Njemačku, emigracija je postala nemoguća. Međutim, s vremenom je rastao broj kritičkih glasova, tako da je sve češće dolazilo do zabrane nastupa i objavljivanja tekstova Wolfa Biermanna ili već spomenutog Stefana Heyma. Na početku STASI nije posvećivao posebno veliku pozornost književnosti. Međutim, postupnim nastankom književnih djela koja su kritizirala režim, situacija se promijenila. STASI je s vremenom shvatio da intelektualci ipak mogu imati moć djelovanja na mase, ako im se to omogući. Stoga su dobivali neke privilegije, kako se ne bi okrenuli protiv režima, na primjer slobodna putovanja koja nisu bila dostupna običnim građanima ili suradnju sa zapadnonjemačkim izdavačima, uključujući i čitanja na Zapadu. S druge strane, svi su bili podvrgnuti intenzivnom nadzoru. A oni koji su kritizirali režim, pretrpjeli su zabrane objavljivanja djela, pa čak i zatvorske kazne (protudržavno rovanjenje / huškanje, čl. 106; nezakonito uspostavljanje kontakta, čl. 219; javno omalovažavanje države, čl. 220).

3) Nakon ostavke Waltera Ulbrichta 1971. godine došlo je do liberalizacije kulturnog i književnog života, s time da su autori pritom, naravno, i

dalje morali poštivati temelje socijalizma. Posljedica te nove Honneckerove politike bio je rastući broj autora koji su sada otvoreno kritizirali državni sustav. Usto je Christa Wolf uvela novi pojam „subjektivni autenticitet“ (primjerice u romanima *Razmišljanja o Christi T. / Nachdenken über Christa T.* 1968., *Podijeljeno nebo/ Der geteilte Himmel* 1963). U prvom planu više nije kolektivno socijalističko društvo, već uloga individualnog pojedinca u tom društvu. Ali 1976. s aferom oko Wolfa Biermanna taj je program kulturne slobode naglo prestao. U mojim očima on nije posebno velik pjesnik, više je šansonijer koji veći dio svojih stihova pjeva uz gitaru. U tradiciji borbene pjesme kao uvjereni socijalist koji se 1953. godine iz Hamburga preselio u Istočni Berlin, u početku kritizira kapitalizam, međutim, s vremenom sve više kritizira i loše stanje u Istočnoj Njemačkoj. Bio je vrlo popularan, jer su njegove pjesme duhovite, polemički oštre, ali i zabavne. Takav kritičan stav jednog umjetnika za režim je očito predstavljao veliku opasnost.

Wolf Biermann: *Warte nicht auf bessre Zeiten* (1974.)

Ne čekaj bolja vremena

*Čujem kako neki kažu
Socijalizam možda nije loš
Ali što nam ovdje stavljaju na glavu
Nije šesir nego koš
Vidim neki bijesno štišću šaku
Skriveno i tek na mig
Hladan pepeo u srcu
U usnama hladan čik.*

*Pripjev: Ne čekaj bolja vremena
Budi hrabar
Jednog dana će se otvoriti vrata...*

Koncem 1976. odobren mu je nastup u Zapadnoj Njemačkoj s namjerom i ciljem režima da ga se riješi. Zabranjen mu je povratak i lišen je državljanstva, nakon čega je došlo do otvorenih protesta brojnih umjetnika, pisaca i kulturnih radnika. Njih oko stotinu tijekom sljedećih nekoliko godina

emigriralo je iz Istočne Njemačke, ili im je također oduzeto državljanstvo ili su bili protjerani (Jurek Becker, Sarah Kirsch, Günter Kunert, kao i glumci Manfred Krug i Armin Müller-Stahl). Nije bilo lako napustiti zemlju, ali u tom slučaju vlast je bila sretna da se riješi što većeg broja kritičkih osoba i glasova. Disidenti su od aktera preobraženi u žrtve.

4) 1980. – 1989. Nakon te afere čiji je odjek trajao nekoliko godina, istočnonjemačka književnost podijelila se u dvije skupine. Neki autori su i nadalje pisali o smislu režima i partije, drugi su se povukli u „podzemlje“, „*Untergrundliteratur*“ (*underground*-književnost), pogotovo u četvrti „Prenzlauer Berg“, gdje se etablarala kritička skupina mlađih pisaca u unutarnjoj emigraciji. Oni objavljuju svoje tekstove bez izdavača, organiziraju spontana čitanja, slično kao grupa FAK u Hrvatskoj. Jedan od organizatora i vođa tog pokreta, pjesnik Sascha Anderson, nakon raspada DDR-a razotkriven je kao suradnik STASI-ja. Međutim, sve strože mjere STASI-ja nisu mogle spriječiti raspad Istočne Njemačke, koja je trajala samo 40 godina, kada je došlo do ponovnog ujedinjenja Njemačke.

Ako ste gledali film iz 2006. godine „Život drugih / Das Leben der anderen“ imali ste priliku upoznati se s metodama Ministarstva za državnu sigurnost i njegovih doušnika. Prikazuje se sudbina umjetničkog para, pisca i glumice, kojeg potajno prati i istražuje djelatnik STASI-ja, bivši školski kolega žrtve promatranja. Uređaji za prisluškivanje bili su postavljeni u stanu para, a danonoćni nadzor obavljao se iz tajne prostorije na tavanu iste zgrade.

Osim te metode, jedna od glavnih metoda bila je nadzor pošte i telefonskih poziva s ciljem suzbijanja zapadne špijunaže, odnosno kontrola kontakata s inozemnim organizacijama, izdavačima ili novinarima. To je vrijedilo za sve sumnjive građane koji su povrijedili ili bi mogli povrijediti režim, primjerice krijumčarenjem knjiga iz Zapadne u Istočnu Njemačku. Umjetnici i pisci bili su sve češće cilj prisluškivanja, jer je u trećoj i četvrtoj fazi broj kritičara među intelektualcima postupno rastao. Odgovornost promatranja obrazovanog sloja Istočnih Nijemaca preuzeo je „Odjel 20“. Svi pisci strojevi u Istočnoj Njemačkoj bili su registrirani kako bi se mogli ustanoviti izvori pisama i tekstova. Glavni razlog i cilj bio je kontrola društva. Građani su, naravno, znali da su okruženi doušnicima u totalitarnom režimu koji je stvarao nepovjerenje i stanje široko rasprostranjenog straha, a upravo to su najvažniji alati za opresiju ljudi.

Kod osnovane sumnje, u početku je slijedilo fizičko zastrašivanje, koje se poslije pretvorilo u metodu psihološke manipulacije. Primjerice, moglo ih se ukloniti s radnog mjesta ili zabraniti studij. Posebno brutalna ili bolje reći podmukla metoda bilo je narušavanje ugleda, trač i širenje lažnih informacija. Takav psihološki teror, kao što su primjerice telefonski pozivi usred noći, nazivao se „Zersetzung“ sumnjivih građana, znači „potkopavanje, slamanje“. Cilj je bio tajno uništiti samopouzdanje ljudi, uništavanjem njihovih osobnih veza. To je dovelo do rastućega broja samoubojstava u Istočnoj Njemačkoj, što se također tematizira u navedenom filmu.

U tim krugovima djelatnici STASI-ja odabirali su osobe i prisiljavali ih da postanu informanti te da promatraju, otkrivaju i prijavljuju svoje kolege i kolege. Za te su usluge, kako je već spominjano, dobivali su poneke privilegije, npr. slobodu putovanja ili kontakte sa zapadnim izdavačima. Najpoznatija od neslužbenih suradnika/informanata (inofizieller Mitarbeiter = IM) bila je spisateljica Christa Wolf, jedna od najboljih autorica Istočne Njemačke. Njezino kodno ime u razdoblju od tri godine suradnje glasilo je „IM Margarete“. Druga kodna imena, primjerice, glasila su: Winter/zima, Gast/gost, Wolke/oblak, Schwager/šogor ili jednostavno Objekt 74. Svako kodno ime bilo je povezano s osobnim arhivskim brojem. U jednoj arhivi bila su arhivirana imena, a brojevi u drugoj – tako da poslije nije bilo lako odrediti koji broj paše uz koje ime. I dandanas se traga za identitetom nekih agenata. Christa Wolf morala je pristati na tu ucjenu, ako je željela i dalje objavljivati romane u kojima sigurno nije hvalila režim. Ona je, međutim, sastavila tek tri izvještaja o kolegama, ali sasvim bezazlena sadržaja, kako bi se riješila te neugodne zadaće. Nakon raspada Istočne Njemačke, doznalo se da su od prominentnih autora poznati dramatičar Heiner Müller i spisateljica Monika Maron također bili informanti i suradnici STASI-ja, što je narušilo njihov ugled, jer sami nisu priznali suradnju. Izdavačka kuća Fraktura objavila je ljubavni roman Monike Maron *Animal triste* na hrvatskom jeziku.

Mreža neslužbenih suradnika 50-ih godina činila je 20 000 – 30 000 ljudi, ali se postupno širila do čak 180 000 80-ih godina. U istom razdoblju broj redovnih činovnika narastao je od 4000 do 90 000. Jedan zaposlenik time je bio nadležan za 180 stanovnika – kod književnika je odnos bio 1 : 1! Neslužbeni informanti nisu dobivali redovitu plaću za svoju djelatnost, ali mnogi su primali nagrade u obliku financijskih bonusa ili darova kao što su knjige i kozmetika sa Zapada, stvari koje u Istočnoj Njemačkoj nisu bile

lako dostupne. Taj sustav nadzora imao je i negativnih strana, jer u mnogim slučajevima doušnici ne bi svojevoljno pristali, nego su prisilno bili zaduženi za tu djelatnost. Tako su mnogi izvještaji bili banalni i neozbiljni. (Primjer: „Osoba xy je u 9:05 sati napustila stan, bila je 20 minuta u dućanu gdje je kupila litru mlijeka i kruh. U stan se vratila u 9:30 sati.“)

U 40 godina postojanja te države ipak se sakupilo šest milijuna osobnih dosjea građana naspram 17 milijuna stanovnika. Svaka od promatranih osoba je u dosjeu dobila šifrirano, kodno ime ili broj. Do sada je bio govor o književnicima i spisateljicama, ali bilo je disidenata i iz drugih područja, na primjer iz Crkve. Vlada je od nastanka Istočne Njemačke bila protiv prakticiranja vjere te je zabranila formiranje omladinskih skupina, kao i vjeronauk u školama. No svećenici koji su kritizirali vlast rijetko su bili kažnjavani i osuđivani. (1 mil. katolika, 8 mil. protestanata, tek 7 % se izjašnjavalo vjericima 1987. g.) U raspadu Istočne Njemačke crkveni protesti odigrali su odlučujuću ulogu, jer su se pod njezinim krovom sakupile raznovrsne grupe opozicije i disidenata. I to ne iz vjerskih razloga, nego iz političkih.

Spomenuo bih još jedan, meni osobno poznat slučaj. Jedan od mojih prijatelja je kao maturant imao priliku dopisivati se s prijateljem u Finskoj. U jednom od pisama otvoreno je kritizirao režim i uskoro je bio uhićen zbog protudržavnog huškanja/rovarenja (članak 106). Opisao mi je nevjerojatne okolnosti u kaznenoj ustanovi u gradu Bautzenu i dandanas pati od tadašnjeg psihološkog pritiska, još uvijek je traumatiziran. STASI je imao 17 istražnih zatvora. On je bio jedna od osoba, uglavnom mlađih uhićenih disidenata i političkih zatvorenika, koje je Zapadna Njemačka otkupila od 1963. do 1989. godine. Prvih godina „cijena“ je bila 40 000 DM, od 1977. godine 100 000 DM po osobi. Od ukupno 33 000 osoba Istočna Njemačka je na toj „robi“ zaradila oko 3,4 milijarde maraka. U Istočnoj Njemačkoj taj podatak nije bio poznat sve do raspada!

Kada je 1989. sudbina Istočne Njemačke postala očita, u centrali STASI-ja nastala je panika. Počelo se u velikom stilu uništavati dosjee počevši od najosjetljivijih, strojevi za rezanje papira radili su punom parom, kasnije su ručno uništavali dosjee. Ali to je učinjeno vrlo uredno, naime svi uništeni dosjei stavljeni su u iste vreće, tako da ih je poslije bilo lako ponovno spojiti. Taj se posao još dandanas obavlja, ima još nekoliko tisuća neobrađenih vreća. Prilikom masivnih demonstracija početkom 1990. godine okupirana je središnja zgrada STASI-ja, kako bi se spriječilo daljnje uništavanje dosjea.

Nakon raspada Istočne Njemačke bivši građani imali su pravo i još danas imaju mogućnost pogledati svoj dosje STASI-ja. Glumac koji u navedenom filmu glumi agenta je i u Istočnoj Njemačkoj bio glumac, i kad je pogledao svoj dosje, otkrio je da su ga kolege glumci prisilno promatrali i prijavili.

Želim Vam predstaviti još jedan primjer takve kontrole, i to dokumentaciju pjesnika Reinerja Kunzea, koji je bio pod nadzorom STASI-ja od 1968. do 1977. godine. Njegov akt se sastoji od 12 svezaka s ukupno 3500 stranica. U ovoj dokumentaciji je mali odabir promatranja, protokola i upisa. Na primjer, od 30. 3. 1976. godine: „Pismo iz Švedske (s datumom od 15. 3. 1976.)... Na poledini je bila napomena s dvije strelice: ‘Ovdje se pismo može lako otvoriti i ponovo zatvoriti.’“ Ili „4. 2. 1977. godine: Kunze je nazvao gospodina Pesteru u Greizu. Kunze je započeo razgovor pitanjem: ‘Dobar dan, je l’ tamo centrala prisluškivanja?’ Odgovor g. Pesteru je bio: ‘Da. Mi Vas prisluškujemo.’“

Kako su autori reagirali na taj sustav? Uglavnom su svi bili članovi Saveza književnika, jer inače uopće ne bi imali mogućnost objavljivanja svojih tekstova. Uprava Saveza književnika je, naravno, bila u rukama članova Socijalističke partije, kao članovi društva autori su bili financijski osigurani: primali su, primjerice, stipendije, mjesečna primanja u visini od 800 istočnih maraka za istaknute članove, velik broj književnih nagrada, zapošljavanje u kulturnom sektoru kao dramaturg ili lektor bio im je siguran. Osim toga, zajamčen im je autorski honorar 10 % – 15 % uz visoku tiražu (romani najmanje 10 000, kod poznatijih autora i 30 000, lirika 6000). Time su književnici imali veća primanja nego kolege na Zapadu. Na prvi pogled čini se da je Istočna Njemačka bila književni raj, ali ne smije se zaboraviti stroga kontrola odozgo, cenzura svih tekstova, i to da su tisak i distribucija knjiga bili u rukama cenzora.

Nepodobnim kritičarima prijetile su represalije pa su autori morali odlučiti hoće li podržavati državu i time uživati sve povlastice koje ima jedan socijalistički umjetnik ili će se baviti kritikom tamo gdje to smatraju potrebnim. Isključenje iz Saveza književnika za mnoge je uistinu značilo financijsku propast i zabranu rada. Sankcijama kao što su oduzimanje putovnice, odbijanje zahtjeva za izdavanje vize ili oduzimanje stana ustupljenog na raspolaganje od države, autori su bili izloženi velikom pritisku. Tako se većina s vremenom prilagodila i pokušala makar pritajenom kritikom pokrenuti stvari u društvu i senzibilizirati ga za nepravdu i podčinjenost.

Najjednostavnije sredstvo primjenjivanja mjera kod autora bilo je određivanje raspoložive količine papira nakon provjere književne vrijednosti. Ministarstvo kulture je bez ustezanja moglo opravdati nepojavljivanje određenog teksta time što trenutačno nema dovoljno papira na raspolaganju. Na taj su se način neželjena djela godinama mogla zadržavati i čuvati u tajnosti. Osim toga, Ministarstvo je imalo pravo davati prijedloge izmjena. Tako su se rukopisi u pravilu skraćivali, mjestimice rigorozno. (Npr., 1974. godine roman *Ljevoruka Franziska / Franziska Linkerhand* autorice Brigitte Reimann otprilike za 5 %, tek 1998. godine tiskan je u cijelosti.) Mogućnost dodjele odobrenja za tisak zapravo je značila cenzuru.

Nakon što su mnogobrojni autori iz Istočne Njemačke svoje rukopise pokušali ponuditi u Zapadnoj Njemačkoj, osnovan je „Ured za autorska prava“. Ured je odlučivao o tome može li autor dobiti autorsko pravo na svoje djelo ili ne, tek nakon toga autor je mogao potražiti izdavača u Zapadnoj Njemačkoj. Autorima koji nisu bili odani režimu nije izdana dozvola. Ako je autor bez dozvole objavio knjigu na zapadu, mogao je dobiti kaznu u iznosu do 10 000 istočnonjemačkih maraka. Izdavači u Istočnoj Njemačkoj nisu bili neovisni, nego su na rukovodećim pozicijama imali osobe odane sustavu, koje bi samostalno već provele predselekciju i izdvajanje djela.

Pod ovim okolnostima među umjetnicima se razvio fenomen autocenzure. Svaki je pisac već prilikom pisanja znao na kojim bi mjestima državna tijela zadužena za cenzuru mogla prigovoriti pa su već nesvjesno bili skloni tome da rade promatrajući očima cenzora. U njemačkom jeziku za to postoji izraz „Škare u glavi / Schere im Kopf“, koji slikovito prikazuje na koji način autori sami sebe cenzuriraju. Pritom je problem u tome što su umjetnici sami pokušavali pomiriti svoj unutarnji sukob između doktrine i književnog stvaralaštva, zbog čega su postali pristrani. Upravo je to i bila namjera državnog vodstva, što je rezultiralo gubitkom kreativnosti, objektivnosti i sposobnosti kritiziranja.

S druge strane, neki su autori osjećali zadovoljstvo u igri s cenzurom i u tome što su zabranjivani, što je dovelo do novog oblika kreativnosti. Kritika se filigranski prikrivala između redaka, rezultirala je aluzijama i dvosmislenim izjavama, mnogo toga prikazivalo se u šiframa, kako bi se dobila šansa za objavom. S time u vezi želim citirati primjedbu Slobodana Novaka koju je izrekao prilikom jednog našeg razgovora, a odnosi se na cenzuru u Jugoslaviji: „Morali smo pisati Ezopovim jezikom.“ Poseban trik, kako ostaviti

lažne tragove bili su takozvani „bijeli slonovi“, pri čemu su autori u svojim rukopisima potpuno svjesno upisivali rečenice za koje je bilo jasno da će cenzorima odmah upasti u oči i isprovocirati ih. „Bijeli slonovi“ trebali su im odvratiti pažnju od drugih, suptilno sročениh i kritičkih rečenica.

Zanimljiv trend bio je pokušaj približavanja aktualnoj tematici pomoću povijesnih i mitoloških motiva, kako bi se na prikriven način prikazala i kritizirala stvarnost. Svi ovi pokušaji su, usprkos ograničenjima, donijeli cio niz izvanrednih književnih tekstova, pa tako neki književni kritičari smatraju da istočnonjemačka književnost 70-ih i 80-ih godina ni u kom slučaju nije bila lošija od zapadnonjemačke.

Kao posljednji aspekt želio bih Vam predstaviti pripovijest Christe Wolf *Was bleibt? / Što ostaje?* koja prikazuje problem književnika u Istočnoj Njemačkoj i koja je dovela do žestokih rasprava 1990. godine, nakon raspada DDR-a. U tom tekstu Christa Wolf opisuje kako je ona osobno bila žrtva STASI-ja koji ju je već od 1969. godine pratio. Na početku skriveno, ali nakon što je 1979. godine inicirala otvoreno kritičko pismo u vezi s oduzimanjem državljanstva i zabranom povratka za Wolfa Biermanna, koje je potpisalo oko stotinu pisaca i umjetnika, prismo tra je postala očigledna i otvorena. U toj noveli Christa Wolf tematizira svoju ulogu kao žrtva i kao cilj promatranja agenata STASI-ja. Opisuje se jedan dan u životu spisateljice u njezinom istočnoberlinskom stanu.

Kao pripovjedačica u prvom licu (*ich*-formi) nalazi se u stalnom unutarnjem monologu te se djelomično razdvaja na *ti*, *ja* i još jedno *treće ja*, kao posljedica pritiska izvana. *Ja* predstavlja prvotno lojalan stav prema državi DDR-u, dok se drugo *ja* bori za novi jezik koji bi mogao izraziti iskustva proizašla iz te situacije. Prepričava se svakodnevnica, koja to više nije, jer u njezinoj odsutnosti u stan ulaze nepoznati ljudi koji ostavljaju jasne tragove. Razgovarati se može samo dok je utičnica telefona izvučena iz struje, telefonski razgovori pretvaraju se u farsu koja se odvija još samo unutar šifri i beznačajnih sitnica.

Simptomi straha kao razdražljivost, nemir, nesаница, opadanje kose prate „junakinju“ priče. Kad je pripovijest 1990. godine objavljena, desetak godina nakon što je bila napisana, uslijedila je oštra kritika naspram Christe Wolf da je pripovijest objavila prekasno, naime u trenutku kada je ona već izgubila na eksplozivnosti. Deset godina ranije, tekst bi naštetio i razotkrio nadzornu službu DDR-a. Predbacivalo joj se da je šutjela zbog straha da će

izgubiti privilegije i da je bila državna spisateljica. Istočna Njemačka iskoristila ju je kao reklamni natpis prema zapadu (slično Katarini Witt, istočno-njemačkoj klizačici, dvostruko osvajačici zlatne olimpijske medalje) i kako bi dokazala koliko je liberalna kulturna politika. A ona se dala iskoristiti. To me podsjeća na diskusiju oko Krleže kao državnog pisca u Titovoj Jugoslaviji. Drugi su je branili, jer je kao i ostali istočnonjemački autori morala pisati u izvanredno teškim okolnostima i uvjetima.

Zanimljiva je činjenica da je velik broj disidenata nakon što su se preselili u Zapadnu Njemačku, odnosno nakon raspada Istočne Njemačke, prestao pisati, kreativnost im je bila kao blokirana, iako su sada imali sve slobode – i pisanja, i otvorene kritike i odabir izdavača.

Pisanjem su se i nadalje bavili, odnosno bave se Christa Wolf, Monika Maron, Wolf Biermann, Jurek Becker, Volker Braun i Günter Kunert.

Popis najvažnijih istočnonjemačkih pisaca i spisateljica s najuspješnijim naslovima

Jurek Becker (1937. – 1997.): *Jakob lažljivac / Jakob der Lügner* (1969.) [od 1977. godine u Zapadnoj Njemačkoj]

Wolf Biermann (1936.): pjesme *Die Drahtharfe / Žičana harfa* (1965.), *Njemačka. Zimska bajka / Deutschland. Ein Wintermärchen* (1972.) [od 1976. godine u Zapadnoj Njemačkoj]

Volker Braun: (1939.): *Vježbanje uspravnog hoda / Training des aufrechten Ganges* (1979.), *Hinze-Kunze-Roman* (1985.)

Bertolt Brecht (1898. – 1956.): pjesme *Buckowske elegije / Buckower Elegien* (1964.)

Peter Hacks (1928. – 2003.): drame *Razgovor u kući Stein o odsutnome gospodinu von Goetheu / Ein Gespräch im Hause Stein über den abwesenden Herrn von Goethe* (1974.), *Die Binsen* (1981.)

Stefan Heym (1913. – 2001.): *Pet dana u lipnju / Fünf Tage im Juni* (1974.)

Uwe Johnson (1934. – 1984.): *Nagađanja o Jakovu / Mutmaßungen über Jakob* (1959.) [od 1956. godine u Zapadnoj Njemačkoj]

Christoph Hein (1944.): *Zmajeva krv / Drachenblut* (1985.)

Hermann Kant (1926. – 2016.): *Die Aula* (1965.)

Sarah Kirsch (1935. – 2013.): pjesme *Čarobne formule / Zaubersprüche* [od 1977. godine u Zapadnoj Njemačkoj]

Günter Kunert (1929. – 2019.): pjesme *Nemiran san / Unruhiger Schlaf* (1979.) [od 1979. godine u Zapadnoj Njemačkoj]

- Reiner Kunze (1933.) *Divne godine / Die wunderbaren Jahre* (1976.) [od 1977. godine u Zapadnoj Njemačkoj]
- Heiner Müller (1929. – 1995.): drame *Philoktet* (1965.) *Hamletmašina / Hamletmaschine* (1978.)
- Ulrich Plenzdorf (1934. – 2007.): *Nove patnje mladog W. / Die neuen Leiden des jungen W.* (1972.)
- Brigitte Reimann (1933. – 1973.): *Dobro došli u svakidašnjici / Ankuft im Alltag* (1961.), *Ljevoruka Franziska / Franziska Linkerhand* (1974.)
- Anna Seghers (1900. – 1983.): *Sedmi križ / Das siebte Kreuz* (1942.)
- Christa Wolf (1929. – 2011.): *Podijeljeno nebo / Der geteilte Himmel* (1963.), *Razmišljanja o Christi T. / Nachdenken über Christa T.* (1968.), *Kassandra* (1983.), *Što ostaje? / Was bleibt?* (1990.)

Jaroslav Otčenášek

Filozofski fakultet Karlovog sveučilišta, Prag, Češka

Češka disidentska književnosti u razdoblju komunističke diktature (1948. – 1989.)

Nakon komunističkog preuzimanja vlasti u veljači 1948., tijekom pola godine došlo je do potpune nacionalizacije cijelog književnog tržišta. Od izdavačkih kuća do ilustracija knjiga – sve je bilo državno i pod apsolutnom kontrolom komunističke partije. Vratila se cenzura, oštrija i opasnija nego tijekom njemačke okupacije nekoliko godina prije. Neki su autori bili odmah zabranjeni i otišli su u emigraciju, drugi su bili zabranjeni, ali su ostali u Čehoslovačkoj – neki od njih ipak su stvarali nova književna djela bez šanse za službeno objavljivanje u vlastitoj državi. Za ovaj dio književnog stvaralaštva, označen kao „disidentska književnost“, koristi se u Češkoj drugi termin – *samizdat*. U drugoj polovini 60-ih godina, do sovjetske okupacije, došlo je do ograničene liberalizacije i slabljenja cenzure, pa su neki od zabranjenih književnika mogli nešto objaviti, ali ovo je razdoblje (*Praško proljeće*) bilo jako kratko i na prijelomu 60-ih i 70-ih godina sve se vratilo u prethodno stanje. Osim autora zabranjenih već nakon 1948., cijeli disidentski segment ojačao je priliv novozabranjenih književnika, od kojih je većina prije sovjetske okupacije bila dio službene književnosti. Neki od njih čak su bili članovi komunističke partije, a nakon 1970./1971. isključeni su u okviru takozvane *normalizacije* čehoslovačkog društva. Ovako teška i složna situacija nije se promjenila do kraja komunističke diktature u studenome 1989.

Osim službene i disidentske književnosti postojala je još književnost u egzilu, u inozemstvu. Glavna središta čehoslovačkog egzila bila su u Engleskoj (London), Njemačkoj (München) i Francuskoj (Pariz). Znači da su u razdoblju 1948. – 1989. postojale ukupno tri češke i slovačke književnosti – *službena*, *disidentska* i *u egzilu*. Običan čitatelj bio je ovisan samo o službenim cenzuriranim djelima. Doći do neke knjige iz egzila ili disidentskog

podrijetla bilo je teško i ponekad prilično opasno. Zabranjeni autori izbačeni su iz knjižnica, filmovi snimljeni na osnovi takvih tekstova završili su u sefu, a komunistički režim pravio se kao da ti autori nikada nisu postojali.

Disidentske književnike možemo općenito podijeliti na tri osnovne grupe prema odnosu prema politici. Socijalistički ili ljevičarski krug formirali su autori pozitivnog pristupa prema anarhizmu, pristaše bivših socijaldemokrata ili ljubitelji alternativnih metoda „građenja socijalizma“ (napr. trockizam). U drugoj grupi možemo naći književnike liberalne demokrate, koji su izašli iz bogate i razvijene tradicije međuratne demokratske Čehoslovačke (Karel Čapek, T. G. Masaryk). U trećoj grupi okupili su se katolički književnici koji afirmiraju tradiciju međuratnog češkog ruralizma.

Apsolutno najteže razdoblje za češku književnost su godine 1948. – 1956. kada je komunistički režim forsirao socijalistički realizam u staljinističkoj interpretaciji kao jedini mogući umjetnički smjer i stil izražavanja. Bilo kakav izraz otpora oštro se kažnjavao, većina katoličkih autora bila je u zatvoru ili u emigraciji, ostali autori imali su minimalne mogućnosti prezentirati svoja djela. Ovakva literatura širila se samo u krugu najbližih prijatelja i obitelji. Ipak je takva aktivnost bila jako opasna, državna policija imala je svoje suradnike svugdje. Za znanstveno istraživanje ovog razdoblja velik je problem nedostatak sačuvanih djela (časopisa, zbornika tekstova). Spomenuti možemo nadrealističku grupu književnika okupljenih oko Vratislava Effenbergera (1923. – 1986.).

Nakon Staljinove smrti 1953. i osude njegova kulta 1956. Savez čehoslovačkih književnika održao je drugi kongres, na kojem je podnesen zahtjev za barem djelomičnim oslobađanjem od cenzure. Znači, cenzura je bila stalna, samo je malo „omekšala“.

Spora liberalizacija čehoslovačkog društva ipak se provodila, njezin vrhunac je bilo takozvano Praško proljeće 1968. To slobodnije razdoblje ugušila je sovjetska okupacija i „normalizacija“ je uslijedila početkom 70-ih godina. U razdoblju 1956. – 1969. mogli su se vratiti u javni život neki od zabranjenih autora, uglavnom ljevičari. U književnost su počeli ulaziti i novi autori nepovezani s partijom koji su bili liberali i u svojim su djelima počeli kritizirati ne samo razdoblje staljinizma nego i temelje komunističkog režima. Koristili su se većinom ironijom, sarkazmom, parodijom, eksperimentalnom poezijom ili kazalištem apsurdna. Uglavnom, u drugoj polovini 60-ih godina pojavilo se mnoštvo novih književnih časopisa koje

cenzura nije uspjela potpuno krontolirati (*Tvar, Literární listy*). Glavni lik ovog kratkotrajnog razdoblja relativne slobode bio je Václav Havel. Ostali su bili zabranjeni književnici katoličkog kruga i neki antikomunističkih stavova.

Povratak neostaljinizma na prijelomu 60-ih i 70-ih godina ponovno je donio oštru cenzuru, zabranu većine književnih časopisa i izbacivanje većine kvalitetnih književnika iz saveza. Sedamdesete godine bile su prilično slične prvoj polovini pedesetih. Neki su književnici otišli u emigraciju (Milan Kundera, Pavel Kohout, Josef Škvorecký), drugi su postali dio disidentsko-samizdatskog stvaralaštva. Za njih je bila važna podrška zapadnoeuropskih književnika i političara, kritika čehoslovačke politike na međunarodnom forumu i objavljivanje odabranih disidentskih djela na češkom jeziku u izdavačkim kućama u egzilu (uglavnom *,68 Publishers* Josefa Škvoreckog u Torontu) i krijumčarenje ovih knjiga u Čehoslovačku preko Zapadne Njemačke, Austrije i Jugoslavije. Tehnički uvjeti u 80-im godinama bili su znatno bolji nego prije, stoga je širenje domaće disidentske literature bilo masivnije s većim utjecajem na javnost. Uvoz fotokopirnih strojeva u drugoj polovini 80-ih godina preko zapadnoeuropskih veleposlanstva otvara sasvim nove prilike. Objavljivanje protestnog teksta *Charta 77* koji je upozoravao komunistički režim na potrebu poštivanja ljudskih prava prema Helsinškoj deklaraciji, koju je potpisala i Čehoslovačka, donijelo je najoštriju cenzuru, progon deset tisuća ljudi, prisilnu emigraciju i zatvaranje mnogih književnika, uključujući Václava Havela. Svim patnjama došao je kraj, dosta iznenađujuće, u studenome 1989.

Vratimo li se u 70-e i 80-e godine, možemo reći da je to bilo paradoksalno „zlatno razdoblje“ češke disidentske književnosti. Napisana je velika količina najvažnijih i najkvalitetnijih tekstova češke literature druge polovine 20. stoljeća. Navedimo sada glavne autore ovog razdoblja.

Václav Havel (1936. – 2011.) najpoznatiji je kao fenomenalan autor apsurdnih drama, ali jednako i kao esejist i pjesnik. Tijekom 60-ih godina mogao je objavljivati legalno, premijere su imale njegove cjenjene drame kao *Zabradní slavnost* (1963., *Vrtna svečanost*), *Vyrozumění* (1965., *Službena obavijest*) itd. Nakon 1970. postaje disident, a 1975. osnovao je disidentsku ediciju *Expedice* u kojoj je osim svojih objavljivao i tekstove drugih disidenata. Iste godine premijeru je imala (ilegalnu) njegova drama *Žebrácká opera* (*Prosjáč-*

ka opera), godinu poslije *Audience (Audijencija)* pa druge kazališne predstave. Međunarodni odjek njegova djela i reakcije zapadnoeuropske javnosti na njegovo utamničenje u vezi s osnivanjem Charty 77 bio je za čehoslovačke komuniste jako neugodan. Tijekom 80-ih premijeru su imale njegova drame *Chyba* (1983., *Pogreška*), *Largo desolatu* (1984.), *Asanace* (1987., *Asanacija*) i druge. Bio je neformalni vođa češke opozicije i jedan od prvih koji je zatražio ukidanje monopola komunističke vlade.

Ludvík Vaculík (1926. – 2015.) bio je tipičan ljevičarski intelektualac, član partije u 50-im i 60-im godinama. Razočaranje koje mu je donijela uglavnom komunistička kulturna politika dovelo ga je do kritike sistema, istupanja iz partije (1967.), a nakon 1969. postao je jedan od najvažnijih i najaktivnijih disidenta. Godine 1972. s prijateljima je osnovao samizdatsku ediciju *Petlice*, u kojoj je ilegalno objavljivao literarne tekstove (kopirane na pisačim strojevima). Sam Vaculík je u samizdatu izdao dvije važne knjige: djelomično apsurdan roman *Morčata* (1970., *Zamorci*) i ključni romandnevnik *Český snář* (1980., *Češka knjiga snova*).

Pavel Kohout (1928.) prošao je istim putem kao Ludvík Vaculík – naivan ljevičar, član partije, koji je na kraju 60-ih godina uvjeren u reforme. Iz partije je izbačen 1969., njegov je literarni rad bio oštro ograničen i cenzuriran, a nakon kratkog vremena zabranjen. Postao je dio češkog disidentskog kruga, nakon potpisa Charte 77 dopušteno mu je posjetiti Austriju, ali povratak u Čehoslovačku policija mu zabranjuje na granici. Tada je postao dio češkog egzila.

Ivan Klíma (1931.) nakon zatvora u njemačkom koncentracijskom logoru tijekom Drugog svjetskog rata ušao je u Komunističku partiju 1953. U 60-im godinama publicirao je eseje, drame, romane i reportaže, radio je kao urednik nekoliko časopisa i u izdavačkoj kući Československý spisovatel (Čehoslovački književnik). Iz partije je isključivan dva puta – 1967. i definitivno 1970. Od te godine zabranjeno mu je objavljivati i postao je dio disidentske književnosti. Bio je plodan književnik, neki njegovi romani nakon ilegalnog izdanja u Čehoslovačkoj objavljeni su i u egzilu. Među najvažnije ubrajamo psihološki roman *Soudce z milosti* (1976., *Sudac po milosti*), opis tipičnog tjedna u komunističkoj državi *Má veselá jitra* (1983., *Moja vesela jutra*) i djelomično erotski roman *Láska a smetí* (1987., *Ljubav i smeće*). Od samog početka sudjelovao je na pripremi Charte 77 i zbog toga je bio pod stalnim nadzorom državne tajne policije.

Milan Uhde (1936.) bio je ljevičarski intelektualac, ali nije ušao u partiju, a nakon tragičnog kraja mađarske revolucije 1956. postao je kritičar čehoslovačkih svakodnevnih uvjeta. Zabranjen je tek 1972., poslije čega je objavljivao u disidentskim edicijama, ali i službeno pod tuđim imenom (kazališne igre, radiodrame). Potpisao je Chartu 77 i bio je osnivač *Hnutí za občanskou svobodu* (1988., Pokret za građansku slobodu). Javnost je, dakle, mogla gledati i slušati njegove drame, samo nisu znali tko je pravi autor. Od njegova stvaralaštva u samizdatu možemo spomenuti mjuzikl *Balada pro banditu* (1975., *Balada za razbojnika*), drame *Pán plamínků* (1977., *Gospodin plamena*) ili *Prodáný a prodaná* (1987., *Prodan i prodana*). Nakon pada komunističke vlasti ušao je u politiku i bio je ministar kulture.

Općenito možemo reći da je disidentska književnost u Čehoslovačkoj igrala najveću ulogu u 70-im i 80-im godinama 20. stoljeća. U tom je razdoblju službena literatura u realnoj intelektualnoj krizi, interes čitatelja prema službenom stvaralaštvu je oslabio. Pristup prema disidentskim tekstovima bio je težak, a potpuno razumijevanje disidentskog stvaralaštva bilo je moguće tek nakon 1989. Većina je tekstova zabranjenih autora objavljena tijekom 90-ih, ali neki su do danas ostali u arhivu u rukopisima.

Nataša Ač: *Prvi put*, tehnika: keramičke olovke

Carmen Vrljicak Verlichak

Argentina

Tri pjesnika iz izgnanstva

Viktor Vida, Boris Maruna i Vinko Nikolić u Argentini – tri pjesnika ujedinjena političkim egzilom s tri različita života i tri različita djela

Znamo da veći dio čovječanstva ne živi gdje se rodio ili gdje su se rodili njihovi roditelji, i da ima različitih vrsta egzila, od onih najokrutnijih do onih blažih. U svakom slučaju, svatko od nas u egzilu otkriva u sebi stvari za koje nije znao da ih ima, stvari kojih nije bio svjestan.

Budući da se naš identitet dijelom zasniva na onome kako nas drugi vide, egzil je također borba za identitet. Naime, novo nas okruženje ne prepoznaje onakvima kakvima nas je prepoznavalo prethodno. Primjerice, nije isto ako žena mora migrirati u Oslo ili u Teheran.

Viktor Vida sam kaže: „Ne znam što sam, gdje sam, kamo idem, samo ovo zagonetno tijelo mi je jamac, da iz Punoće odlomljen bih, ubačen u vrijeme između Ničega i Svega, potucalo i samac.“ To je još gore kada se izgubilo gotovo sve. I normalno je da se čovjek snažno uhvati za neke predrasude koje, čini se njemu, pomažu očuvanju njegova identiteta.

Čovjek u egzilu stalno ima dojam da se život, onaj pravi život, događa ne tu gdje je sada nego tamo, u mjestu koje je morao napustiti.

Vida, Nikolić i Maruna su u Argentini živjeli posebno izgnanstvo. U prvom redu, bili su oni prvi pripadnici političkih migranata koji je dobila Argentina. Prije njih bili su malobrojni anarhisti i protivnici Franca, no većina je došla *trbuhom za kruhom* (osobito Talijani i Španjolci). Od njih se očekivalo da rade motikom i lopatom, što su stvarno i morali raditi jer Argentina nije priznala diplome.

Osim toga morali su se boriti protiv predrasuda da je Hrvat nacist. Sve do danas ima ostataka toga.

Doći u Argentinu nije bilo kao doći u Njemačku ili koje drugo mjesto u Europi. Više-manje, oni su imali status disidenata, što je glamuroznije nego biti nacist. Mnogi od ovih migranata završili su u Buenos Airesu, i

to ne u lijepim četvrtima, nego su živjeli i radili među sivim i ogromnim zgradama, bez ikakva zelenila. Više ljudi reklo je da su plakali kada su vidjeli luku Buenos Airesa. Bez sumnje, Viktor Vida jako je patio što je bio daleko od svjetlosti Jadrana, on, koji je rekao „... Mi Hrvati s mora poput ostalih Mediteranaca doživljavamo ljepotu kao jednu od prvih stvarnosti, čula zdušno sudjeluju u igri svjetlosti, koja oblikuju stvari...“

Budući da ljudi naginju prepoznati se u pripadnosti koja je ugrožena, oni su se stalno oslanjali na politiku (iako je bilo i onih koji nisu htjeli ni govoriti ni čuti o tome). Mi, djeca, gledali smo kako su strastveno razgovarali izlazeći iz crkve s hrvatske mise. Uvijek su muškarci diskutirali, nadajući se da će se jednom vratiti u domovinu. Bilo ih je puno tada, međusobno su razmjenjivali informacije. Mi smo mislili da je to gubljenje vremena, da se nikada neće vratiti, da će komunizam zauvijek trajati – svi smo mislili tako. Prolazili su mjeseci i godine i oni su još uvijek diskutirali. A konačno stari su imali pravo.

Politički je migrant sličan ekonomskom jer mora početi ni od čega. Dante, koji je dobro znao što je egzil, upozorio je:

„Osjetit ćeš kako gorak okus ima
tuđi kruh, i kako teško pada kad se
po stubama tuđim silazi i penje.“

I baš je tako i bilo.

Biografije

Viktor Vida živio je 47 godina, od čega 15 u egzilu, do 1960., kada je umro na tragičan način. Emigrirao je 1945. i stigao u Argentinu 1948. Prve su mu pjesme – 1934. – objavili talijanski časopis *Europa Orientale*, *Hrvatska revija*, *Hrvatsko kolo* i Društvo hrvatskih književnika. U Argentini je surađivao u *Slobodi*, *Glasu sv. Antuna*, *Hrvatskoj reviji* i časopisu *Studia Croatica*. Izdao je dvije knjige pjesama: *Svemir osobe*, Buenos Aires, 1951., i *Sužanj vremena*, Buenos Aires, 1956. Bavio se i prevođenjem talijanskih novelista i pjesnika na hrvatski jezik. Pisao je razne književne žanrove: poeziju, prozu i eseje književne kritike. Autor je i priča, pripovijedaka, književnih eseja i članaka o slikarstvu i kiparstvu. Iako su za njega rekli da njegov egzil nije

bio politički, nego da ga je u izgnanstvo navela ljubav, to ne znači da nije bio politički migrant.

Počeo je pisati na španjolskom jeziku. Njegov važan rad o poeziji nobelovca Salvatorea Quasimoda, objavljen netom prije smrti, dobio je toplu pohvalu od ovog uglednog talijanskog pjesnika. Avangarda moderne poezije, Viktor Vida bio je nastavljatelj hrvatske lirske tradicije. Po mojemu mišljenju, istaknuo se zbog svoje originalnosti. Bio je snažan i nježan u izrazu. Vrlo skroman, ni jedna njegova riječ nije suvišna. I gotovo nije upotrebljavao pridjeve.

U Argentini je dobio posao od Ante Vitaića Jakaše, koji je pomagao Hrvatima. Ali Vidi nikada nije bilo komotno, jako je patio od vlastite hrvatske zajednice. Nisu ga voljeli svi, ali kod mnogih je ostavio dubok i neizbrisiv trag. Njegova rana smrt značila je velik gubitak.

Vinko Nikolić (1912. – 1997.) proveo je 45 godina u izgnanstvu. *Hrvatska revija* je bila teren za njegovu borbu. Godine 1951. izašao je prvi broj *Hrvatske revije* u Argentini. Tada je Nikolić rekao: „*Hrvatska revija* preuzima na svoja leđa dio hrvatske narodne borbe, što se tiče kulturnog područja. Želimo da ovaj naš zajednički napor služi kao put i primjer duhovnom zajedništvu hrvatske emigracije u svijetu i da se može boriti uz svoj zarobljeni narod.“ To je i postigao. Bio je glavni urednik tijekom od 1955. sve do smrti.

U Buenos Aires došao je 1947. I njemu je Ante Vitaić Jakaša našao mjesto u knjižnici Ministarstva rada, što mu je omogućilo baviti se hrvatskim temama, za razliku od mnogih drugih koji se, iako intelektualci, nisu mogli izvući od teških poslova.

Godine 1960. u Buenos Airesu izašao je prvi broj časopisa *Studia Croatica*, čiji je suosnivač. Ni njega nisu posebno voljeli u Argentini – jedni jer se distancirao od Pavelića, drugi zbog njegove osobnosti.

Hrvatska revija izlazila je u Argentini 15 godina i može se reći da je bila časopis hrvatskog iseljništva. Poslije toga, Nikolić se preselio u Europu – u Barcelonu i Pariz.

Boris Maruna živio je izvan domovine 30 godina, a emigrirao je 1960. Za njega je život u tuđini bio više nego egzil, bio je to modus vivendi (rekao je da je živio u 9 mjesta kao dijete).

Prve pjesme objavio mu je Vinko Nikolić u *Hrvatskoj reviji*. Autor je kronike *Otmičari izgubljena sna*, koja potanko opisuje glasoviti teroristički čin hrvatskih emigranata, otmičara američkog putničkog zrakoplova 10. rujna 1976., čime se htjelo ukazati na nezavidan status Hrvata i podređen položaj Hrvatske unutar Jugoslavije. Maruna je, kao jedan od službenih prevoditelja, bio izravni svjedok sudskog procesa akterima te akcije. Jedan od glavnih organizatora otmice, Zvonimir Bušić, služio je kaznu u američkom zatvoru sve do srpnja 2008.

Maruna je prevodio djela O. Paza, Ch. Bukowskoga, N. Parre.

Vratio se u Hrvatsku 1990. i najprije kratko radio u Ministarstvu iseljenništva, poslije na mjestu ravnatelja Hrvatske matice iseljenika, kao glavni urednik *Vijenca* pa glavni urednik *Hrvatske revije*, i na kraju kao veleposlanik u Čileu.

Poezija

Kroz stoljeća najpopularniji žanr među piscima u izgnanstvu bila je poezija. Koristeći se književnim terminima, može se reći da je njihov stav bio ovakav: Viktor Vida bio je elegičan, Nikolićev je pristup bio epski (težio je konstruirati ili rekonstruirati), iako je bio i elegičar, a Maruna je bio satiričan.

Što je zajedničko u njihovoj poeziji i kako se to manifestira?

Nikolić ima iste teme kao Viktor Vida: selo, kamen, more, majka, otac, daljina, nostalgija i zaborav. Kako vratiti ono što je ostavio. Ukorjenjivanje i iskorjenjivanje. Čežnja za povratkom povezana s mitom o vječnom povratku. U pjesmi *Uskrsna poruka majci* pita za najljepše jutro cijele povijesti: „Hoće li svanuti opet naši bijeli Uskrsi?“

U poeziji Viktora Vide mjesta, vremena i motivi ponekad se miješaju i preklapaju: to su antički klasici, djetinjstvo, domovina, egzil, otoci i mitovi. Tamo su i Elektra i Minotaur i Dioskuri, Palmira i Andronik. A u magli nad morem nadziru se Dijana i Meduza. Vida se posvećuje svom zavičaju, kao pokušaj da se sve vrati na početak, što je sasvim mitološki, jer mit je ono što se dogodilo ili što je heroj napravio jednom i zauvijek. Zbog toga je sakralno i ima smisla, a sve drugo što se događa samo su ponavljanja. Vida nema domoljubnih naglasaka, ali vrlo djelotvorno pokazuje osobnu dramu i dramu naroda u vezi s progonstvom. Vječna tragedija koja ima inačice, ali uvijek je ista, kao što dobro pokazuje Odisej.

U osnovi je svega tema slobode.

Smrt je pak Marunina tema. Njegova je tema također žena i tjelesnost, kao i intimnost, iako Maruna ne mari za njezinu dušu ni za koju drugu njezinu dimenziju.

I, kako ne može biti drukčije u Hrvata, svi govore o moru.

Zaborav je posljedica smrti, ali i posljedica egzila. I Nikolić i Vida i Maruna imaju tu temu. Vida kaže: „I stvari te polako zaboravljaju / jer ih tvoje ruke već davno ne miluju.“ Kao Borges kada pita: „Hoće li stvari znati da smo otišli?“

Maruna šeće između cinizma i sarkazma, zna vrijeđati, nema problema kazati: „Idite Idioti!“ (*Kad dođe pravi čas*, 1986.).

Na posve suprotan način, Vidina poezija ima puno od molitve (bez obzira na to koje se teme dotiče), on razgovara sa stvarima, razgovara s morem, valovima, pticama i mirisima.

Nikolićev Bog prilično je hladan i strog, to je Bog kojemu Nikolić prebacuje što ne pada kiša, na primjer. Bog Viktora Vide je netko intiman koga Vida traži i s kime razgovara. Maruna nema Boga ni kao temu ni kao pozadina.

Što će ostati

Budući da je politika efemerna djelatnost, politička književnost vrlo teško može opstati sama po sebi, ako preživi to je unatoč tome što je politička. Kao primjer imamo Ciceronove Govore protiv Katiline. Nikoga ne zanima zašto se Ciceron bunio protiv Katiline, nego ljudi gledaju ljepotu Ciceronova govorništva. Da se vratimo na Dantea, vidimo da od svih mogućih pogleda kako ga se može čitati (anagogički, simbolički, teološki ili alegorički), politički pogled i krvava borba između gvelfa i gibelina danas nam ne govore baš ništa.

Prijevod može biti jamstvo da će djelo preživjeti. Tko je od njih pogodan za prijevod danas, kad je već prošlo barem 70 godina od najboljih trenutaka njihova rada? Možda Viktor Vida zbog svoje svestremenske tematike, blagosti i pjesničke snage. Zapravo, Vidin opus obvezna je literatura na Filozofskom fakultetu u Argentini, a i danas se negdje čuju zvona njegova zavičaja.

Maciej Czerwiński

Institut za slavensku filologiju Jagielonskog sveučilišta u Krakovu, Poljska

Bogdan Radica – disident?

U pitnik u naslovu nije slučajan. Da bi se moglo razumjeti zašto, potrebno je isprva pokušati odrediti tko je disident. *Hrvatska enciklopedija* ovako definira disidenta: „pojedinaac koji se razilazi u mišljenju i djelovanju s nekom skupinom, političkom strankom ili organizacijom; neistomišljenik, odmetnik. U političkom životu termin disident odnosi se na pojedince ili skupine koje otvoreno izražavaju nezadovoljstvo određenim društvenim pojavama, stanjima ili se protive napuštanju izvornih programa, pa ih zbog toga na različite načine šikaniraju i progone. Disident je politička oznaka za intelektualca u komunističkim režimima koji se razlikovao od službene politike, pa ga je ova zbog toga proglasila heretikom i onemogućila mu da djeluje i živi. Zbog toga su se mnogi disidenti morali iseliti iz vlastite domovine. „Václav Havel – koji je u svom famoznom eseju *Moc bezmocných* (1978.) strogo i puno zahtijeva od disidenata – naglašava etičku dimenziju disidentstva, dakle pitanje individualne savjesti (esej je posvećen filozofu Janu Patočki koji je stradao u višemjesečnom ispitivanju tajnih službi). Po njegovu mišljenju odnos prema jednopartijskoj diktaturi treba definirati kroz odnos istine i laži. Naime, disidenti su (upotrebljava tu riječ u navodnicima, dakle „disidenti“), ljudi koji su se „odлучili živjeti u istini“¹, suprotno onima koji „žive u laži“. Štoviše, oni (1) glasno i sustavno – unatoč ograničenim mogućnostima – izgovaraju svoje nekonformističke i kritičke stavove; (2) unatoč šikaniranju, imaju neku realnu moć, (3) njihov se glas odnosi ne samo na partikularne stvari već i na opće, (4) pripadnici su inteligencije, čiji se glas može čuti na Zapadu (dakle u slobodnom svijetu), (5) na Zapadu se o njima govori da se bore za građanska prava. No, Havel se referira također i na stvar koja bi mogla biti sporna, a koja se pojavljuje u definiciji iz *Hrvatske enciklopedije*. Naime, ako na riječ disident gledamo etimološki, onda ona označava odmetnika, dakle nekoga tko se odmetnuo

¹ Citati iz poljskog prijevoda *Sila bezsilnych i inne eseje*, Varšava, 2011., str. 120.

od nečega protiv čega sada nastupa. I doista, Havel kaže da su disidenti „sebi bliski, a ako se poneki od njih odmetnuo od nečega, to je jedino od toga što je bilo u životu lažno i otuđujuće, od života u laži“. Dakle, disidenti mogu biti i oni koji nisu nikada pripadali režimu i oni koji su bili režimski ljudi, ali su se odmetnuli. To je, dakle, heterogena skupina ljudi. Ako prihvatimo takav prijedlog da se „ponekog“ režimskog čovjeka uvrsti u popis disidenata, onda bismo kao disidente uzeli Petra Šegedina, Ivana Aralicu, Franju Tuđmana, ali i Milovana Đilasa (u tom smislu – prvog odmetnika), Dobricu Ćosića i mnoge druge. Ali kako neke od njih spojiti s etičkom dimenzijom? Tko o tome sudi?

Treba naglasiti i to da disidenti ne moraju biti *par excellence* književnici (Franjo Tuđman u Hrvatskoj, Adam Michnik u Poljskoj) niti moraju biti desno orijentirani, što bi se na prvi pogled moglo činiti ako je disidentstvo nastalo prvenstveno kao oporba prema komunizmu. U Poljskoj, primjerice, današnji ekstremni politički spor na neki je način spor ne toliko između bivših komunista i disidenata, nego između bivših disidenata, jednih lijevih, a drugih desnih, koji su u vrijeme komunizma bili na istoj strani (u Poljskoj je disidentski pokret imao mnogo iskrenih ljevičara, ali antikomunista).

Bogdan Radica je neki drugi primjer, zaseban, ali nedvojbeno po mnogočemu moglo bi ga se uvrstiti među disidente. Njegov život karakterizira niz lomova koji su rezultirali promjenom svjetonazora ili načina angažmana. Uvijek je htio djelovati jer je imao osjećaj građanske odgovornosti, ali okolnosti i prilike u kojima je živio utjecali su na njegove odluke. Rođen je u Splitu, preciznije u Velom Varošu, 1904. godine. Umro je u New Yorku 1993. godine. Bio je novinar, esejist i prevoditelj, društveni aktivist i sveučilišni profesor. Prije Drugoga svjetskog rata radio je kao novinar jugoslavenskog tiska u Italiji (pisao je za „Hrvatsku riječ“, „Novu Evropu“ i „Obzor“), a od 1929. kao dopisnik novinske agencije Avala u Ateni. Od sredine tridesetih godina preuzeo je službu u poslanstvima Kraljevine Jugoslavije, među ostalim u Ženevi pri Ligi naroda. Godine 1939. vratio se u Beograd, gdje je trebao biti postavljen na čelo vladina ureda za informiranje (kao rezultat sporazuma Cvetković-Maček), ali pod pritiskom talijanske vlade – koja ga je optuživala za bliske kontakte i duhovno srodstvo s antifašističkom inteligencijom u Italiji – ta je odluka povučena. U konačnici je Radica postavljen za atašea zaduženog za informacijsku politiku u jugoslavenskoj ambasadi u Washingtonu.

Može se reći da je do toga trenutka, dakle do 1941. godine, djelovao u skladu s dominantnim političkim strujanjima, jugoslavenskim. Nije bio protivnik ni odmetnik od režima. Također, nije se volio isticati političkim stavovima. Činjenica je da je bio ideološki blizak talijanskim antifašistima, jednom Guglielmu Ferreru (kasnije tastu), Gaetanu Salveminiju ili Carlu Sforzi, ali kad čitamo njegove članke o Italiji objavljene u *Novoj Evropi*, on je u njima izrazito oprezan. Analitičan više nego angažiran.

Sve će se promijeniti tijekom Drugoga svjetskog rata, kad je bio u Washingtonu ataše za tisak u jugoslavenskom poslanstvu. Tada je došao u sukob s jugoslavenskim poslanikom Konstantinom Fotićem koji je, po Radičinu mišljenju, zastupao nacionalističku srpsku politiku, u biti protujugoslavensku, da bi ocrnio Hrvate za njihov savez s Hitlerom (Radica je od početka žestoko napadao ustaše). Tada je počeo, na svoju ruku, agitirati u američkom tisku i među hrvatskim iseljenicima. Najprije se zalagao za to da hrvatski članovi londonske vlade iskazuju projugoslavensku orijentaciju, čime bi mogli dokazati svoju odanost antihitlerovskoj koaliciji. U isto vrijeme sve više je počeo naginjati hrvatstvu. O oblikovanju svoje sve jače hrvatske orijentacije pisao je ovako u uspomenaма *Živjeti nedoživjeti*: „Osjećao sam se, iz dana u dan, sve više Hrvatom. Nikakvog drugog izlaska nije više bilo. U Washingtonu nije bilo nikoga, kome bih se izjadao.“² Ta aktivnost počinje pismima hrvatskim političarima (Vladku Mačeku, Jurju Krnjeviću, Ivanu Meštroviću) koja je pisao u posljednjim danima ožujka 1941. godine, to jest odmah nakon najave predaje Jugoslavije i državnog udara u Beogradu. U njima se zalaže za bezuvjetnu podršku kralju i jugoslavenskoj vladi. U pismu Krnjeviću čitamo: „Povijesni interes hrvatskog naroda nalaže Vam da jedan član vlade Hrvat, po mogućnosti Šutej, manifestira poput Srba neraspoloženje Hrvata protiv kompromisa (s Osovinom). Jedino tako osigurati ćete simpatije“, a Meštroviću: „(...) molim Vas utječite na Mačeka i Krnjevića da surađuju u novom stanju. (...) Ako Hrvati ovog puta ostanu izvan događaja, bit će izgubljeni u strašnoj Europi. Sva slobodna javnost promatra Hrvate. U pitanju je čast hrvatskog naroda.“³ Takvim stavom neće pridobiti pristaše među hrvatskim desnim krugovima, ali će si priskrbiti emblem beskompromisnog antifašista. Političku i agitacijsku djelatnost – koja se svodila na korespon-

² Bogdan Radica, *Živjeti nedoživjeti*, t. I, München-Barcelona, str. 122.

³ Ibid., str. 104.

denciju s hrvatskim i srpskim političarima, kao i uspostavljanje kontakata s američkim novinarima i krugovima inteligencije – radio je bez odobrenja veleposlanika Fotića, zapravo – protiv njegove volje. Taj ga je, vidjevši njegov angažman, pokušavao spriječiti na sve moguće načine. Na to njegovo djelovanje Radica je reagirao u pismima upućenim svom nadređenom. U jednom pismu koje je poslao Fotiću piše: „Gospodine Fotiću, u vezi Vaše samovoljne odluke, kojom ste me spriječili da govorim preko Radija, želim da Vas potsetim, da mi je bila namera da komemoriram uspomenu počivšeg svog teksta i učitelja Guglielma Ferrera, koje je, pored ostaloga, bio veliki prijatelj Jugoslavije i koji je mogao – da je Bog hteo – biti od velike koristi u izgradnji buduće Evrope i pravilne ocene značaja i važnosti Jugoslavije u budućem međunarodnom poretku.“⁴ Mjesec poslije pisao je banu Ivanu Šubašiću (na engleskom, prijevod moj): „Sve što čini gosp. Fotić prije Vašeg posjeta Americi, a i kasnije, definitivno je protujugoslavensko.“⁵

U međuvremenu shvatio je da je uzaludno podupirati jugoslavensku vladu jer njezini srpski članovi – a oni su bili najutjecajniji u politici – pokušavaju nametnuti viđenje međunarodnoj javnosti da su Hrvati fašisti, a antifašizam zastupaju isključivo Srbi. U obraćanju dijaspori („Jugoslovenima“) 28. svibnja 1944. godine u St. Louisu objašnjavao je kako su srpski političari umjesto da spašavaju Jugoslaviju krenuli putem srbizacije: „oni su htjeli Veliku Srbiju, htjeli su malu Hrvatsku“, a „Draža nije bio izdignut kao primjer borbe za jedinstvo Jugoslavije, već kao nosila separatizma i Velike Srbije“. Razočaranje u jugoslavensko vodstvo otvara, po njegovu mišljenju, samo jednu mogućnost: treba podržati Tita i njegove partizane. Pa naglašava: „Iz ničesa Tito i njegovi ljudi stvaraju vojsku, vaskrsavaju narod, ujedinjuju Srbe, Hrvate i Slovence, Makedonce i Bosance i Hercegovce, katolike, pravoslavne i muslimane. (...) Partizani na ruševinama stare Jugoslavije i u krvi grade novu Jugoslaviju i slogu i bratstvo između naših naroda. Principi te Jugoslavije su demokracija i federalizam. Komunizam to je laž s kojom se želi da izbjegne ono za čim se narod bori stoljećima.“⁶ Slične je teze propagi-

⁴ Dopis od 12. rujna 1942. (ostavština Bogdana Radice: Hrvatski državni arhiv). Jezik originalan, prema izvorniku.

⁵ Pismo od 16. listopada 1942. (ostavština Bogdana Radice: Hrvatski državni arhiv). Engleski jezik, prijevod – M. Cz.

⁶ Govor Jugoslovenima St. Louisa od 28. svibnja 1944. (ostavština Bogdana Radice: Hrvatski državni arhiv). Jezik originalan, prema izvorniku.

rao u američkom tisku, pogotovo u važnom časopisu „The Nation“, protiv službene vladine politike.

Taj njegov preokret, koji se danas može interpretirati na više načina i iz različitih političkih pozicija, dogodio se manje-više u vrijeme kada je anti-hitlerovska koalicija odlučila dati podršku Titu, a ne kralju. Koji su argumenti u toj odluci bili presudni, povjesničari se još uvijek spore. Mnogim Hrvatima u egzilu bilo je to, bar je tako procjenjivao tada Radica, jedino valjano rješenje. Radica je u to vrijeme tražio kompromis i našao ga je. U zemlji su bila samo dva pokreta koja su mogla računati na podršku antihitlerovske koalicije: Jugoslavenska vojska u otadžbini i Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije, popularno: četnici i partizani, Kralj i Tito. Iako su četnici već bili kompromitirani suradnjom s okupatorima, iza njih je stala službeno priznata vlada u Londonu, ali tu je opciju Radica napustio 1943., u trenutku kada su to napravili SAD i Velika Britanija (doduše, Radica tvrdi da je on ranije bio za takav preokret i da su američki Hrvati imali utjecaj na odluku SAD-a, ali to se čini pretjeranim; na tu odluku sigurno su utjecali strateški interesi i dogovori između Amerike i Sovjetskog Saveza).

Podrška Kralju, pa onda Titu posljedica je Radičina beskompromisnog protuustaškog i protufašističkog stava. Imao je on jedan cilj: prikazati hrvatske fašiste kao manjinu, a ne cijelu naciju kako su to prikazivale srpske elite. Radica je bio uvjeren, što je danas općeprihvaćen stav hrvatske povijesne struke, da većina Hrvata stoji na strani Hrvatske seljačke stranke, a ne na strani ekstremnih političkih opcija – ustaša i komunista. Na takav je način djelovao i protiv ustaša i protiv londonske vlade, kojoj je služio kao diplomat. Radica je u tom trenutku disident u tom smislu što djeluje protiv vladajućeg establišmenta, ali još uvijek u okviru jugoslavenskog poslanstva. Njegov angažman na strani partizana teško je jednostavno interpretirati. Ili nije vjerovao da će partizani uvesti jednopartijsku diktaturu (vidjeli smo u govoru o kojem je tvrdio da se Tito bori za demokraciju) ili je strateški prosudio da je bolje podupirati opciju koja nije najbolja, ali koja daje više nade. Osobno mislim da je posrijedi njegova vjera.

Kasnije će, nakon kratkotrajnog boravka u Jugoslaviji 1945., preispitati tu svoju podršku Titu, što će rezultirati bijegom i novom vrstom angažmana u hrvatskom iseljeništvu. Svoje uspomene objavio je u knjizi *Hrvatska 1945*. Vidio je u Jugoslaviji teror i doživio razočaranje, pa je pobjegao u

SAD. No, nije više bio član nikakve diplomatske misije, nego neovisan intelektualac.

Tada je počeo njegov novi angažman. Ovoga puta protiv bilo kakvog jugoslavenskog okvira i protiv komunizma. U toj fazi ne bismo valjda o njemu govorili kao o disidentu, iako je to pitanje definiranja, ali ipak kao o političkom iseljeniku, egzilantu. Angažirao se na više načina. To su bili javni nastupi na sveučilištima, na raznoraznim institucijama, pisao je angažirane tekstove o recentnim zbivanjima, ali također i prisjećanja na stara zbivanja. Jednako važna bila su i neformalna druženja. Radica je bio dobro povezan s američkim establišmentom, također zahvaljujući salonu koji je vodila njegova žena Nina, kći Guglielma Ferrera, u New Yorku. Radičina djelatnost nakon Drugoga svjetskog rata prvenstveno je aktivnost na polju oblikovanja američkih i iseljeničkih mišljenja o situaciji u Jugoslaviji. To se uglavnom očitovalo u novinarstvu u hrvatskim časopisima, poput „Hrvatskog glasnika“ i „Hrvatskog glasa“, te u američkim poput „The Reader’s Digest“, „The Commentary“, „The Stateman“, „The New Republic“ i „The New York Times“. Za razumijevanje Radičina svjetonazora, te sredine s kojom je najviše komunicirao, valja spomenuti časopis „The New Leader“ (koji je prestao izlaziti 2006. godine). Bio je to dvotjednik socijaldemokratskog i liberalnog te jasno izraženog antikomunističkog profila, isprva vezan za Američku socijalističku stranku. U njemu su objavljivali, primjerice, Albert Camus, Josip Brodsky, Bertrand Russel, Arthur Koestler, Richard Wright, Hannah Arendt, George Orwell, Sidney Hook, a glavni je urednik bio jedno vrijeme i Daniel Bell.

Radica, ili kako se potpisivao u američkom tisku, Raditsa, u prvom redu upozoravao je na to – što je inače u šezdesetim godinama bila politika časopisa – da američka administracija ne bi trebala favorizirati Jugoslaviju jer ona, bez obzira na svoju posebnost, nije nipošto raskinula s totalitarnim praksama. Štoviše, on je u više navrata isticao nacionalistička obilježja komunističkih režima na Balkanu. Jednom je pisao: „U Jugoslaviji, vitalni problem, to jest odnos između Srba i Hrvata nipošto nije riješen. Duboka srpsko-hrvatska napetost raste i može eksplodirati u obliku krvavog građanskog rata. Sami komunisti shvaćaju opasnost. Tito u svakom svom govoru apelira na „bratstvo i jedinstvo“. (...) Komunisti su od nacionalizma napravili najveće oružje svoje politike. Oni žele staroj vladajućoj klasi pokazati da imaju više nacionalnog ponosa i ambicije nego što je to imala buržoazija

(...). Komunisti na Balkanu su Nacional-Komunisti (*National-Communists*). Stoga, oni nisu u stanju postići jedinstvo nego se moraju nužno sukobiti. Svijet Balkana bit će podijeljen sve do trenutka kada nastane konačna Europa, i svijet će biti uređen na ovakav ili onakav način.⁷

Radica je u komunističkoj Jugoslaviji bio proskribiran. Svoje radove objavljivao je u Biblioteci „Hrvatske revije“ (o njegovom – ali i Meštrovićevom – približavanju bivšim ustaškim krugovima mogla bi nastati zasebna knjiga). Iako je tijekom rata bio na strani Tita i uvijek je isticao antifašizam, njegove žestoke kritike na račun komunizma i Jugoslavije priskrbile su mu etiketu ustaše. U emigraciji, s druge strane, desni krugovi – mahom nostalgičari za Nezavisnom Državom Hrvatskom – smatrali su ga trulim Jugoslavenom, pa su ga čak nazivali Jug-Bogdanom.

A Radica je bio čovjek koji se htio angažirati, uvijek u skladu sa svojim uvjerenjima, pošten prema sebi. Htio je, kako bi rekao Havel, živjeti u istini. No, život je pokazao da to nije uvijek moguće. Njegovo podržavanje monarhističke Jugoslavije u SAD-u, pa onda Titovih partizana, proizlazilo je iz kalkulacije, iz potrebe pronalazjenja najboljeg mogućeg rješenja. U ono vrijeme – izgleda – bila su samo dva izbora: ili podupirati kraljevu Jugoslaviju ili Titovu Jugoslaviju. Moglo se, dakako, isticati hrvatstvo, neovisno o svim strujanjima, ali Radica – najiskreniji protivnik fašizma i ustaškog režima – prosudio je da bi to bilo osuđeno od javnosti. A on je htio spasiti – kako je pisao Meštroviću – „čast hrvatskog naroda“, pa je morao dokazati da Hrvati nisu fašisti.

Danas Radica nije proskribiran niti je zabranjen, ali je u Hrvatskoj zanemaren. Jedan dio Radičina opusa objavljen je u Hrvatskoj, ali uz neke prigodničarske prilike, njegova esejistika ni književnokritički osvrti nisu se uklopili u glavne tokove hrvatske kulture. To začuđuje jer je Radičina koncepcija Mediterana jedna od najkompleksnijih u Hrvatskoj, beskompromisna i dovoljno široka da bi dalmatinski milje izvukla iz posvemašnjog kampanilizma, a opet naglasila njegove specifične karakteristike. A njegova politička i književno-kritička publicistika donosi niz važnih zapažanja. Radica je, stoga, na neki način autsajder i danas.

⁷ 19. lipnja 1947., str. 3 (ostavština Bogdana Radice: Hrvatski državni arhiv). Engleski jezik, prijevod – M. Cz.

Davor Velnić

Rijeka

Disidentska književnost

Teško je pisati o disidentima i disidentstoj književnosti, a da se ne povri- jedi pomno izgrađena osjetljivost mnogih koji u koketiranju s disidentstvom vide bitne dijelove svog životopisa i književnog opusa. U ovom osvrtu pod pojmom disidentske književnosti ne mislim na medijsku aktivnost političkih disidenata kao ni na političke pamflete ili memoare iskupljenja nezaliječenih mjesta vlastite prošlosti. Disidentska književnost je rijetka pojava kao i književnost sama. Postoji, dakle, mnoštvo disidentskih tekstova, čak i ambiciozno napisanih naslova, ali u njima književnost nalazimo samo u tragovima. Književnost je drugačija fermentacija duha i zbilje, a ... *u zemlji u kojoj se talent nekom oprašta samo onda ako je koliko treba nekorektan i u kojoj se genij ne može ni zamisliti* (A. B. Šimić povodom smrti A. G. Matoša), obično nema disidenatata.

Disidentska književnost je pod neprestanim povećalom cenzora i nije nimalo ugodno biti disident u književnosti. Međutim, to nije književnost potisnutog sjećanja, kako sugerira tema ovih Zagrebačkih književnih razgovora, ili ne daj bože zaborava, nego živog i neukroćenog pamćenja. To je način da se spomene ono drugačije, zapiše i objavi, tj. književnom akribijom razgrne istina te dotakne nepoćudno i prešućeno; ono što zbog političke „krivovjernosti“ ne ulazi u zacrtani književni standard. Taj službeni književni kanon najčešće je sastavljen od preuveličanih istina što se neprestano usklađuju i svrhovito promiču ili je na djelu stihija lošeg ukusa vlastodržaca i duhovna bijeda neukih moćnika – kako se to već stoljećima kotrlja i stvara općeprihvaćena povijest uljudbe. Potom se ista sustavno ugrađuje u udžbenike, ovjekovječuje enciklopedijskim člancima, a njeni autori institucionaliziraju kroz članstvo u najuglednijim društvenim i državnim institucijama te se od podobnog i poželjnog stvara službujuća umjetnost i kultura.

Svi koji posumnjaju ili ospore općeprihvaćen književni poredak bivaju proglašeni nepoćudnima, nevažnim i zlonamjernim autorima, a njihovo djelo u tiranijama jednoumlja postaje kažnjivo „po tom i tom članku“

kaznenog zakona i sve što se ne uklapa biva izbrisano ili barem stigmatizirano itekako namjernim javnim diskvalifikacijama i sramoćenjem.

Književnik nije povjesničar, još manje političar ili arbitar, ali je svjedok duhovnog stanja i vjerodostojan kroničar častohleplja vlasti; on je savjest čovječanstva bez ovlasti. Na književniku je da u jednom od književnih oblika oživi prešućenu istinu i bez smokvina lista u ustima iskreno objavi vlastiti pogled na ljude i događaje.

Disidentska književnost je osobni čin – samo ponekad osobna hrabrost – i u opasnosti je da joj djela budu izbrisana, a njeni autori podvrgnuti šikaniranju. Stoga je disidentsvo u književnosti naporno i obeshrabrujuće, ali isto tako nema veće privilegije od borbe za vlastito mišljenje ni veće slasti od nastojanja da se javnom mnijenju ponudi i drugačije ramišljenje, naime izbor. Naklonost prema istini uzgojena grimiznim nezadovoljstvom vlastite naravi javlja se u najranijoj mladosti i nezaustavljiva je koliko god se kroz obrazovni sustav usmjeravala prema pojilištu krda. Disidentska književnost se ne junači niti spava na lovorikama svojih prekasno ili nikad izvojevanih pobjeda; ona dragovoljno preuzima sram i grijeh javnosti pretvorene u masu. Vlast zna da je strah ukorijenjen u čovjeku, samo ga treba probuditi i ljudi postaju gomila, stoga se rulja ni zbog čega ne crveni. Iščekujući svog vođu i sigurno pojilo doušnički šapće i hipnotičkim pogledom traži krivca svojem nezadovoljstvu; gnjevno doziva javno sramoćenje i sprženo ljudsko meso onih koji su se usudili dirnuti u svetinje vlasti.

Ponekad je disidentska književnost lijek jednoumlju i kanoniziranoj podobnosti: ona neprestano sumnja u dobronamjernost jednoglasnosti i hysteriju pomodarstva. To otpadništvo od službenog kanona ne vjeruje oportunistu vlasti, besramnim hvalospjevima i prenemaganju medijskih plaćenika. Književni disident je neprestani podsjetnik, možda tek kamenčić u cokuli uzoholjelog jednoumlja i opomena osobnoj savjesti, ali svakako smetnja hinjenom ushićenju podrepaša i besramnom bludničenju vlasti s uglancanim konstrukcijama i predrasudama.

I demokracija može biti izgovor – i postala je izgovor – ili tek ukras mahnitoj vlasti. Na izborima ljudi uredno glasuju, ali ne biraju, a još kad se spomene zlatno doba demokracija stare Grčke i peru usta Periklom, svima mora biti jasno da je riječ o perfidnoj obmani vlastodržaca. Demokratski svijet se zgraža da su talibani u Afganistanu izbacili žene iz javnog života i sporta, čak i kao gledateljice – pa zar je u razvikanoj demokraciji stare Grčke

bilo drugačije ili se povijesti treba uzimati selektivno ne bi li se potkrijepile sadašnje obmane i manipulacije?

Disidentska književnost je književnost malobrojnih, onih što iskreno sumnjaju u dobronamjerost službenog kanona, u nepogrešivost vlasti i njezinih slugu, nego se groze ljudi pretvorenih u krdo i njegove pozlačene kumire. Takvi autori odbijaju prihvatiti jednoglasje kao način razmišljanja, ali isto tako ne slijede ni ispraznu pomodnost ušminkanih elita. Množina može oboljeti od nametnute pameti i poludjeti od objesti imitirajući takozvanu društvenu kremu. Međutim, igrokazima licemjerja i ulizništvom nemoguće je sačuvati svijet. Iz zemlje u kojoj se političke odluke na razini Vlade donose jednoglasno treba bježati. Ta „uštimana“ sloboda jednoglasija kao i najviših izbornih postotaka i nije drugo nego dragovoljno sužanjstvo, čak kad je riječ i o demokratski izglasanoj vlasti.

Ništa neobično da postoje disidentski književnici (redovito promilnih količina) u partijskim diktaturama – civilizacijskim automatizmom i povijesnim predrasudama disidentstvo odmah smještamo u države nacifašističkih i komunističkih diktatura, jer „veliki vođe“ ni s kim ne dijele vlast – no, tu se ipak ne iscrpljuje disidentski otpor tiraniji jednoumlja srastao sa slobodomislećom autorom. Činjenica je da itekako postoje disidentska književna djela i književni disidenti u zemljama koje se zaklinju u demokratska načela, pravnu državu i u nezaobilazne tekovine građanskog društva. Sve je više uljuđenih birokratskih tiranija koje svojom naprednjačkom retorikom o ljudskim pravima i jednakosti kriju vlastitu netoleranciju i militantnost prema svima koji u njih posumnjaju ili im se suprostave.

Sve više uočavam samo deklarativno izlicitirane norme građanske države, nešto poput prigodne demokratske ambalaže i odgovarajuće kostimografije. Vidim jednu odvratnu travestiju u kojoj sudjeluju i oni što samo (ne)uvjerljivo glume žrtvu i pravednog buntovnika, jer sve vrijeme riječ je o općeprihvaćenom oportunistu, cifranom prenemaganju i pomodarstvu samoproglāšenih karizmatika lišenih dostojanstva. Svijet je pristao živjeti pod diktaturom prava i privilegija nemoćnih i prikraćenih, a sve kako bi sakrio gubitak svetog, vlastitu duhovnu paralizu i sveopću bezidejnost. Danas svijetom stoluje diktatura znanstvenih istraživanja; tiranija same znanosti koja je halapljivo prisvojila ulogu negdašnjih inkvizitora pravovjerja i mirne ruke pali lomače pod neistomišljenicima. Nije li pandemija koronavirusa pokazala svu nagost medicinske znanosti kao i slizanost korporativne farmacije i geopolitike? Zar

već nije razvidno da se regulacija svjetske klime (u svrhu spašavanja svijeta?) pretvorila u fašizam klimatskih promjena gdje se svatko tko posumnja u „najnovija znanstvena istraživanja“ globalnog zagrijavanja proglašava desničarskim primitivcem i u maniri agitpropa pribija na stup sramote?

Tiranija ljubitelja kućnih mezimaca izjednačila je prava ljudi i životinja. Nametnuta je pozitivna diskriminacija prema transrodnim osobama i prema ljubiteljima istog spola, a većinsku se populaciju prisiljava ne samo da ih uvažava i poštuje nego da ih voli! Zašto? Pozitivnom diskriminacijom marginalnih grupa civilizacija se podređuje agresivnom zanosu privilegiranih; robuje jednomnjoj manjine i obilno pogoduje samo privilegiranim korisnicima uljudbe, a ne njezinim nositeljima. Ta strogo kontrolirana diskriminacija pretvorila se u đavolsko dozivanje jednakosti i tiraniju privilegija, a svi koji se usprotive tom militantnom diktatu postaju čovjekomrsci i neprijatelji „napretka“. Slično prolaze i svi koji se ne slažu s istopolnim brakovima i s usvajanjem djece od istospolnih zajednica, a kako tek loše prolaze oni koji ne žele izjednačiti prava ljudi i kućnih ljubimaca? O tome progovoriti i pisati postaje disidentstvo.

Podvrgnuti smo globalnoj dogmi o klimatskim promjenama, fašizmu LGBT zajednice, tiraniji obožavatelja kućnih mezimaca, prijetvornom veličanju transrodnih osoba i hinjenom grizodušju zbog migranata koji u potrazi za boljim životom nameću način života pred kojim bježe... Judeokršćanska civilizacija rimskog prava, starogrčke filozofije, *Starog* i *Novog zavjeta* podredila se manjini uživatelja privilegija, a stupovima uljudbe i načelu izvrsnosti okrenula leđa. Crna zastava fašizma postala je dopadljivo šarena duginih boja, ali se u njezinoj izključivosti nije ništa promijenilo.

Svijetom je zavlдалo jednomnjlje ambicioznih manjina agresivnog ponašanja što jako podsjeća na isključivost nacifašizma i komunizma. Pobjedile su kominternovske ideje jednakosti u ničemu; čovjek je pretvoren u broj, a čovječanstvo u statističku masu, i tko ne podržava tako strogo kontroliranu slobodu i selektivnu „pozitivnu“ diskriminaciju biva ponižen i razapet kao naš Gospodin prije dvije tisuće godina. Dobro organizirani minoritet kroz političku umreženost manipulira majoritetom i to je epilog građanske parlamentarne demokracije na koncu drugog tisućljeća. Ostap Bender imao je poštapalicu: „Ideje moje, benzin vaš.“ Uživatelji „pozitivne diskriminacije“ izmislili su sličnu poštapalicu: „Nama prava i privilegije, vama rad i dužnosti“, jer netko ipak treba alimentirati visoke troškove privilegija.

Takvo raspodjela prava i privilegija ide k tome da svi kotači uljudbe počiju škripiti. Mušterija je sve više, teret je sve veći, a kolomasti ima sve manje i svi kao da zaboravljaju da se ne podmazuje škripavo kolo, nego se kolomast čuva za ono zdravo. U tom globalističkom ludilu Hrvatska nije ni sama ni usamljena (to je nimalo ne opravdava), ali pomodno diže svoje krakove na potkivanje ne bi li što prije postala punopravni član globaliziranog sela.

Oni koji su nekad zbog svoje poročnosti osjećali civilizacijsku nepravdu i diskriminaciju, stekavši svoja prava i obilno prigrabivši privilegije, sada još goru nepravdu čine svojim neistomišljenicima. Ima jedan stih omiljen kod slavenskih patetičara i pijetista koji, iako izlizan i ofucan, dobro oslikava spomenutu situaciju: *Hoće li sloboda umjeti pjevati // kao što su sužnji pjevali o njoj?*

*

Što danas u suverenoj i međunarodno priznatoj Republici Hrvatskoj pripada u disidentstvu književnost, nije nimalo retoričko pitanje. Ne izgovara se naglas, jer neugodan je odgovor i zapravo se prešućuje. Hrvatska u komunizmu nije imala književne disidente poput Solženjicina, Pasternaka, Bulgakova ili Česlava Milosza; ni po djelima, a još manje po životopisima i okolnostima njihova disidentstva. Daleko su naši književni disidenati od Havela, Kundere i Brodskog. Krležin sukob na književnoj ljevici tridesetih godina prošlog stoljeća – ili njegov izlazak iz CKSKH-a zbog potpisa „Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“ 1967. – još spada pod partijsku obiteljsku prepirku, više nego pod partijski sukob koji završava teškom penalizacijom. Ni hrvatski književnici u poslijeratnoj emigraciji, koji su opravdano bježali pred komunističkim nasiljem, nisu najbolji obrazac disidentske književnosti. Disidentstvo je kod mnogih nepriježno, samo u njihovim djelima ima premalo književnosti. *Doktor Živago* je, na primjer, disidentsko književno djelo, Solženjicinov *Odjel za rak* je to malo manje, *7000 dana u Sibiru* je dragocijeno svjedočenje, ali... Angažiranost i disidentstvo se ne isključuju, ali manje je više.

Jaz između Hrvatske i Europe je dubok; prošla su desetljeća komunističkog sužanjstva i teško ih je nadoknaditi. Tek kad se iskreno oslobodimo kukavne servilnosti usađene u slavensku patetiku – riješimo njurganja, prijetvornosti i ulizništva, malograđanskih predrasuda i laži o nama samima – postoji tanka mogućnost da se vratimo u okrilje judeokršćanske tradicije

srednje Europe. Hrvatski disident je svakako A. G. Matoš: omraženi stranac među svojim, brutalni komentator skromne hrvatske intelektualne istisnine te iskren dijagnostičar hrvatskog oboljela duha i loše prikrivene samodopadnosti – a potom u skromnom nizu padaju mi na pamet malobrojni razmetni sinovi pisane riječi koji su smatrali neporecivim pravom književnika da proturiječi jednouljlu. Jedan od njih svakako je i Slobodan Novak, njegovi *Mirisi, zlato i tamjan*, Antun Šoljan sa svojim uspješnim insinuacijama, rugalicama... i previše onih koji to nisu, naime ni disidenti ni književnici, nego su disidenti po svojem htijenju u novonastalim okolnostima hrvatske države i književnici samo po tome što su se izborili za članstvo u književnoj udruzi.

Dakle, ništa od onog za što se u partijskom jednouljlu SR Hrvatske robijalo i ostajalo bez posla, ponekad i ginulo od UDBA-ina metka, nije danas disidentstvo. Nisu to više ni Tito ni Partija, ni bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti. S tog popisa nedodirljivih tema nestali su samoupravni socijalizam i tekovine NOB-a, barem se u početku neovisnosti Republike Hrvatske tako činilo. Te teme, recimo, više ne podliježu izravnim pogodcima cenzure stare partijske nomenklature i sve živahnijih „komunističkih reformatora“. Dakle, „uspjeli smo“, rekli bi naivni i politički slabovidni; čini se da živimo bez zabranjenih tema, bez cenzure i autocenzure, a verbalni delikt je postao izložak u nepostojećem Muzeju ružne prošlosti. Međutim ne, činjenica je da cenzura i autocenzura grabe u dva smjera, a „politička korektnost“ svojim je ovlastima šikaniranja i penalizacije zamijenila verbalni delikt.

Kominternovski pojam svjetske revolucije preklonio se s idejom globalne razgradnje judeokršćanske civilizacije. Kroz jednouljle globalizacije zločinački komunistički um i njegov jatak u slobodnom svijetu – Frankfurtska škola i njezine izvedenice – pronašli su svoj *modus operandi*, ali ne kao nekad jurišom ljudskog stampeda, tzv. revolucijom, nego perfidnom razgradnjom postignutih vrijednosti judeokršćanske uljudbe. Zanimljivo da oni koji su u komunizmu pederastiju gonili krivično (do tri godine zatvora), sada se na paradama ponosa guraju pod duginu zastavu, a prava djece podređuju pravima homoseksualaca.

Poslije toliko uzaludnih stoljeća iščekivanja, najgorih povijesnih izdaja i pogrešnih procjena, pogotovo nakon pobjedonosnog Oslobođilačkog rata (1990. – 1995.), riječ domovina postala je toliko iščekivana hrvatska država, stoga je neshvatljivo da je u Republici Hrvatskoj na djelu resta-

uracija Socijalističke Republike Hrvatske, tj. kostimiranje „reformiranog“ komunizma u građanske prnje, a sve ono što se ne uklapa u tu sramotnu travestiju miče se iz javnog prostora ili biva stigmatizirano od medijskih plaćenika. Tako danas u nepoželjne (cenzurirane) književne teme pripadaju povijesni događaji iz Prvog i Drugog svjetskog rata, neistražena poraća na području Kraljevine Jugoslavije i komunističke Jugoslavije, masovno iseljavanje Hrvata, zločini komunističke diktature... sve ono što nije odobreno ili već spravljeno u kuhinji itekako djelatnih marksističkih institucija u Hrvatskoj: Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Rijeci, Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu i pridruženih JAZU-a/HAZU-a, LZMK-a, Matice hrvatske... Sve ono što ne veliča komunistički antifašizam, danas je u Hrvatskoj „sumnjiva roba“ i ustaško disidentstvo. Sve svetinje komunističkog sustava stopile su se u pojam antifašizam te postale jednako nedodirljive i kažnjive kao i sve vrijeme komunističke tiranije.

Koliko god nas to pomalo vrijeđa, književnih je disidenata u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj bilo vrlo malo, ali zato zloradosti i zavisti među piscima nije nikad uzmanjkalo. Partija je kontrolirala sve, posebno svoje izdajnike. To se i danas osjeti: nakon trideset godina života u suverenoj Republici Hrvatskoj nije provedena lustracija. Hrvatima ipak nedostaje tjedna porcija drukanja; ona pritajena moć iz grozomornih vremena kad je „mali običan čovjek“ iz čiste zloradosti i bez rizika mogao denuncirati svog neistomišljenika, opako mu nauditi sklonjen iza kodnog imena pohranjenog u kasi Službe i osjetiti se važnim. Ta pozicija pritajene doušničke moći, slizana s bizantizmom, prodrla je u kosti i postala kolektivno svojstvo ovih ljudi i tranzicijskih prostora. To su zanimljive književne teme disidentskog predznaka, pravi književni izazov teških dionica, bilo da je riječ o fikciji ili diskurzivnoj prozi.

Držim da je književnost važna i prevažna, mnogi moji kolege književnici misle da su oni važni i najradije bi se vidjeli na adresama sličnima Gvozdu. I to je začetak mog nesporazuma s mojom braćom po književnom peru.

Nataša Ač: *Novi početak*, tehnika: keramičke olovke

Božidar Petrač

Zagreb

Kako je *Bijela knjiga* Stjepana Čuića pretvorila u disidenta

Disidentska književnost se kao termin pojavila tijekom hladnoga rata u totalitarnim zemljama Istočnoga bloka, u zemljama istočne i srednje Europe koje su se nalazile pod patronatom Sovjetskoga Saveza. Disident, disidentski, dolazi od latinskoga glagola *dissidere* koji znači biti udaljen, razlikovati se. Riječ je o čovjeku koji se u mišljenju ili inače razilazi sa svojom skupinom ili organizacijom ili je iz nje udaljen. Bit je disidentske literature da su je pisali književnici koji se nisu slagali sa službenim političkim stavovima svojih partijskih država te je njihova književnost zadobila subverzivne konotacije u odnosu na proklamiranu službenu komunističku ideologiju. Tipičan primjer jugoslavenskoga političkog disidenta bio je, primjerice, Milovan Đilas, a primjer književnoga disidentstva u Jugoslaviji bio je poznati slovenski književnik, kršćanski socijalist i personalist Edvard Kocbek, koji je nakon objave svojih novela *Strah in pogun* iz 1951. doživio vrlo oštre kritike i sve do 1982. knjiga više nije bila tiskana. Tada se pojavila u srpskom prijevodu u Beogradu pod naslovom *Strah i hrabrost*. Knjiga je bila uklonjena iz književnog života, a pisac je anatemiziran od ideološke kritike koja ju je proglasila „blaćenjem onog što nam je najsvetije“, „ružnim patvorenjem partizanstva“, „zabludjelim pamfletom“, „knjigom s odvratnim neprijateljskim sadržajem“. Dakle, što se književnosti tiče, književno bi se djelo pojavilo i bilo bi zabranjeno, ili se, već napisano, nikada zbog cenzure nije objavilo. Autor bi pak snosio posljedice i bio kažnjen zatvorom, internacijom ili prešućivanjem, a ako bi emigrirao, u zemlji jezika kojim je pisao, njegova se djela više nisu mogla objavljivati. U nekim zemljama procvao je *samizdat*, književna djela objavljivala su se potajno, bez odobrenja nadležnih struktura vlasti, i kolala su među narodom koji ih je raspačavao tajnim kanalima i vlast je to teško kontrolirala. Sjećam se zbirke pjesama *Jechać do Lwowa* Adama Zagajewskoga koju mi je darovao Jacek Twardzik,

poznati poljski jezikoslovac, 1985. ili 1986. u Krakovu, gdje sam bio lektor hrvatskoga jezika na Institutu za slavistiku Jagelonskoga sveučilišta. U Hrvatskoj se takvo što može usporediti sa šapirografiranim izdanjem Gotovčeva naslova *Moj slučaj* iz 80-ih godina prošloga stoljeća. Ako govorimo o disidentskoj književnosti, govorimo o piscima koji su po vrijednostima svojih književnih djela, bez obzira na status u svojim zemljama, doživjeli svjetsku slavu: Solženjicin u Rusiji, Kundera u Čehoslovačkoj, Milosz i Mrozek u Poljskoj, Kocbek u Sloveniji... da spomenom samo najpoznatije. Što se hrvatske disidentske književnosti tiče, teško je o njoj govoriti imajući u vidu spomenutu disidentsku literaturu. Možemo i moramo govoriti o hrvatskoj emigrantskoj književnosti koju su, usporedno s domovinskom literaturom, pisali književnici koji su nakon Drugoga svjetskog rata ili u vrijeme poraća, a onda i nakon 1971., otišli u emigraciju. Ali ne možemo o njihovim književnim djelima govoriti kao o disidentskoj književnosti. Primjerice, koliko god Viktor Vida bio vrstan pjesnik u našim relacijama, njegovu je poeziju teško obilježiti pojmom disidentstva. Mnogo je hrvatskih književnika ušutkano nakon Drugoga svjetskog rata metkom, zatvorom ili zabranom jer su surađivali u tadašnjim novinama i časopisima ili na nekim drugim projektima poput *Hrvatske enciklopedije*; i nakon Hrvatskoga proljeća mnogi su završili u zatvorima, ali ne zbog svojih književnih djela, nego zbog svojih političkih stajališta i kontrarevolucionarnih opredjeljenja, kako je objašnjavao Stipe Šušar: „Mile Budak nije izgubio glavu zbog toga što je bio hrvatski pisac, već zbog toga što je bio fašista“, kao što „dva hrvatska pjesnika nisu 70-ih godina išla u zatvor, a jedan od njih (Vlado Gotovac) onda i ponovno pred nekoliko godina, zbog svoje lirike, već zbog svog šovinističkog ponašanja i djelovanja kojima se na ovim našim prostorima nažalost još mogu izazvati ne samo slijepa mržnja i narušavati društveni red već i nova ubijanja i klanja.“¹ Pa ipak, znamo da se Željku Sabolu htjelo suditi za nacionalizam zbog pjesme *Kad izgovorim tvoje ime...*

¹ Stipe Šušar, *Sloboda stvaralaštva i malograđanska orkestracija*, „Naše teme“, br. 7-8, Zagreb, 1984., 1243-1250.

U hrvatskoj književnosti svojevrsni status disidenata imali su Dubravko Horvatić i Stjepan Čuić. Horvatić je sedamdesetih i početkom osamdesetih godina, pišući pripovijesti koje je 1989. objavio u knjizi *Olovna dolina*, među kojima je i pripovijest *Vruća listopadska noć* – sudski zabranjena odmah po objavi u časopisu „Encyklopedia moderna“ i prvi put se pojavila u knjizi tek 1993. – zadobio atribut „vražjeg oporbenjaka“. Ona je, kao i pripovijest *Olovna dolina*, nastala na temelju autorova vlastitoga povijesnog uvida i shvaćanja ratno-poratne hrvatske stvarnosti tijekom studiranja, mimo friziranih ideoloških „istina“ iznjedrenih na partijskim forumima, otkriva „istine“ i istine o nepoćudnim činjenicama koje pisac ne želi skrivati. *Vruća listopadska noć* bila je sudski zabranjena jer je dirnula u osjetljivo tkivo vladajuće ideologije, stečevine NOB-a i samoupravnog socijalizma, dok je *Olovnu dolinu* uspio neodređenošću vremena i prostora, kafkijanskom i buzatijevskom atmosferom neutralizirati kao priču o pokolju razoružanih vojnika i civila u zbjegu u Bleitalu te se tako blajburška tragedija našla u nigdini bezvremene povijesti, ali je partijska i ideološka cenzura nije sankcionirala. No kako je postupao suprotno onomu što je proklamirala ideologija i povijesna „istina“ komunističke vlasti i kako je pišući o dalekim ili novijim povijesnim temama išao tragom vlastitih spoznaja, takav način pisanja priskrbio mu je status nepoćudna i nepodobna autora, mogli bismo ponoviti, svojevrsni status disidenta, ali ipak književnika koji je i dalje objavljivao...

Sličan status stekao je postupno i Stjepan Čuić. Kako je već svojom prvom knjigom *Staljinova slika i druge priče* iz 1971. bio prepoznat kao pisac aktualiteta i kako je navijestio svoj otklon od službene ideološke matrice, izrazivši svoj kritički odnos prema određenim pojavama političke stvarnosti; kako je knjigom *Tridesetogodišnje priče* iz 1979. pokazao veću kritičnost prema hrvatskoj društvenoj stvarnosti svoga vremena i kako je u romanu *Dnevnik po novome kalendaru* iz 1980. suho, hladno i objektivno analizirao funkcioniranje totalitarne vlasti, roman *Orden* iz 1981., koji je 1982. ozbiljno konkurirao za „Vjesnikovu“ Goranovu nagradu, svojim sadržajem nije mogao promaknuti ideološkim cenzorima. To više što je bio dramatiziran i što je trebao 1983. doživjeti premijernu izvedbu *Histriona*, ali koja je bila zabranjena bez javne zabrane i skinuta s repertoara. Aluzije na neposrednu

društvenu zbilju mogu se prepoznati već i u njegovoj prvoj knjizi, u kojoj je primijenio književne postupke fantastične književnosti, kao što su to činili i drugi prozni pisci, njegovi sunaraštajnici, te su ih zbog toga okrstili „borgesovcima“, da bi u *Tridesetogodišnjim pričama* politička aluzivnost postala dominantna, a subverzivnost u odnosu na ideološku paradigmu vlasti više nego očita. Roman *Dnevnik po novome kalendaru* u očima dnevne politike i ideoloških skrbnika više se čitao kao napad na tekovine samoupravnog socijalizma nego kao književnost. Zato se rukopis toga romana koji je trebao biti objavljen sredinom sedamdesetih pojavljuje tek 1980. Od te godine kao godine Titove smrti, bez obzira na razne proklamacije i parole tipa „I poslije Tita Tito“ i razna druga zaklinjanja, koja su se pretočila i u *Zakon o zaštiti lika i djela Josipa Broza Tita*, sve što je imalo mirisalo na ideološko skretanje ili, kako se govorilo, zastranjenje, trebalo je podvrgnuti represivnim mjerama, ideološkim obračunavanjima i sankcijama. Iz tih je razloga sačinjena takozvana *Bijela knjiga*², u kojoj su prikupljeni i analizirani književni i drugi tekstovi te u ožujku 1984. objavljeni kao šapirografirani materijal Centra za informiranje i propagandu CK SKH pod naslovom „O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane neprihvatljive poruke“, a na inicijativu Stipe Šuvara, tadašnjeg člana Predsjedništva CK SKH. I prije pojave *Bijele knjige* bilo je tijekom 1982. i 1983. sličnih savjetovanja i reakcija komunističkih vlastodržaca, od kumrovečkog savjetovanja o temi „Specijalni rat protiv SFRJ – danas, i mjere suprotstavljanja“ do savjetovanja „Historiografija, memoarsko-publicistička i feljtonistička produkcija u svjetlu aktualnih idejnih kontroverzi“. Uvijek su bile posrijedi osude tendencija koje dovode u pitanje marksističke ocjene jugoslavenske nedavne prošlosti, tekovine socijalističke revolucije, ideje bratstva i jedinstva naroda i narodnosti... s ciljem da se spriječe agresivne tendencije nacionalističkih interpretacija i obezvrjeđivanje novije jugoslavenske prošlosti, razdoblja narodnooslobodilačke borbe i poratnih godina stvaranja socijalističke Jugoslavije. *Bijela knjiga* koja se u najvećoj mjeri obušila na nepoćudne autore iz Srbije, dobrim dijelom i iz Slovenije, a najmanje na autore iz Hrvatske, ukazala je na roman *Orden* i

² *Bijela knjiga Stipe Šuvara*. Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984. Uvod dr. sc. Ivica Lučić. Večernji posebni proizvodi, Zagreb, 2010. Biblioteka Večernji edicija.

njegova autora Stjepana Čuića. *Bijelom knjigom* i „Savjetovanjem o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva“ u stilu agitpropa pobrojena su sva nepodobna djela i njihovi autori u području umjetničkog stvaranja, a koja je književna kritika dočekala s većim ili manjim pohvalama, rijetko s kakvom kritikom. Riječ je o djelima s neprihvatljivim idejnim porukama. U Čuićevu romanu *Orden* u sadržajnom smislu neprihvatljivo je izjednačivanje strana, pobjednika i poraženih, partizana i ustaša, te njihovo nacionalno pomirenje. Dakle, „izjednačivanje strana“ i „nacionalno pomirenje“ postaju najteža optužba za Čuićev *Orden*. Danas to Čuiću možda može služiti na čast, ali u vremenu u kojem je ta partijska hajka nastala na sve ono što odudara od službene ideologije, sigurno mu nije bilo lako. Istina, Čuić nije završio u zatvoru, nije protiv njega poveljen sudski proces, ali od toga trenutka on postaje *persona non grata*, i sve do demokratskih promjena, do 1990., on više ne objavljuje. Burne devedesete godine označile su u Čuićevu opusu bitne promjene. Aktualni trenutak diktira političko angažiranje u stvaranju hrvatske demokratske države. Čuić se u tom smislu posvećuje novinarstvu i pisanju kolumna („Vjesnik“, „Slobodna Dalmacija“) u kojima raščlanjuje različite društvene i političke fenomene, a postupno odustaje od same književnosti. Književnost zamjenjuju njegove kolumne koje u mnogim svojim dimenzijama postaju literarizirani feljtoni, vrlo često prožeti različitim književnim primjerima i reminiscencijama. Propast Jugoslavije, kraj komunističke i socijalističke paradigme totalitarne države kao da su navijestile i Čuićevo odustajanje od književnosti. Obnova hrvatske državnosti kao da je zastrla Čuićevo literarno nadahnuće i on se posvećuje raznim drugim političkim, društvenim i kulturnim obvezama. No ono što je do devedesetih godina napisao i objavio ostaje kao jedan od najvažnijih književnih opusa u hrvatskoj književnosti sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća.

Čuiću, prema njegovim riječima, nije poznato tko je zabranio javnu izvedbu *Ordena*, a nakon što je već bila održana generalna proba. Partijska rigidnost, komunistička totalitarna ideologija, nije mogla podnijeti ideju o civilizacijskom pomirenju Hrvata, štoviše, vazda je nastojala produbiti takvu političku polarizaciju koje se ni do danas nismo uspjeli osloboditi. Ta je rigidnost Čuića učinila svojevrsnim disidentom, udaljila ga je na gotovo desetak godina iz javnog života i iz svakodnevne književne komunikacije, a ujedno prokazala sve one koji su o njegovu romanu pozitivno pisali. Osim toga, da se partijski i ideološki bolje osvijesti sadržaj romana i pozadina nje-

gove objave, *Bijela knjiga* donosi u zagradama posebnu napomenu: „Uz put upozoravamo na činjenicu da su i autor romana Stjepan Čuić i recenzent Milan Ivkošić i urednik izdanja u ‘A. Cesarcu’ Zdravko Židovec bili angažirani na liniji ‘maspoka’ 1971. godine, da je Židovec nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ morao otići iz lista ‘Vjesnik’ kao ‘drugi čovjek’, urednik unutarnjopolitičke rubrike, a i Ivkošić iz tog lista preći u ‘Studio’...“³ Samo Čuić nije morao nikamo prijeći, on je ostao anonimn u lekturama „Večernjeg lista“... Pišući zaključno o romanu i fenomenu romana *Orden*, Strahimir Primorac, među ostalim, zaključuje: „U svojoj spisateljskoj strategiji Čuić postupuje krajnje redukcioniistički: lapidarnim stilom, eliptičkim dijalozima, odustajanjem od opisa; nisu mu presudni socijalna i psihološka motivacija, nego maksimalna funkcionaliziranost likova. Jer, autoru je prije svega stalo do toga da čitatelja trgne iz automatizma prihvaćanja onoga što mu se servira kao jedina istina i da se počne pitati ima li što i izvan te istine. Zato je *Orden* u jednom trenutku postao medij na koji se sručila sva žestina udara ideološke kritike; ona je privremeno onemogućila njegovu normalnu recepciju, ali mu je dugoročno osigurala ono što inače ne bi imao – obilježje progonjenog, zabranjenog. U tom je smislu *Orden* reprezentativan roman hrvatske književnosti osamdesetih.“⁴ A Stipe Čuić, dodajemo, primjer svojevrsnoga hrvatskog književnog disidenta.

³ *Bijela knjiga...*, str. 100.

⁴ Strahimir Primorac, *Dva romana Stjepana Čuića* u: Stjepan Čuić, *Dnevnik po novome kalendaru, Orden*. Alfa, Zagreb, 2007., str. 260-261.

Zvonko Taneski

Filozofski fakultet Sveučilišta Comenius u Bratislavi, Slovačka

„Poetika dislokacije“ u južnoslavenskim književnostima i njena recepcija u Slovačkoj nakon 1989. godine¹

Gotovo cijelo dvadeseto stoljeće, a u određenoj mjeri također i početak 21. stoljeća, zaslužilo je nezavidnu oznaku: stoljeće izgnanstva, disidentstva, migracije, dislokacije. Budući da je izgnanstvo, dapače, izvanjska situacija, najčešće represivna, u najvećim broju slučajeva radi se o fizičkom premještenju čovjeka protiv njegove volje. On je *homo migratorius*, *putujući čovjek* koji je primoran tražiti se izvan okvira svog materinskog jezika. Ali izgnanstvo je ujedno i stanje duše, neki ga nazivaju i stanje srca, unutarnja situacija, najčešće opresivna. To su bile one ključne napetosti koje su rezonirale iz nekih životnih sudbina, ali i u većini djela južnoslavenskih pisaca koje povezuje fenomen dislokacije i migracije koje sam predstavio u svojoj knjizi *Poetika dislokacije*, koju je 2021. objavilo Sveučilište Comenius u Bratislavi. Radi se o piscima i djelima koji su prisutni u slovačkoj kulturi nakon 1989. godine pa sve do 2019. zahvaljujući prijevodima njihovih knjiga i/ili izbora iz njihova stvaralaštva na slovačkom jeziku. Djela ovih autora nerijetko su kvalitetnija i sustavnija negoli je to sama realnost u okviru koje nastaju. Realnost je ponekad toliko grozna da bi njen točan opis doveo čovjeka do očaja. Često biva gora nego njezina vlastita karikatura. Individualni razlozi, pogledi i iskustva znatno se razlikuju. Predmetno istraživanje u spomenutoj monografiji uvjerilo me u to da se perspektive disidentstva, dislokacije i migracije u književnosti moraju shvatiti kao diskurzivni događaji. Zato je na početku bilo nužno dobro se zamisliti nad nekim problemima aktualnog teoretskog diskursa o disidentstvu, dislokaciji i migraciji, fenomena koji upućuju na međudjelovanje nacionalnog i stranog, lokalnog i global-

¹ Članak je rezultat projekta VEGA V-19-017-00 *Poetika dislokácie. Obraz imigranta v južnoslovanských literatúrach po roku 1989.*

nog. Bilo je to potrebno i zbog toga što su forme dislokacije (različite vrste dislociranja, koje se mogu pratiti kroz autorske sudbine nekih prevedenih pisaca u stvarnom životu, ali također i u karakternim crtama nekih glavnih protagonista njihovih književnih prevedenih djela) i (post/trans)nacionalni/regionalni programi nekih južnoslavenskih pisaca prevedenih na slovački nakon 1989. godine ukazali i na podijelu eksternog i internog egzila ili migracije i jasno skrenuli pozornost na djelovanje novih migracijskih procesa kroz suvremene struje u južnoslavenskim književnostima. To je napokon potaknulo neke književne teoretičare da u svojim istraživanjima, što dalje to više, upotrebljavaju formulaciju *autori u dislokaciji – Dislocated Authors*. Tako se zapravo i rađala takozvana *književnost izvan naroda* i tako je izgledalo rađanje takozvane transnacionalne književnosti. To je, međutim, ipak i proces koji je usko povezan i s novim trendovima na globalnoj društvenoj razini. Ovi autori su na kraju krajeva višestruko povezani s dvjema državama. Rade na tome da održe svoju dvodomnost, ili višedomnost, koja isključuje jednoznačan izbor *ili – ili*. Na zahtjev da hijerarhiziraju gdje se više ili manje osjećaju „kod kuće“, odgovaraju različito. Karijere nekih među njima razvijaju se već sasvim neovisno o prvoj domovini, ali isto tako neki od njih stalno pokazuju visoku solidarnost i povezanost sa svojom rodnom zemljom.

Disidentstvo, izgnanstvo i egzil predstavljaju već puno godina neizostavan dio južnoslavenske nacionalne egzistencije, neovisno od tome jesu li bili izazvani osobnim (privatnim), političkim (ideološkim) ili ekonomskim (profesionalno-karijernim) razlozima. Ali gledajući na njega s pozicije individualca, problem se često proteže do visoko emocionalnih razina.² Ako napuštena domovina barem privremeno prepoznaje kvalitativnu razliku između egzilanata i emigranata, dakle preseliteljem (emigrantom)/disidentom, „u realnosti tuđe sredine osnovna razlika između ovih kategorija gotovo u potpunosti se gubi. Od emigranata i disidenata se jednostavno očekuje da stanu u red, da se prilagode, izrečeno izravno i bez ikakve zadržske, da se asimiliraju“.³ Tako je u memoriji naroda iz kojega su obje navedene skupine proizašle ipak „duboko ukorijenjena društvena spoznaja suštinskog razliko-

² Usporedi više u novoj publikaciji: Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana – Pavlásek, Michal (Ed.): „*Takové normální rodinné historky*“ – *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Praha: Argo/Etnologický ústav AV ČR, 2019. str. 424.

³ Cabadaj, Peter. *Slovenský literárny exil*. Martin: Matica slovenská, 2002., str. 41.

vanja, koje je bilo impulsom za njihov odlazak. Zna se i uporno se priča o tome da su emigranti otišli zbog ekonomske nemoći domovine koja nije bila dovoljno spretna da im osigura posao i više-manje ih automatski svrstava u kategoriju suviše radne snage, ali egzilanti su napustili domovinu iz potpuno drugih razloga. Ako je preselitelj (emigrant) otišao dobrovoljno i u dobroj tjelesnoj snazi kako bi pronašao ekonomski i društveno bolje uvjete života, egzilant, dakle politički bjegunac, odlazi teško, nedobrovoljno i često u suzama. To da je napokon ipak odlučio otići, učinio je pod ugrozom od nasilja te u konačnici i zato da bi svoj odlazak iskoristio da iskaže osobno neslaganje s političkim razvojem u svojoj zemlji. Napustio je rodnu zemlju pred opasnošću od surove sile, koja je prijetila njegovoj ljudskoj egzistenciji. Otišao je i zbog toga što se više nije mogao pokoravati, to je smatrao previsokom cijenom za mogućnost nove fizičke egzistencije u rodnoj sredini. Iako je otišao u slobodan svijet, barem prema limitiranim mjerilima domicilne sredine, egzilant je odjednom otišao u nepoznatu i tuđu sredinu. Otišao je iza vidikovca slobode koja se već gubila, koja je u njegovoj domovini postala nedostupna vrijednost. Zvučat će možda paradoksalno, u izvjesnoj mjeri i nostalgично, kad konstatiram da egzilant nije napustio domovinu, kao što ga je režim primitivno okrivljavao, da bi mogao iz tuđine *potkopavati* rodnu zemlju. Pripadnici egzila kao nepopravljivi idealisti odlučili su se za privremeni odlazak kako bi mogli, uz ostalo, okruženi nepoznatom sredinom slobodno izražavati čežnju za slobodnom domovinom.⁴

Moguće je logično zaključiti da ako disident nije uvijek dobrovoljno napustio domovinu, nego je pri odlasku mislio na vraćanje, to je vraćanje u političkoj projekciji bjegunca ipak uvijek bilo pobjedničko. Disident „kao da je promišljeno zaboravio na neumoljivo jureće vrijeme. Često je tražio pribježište u neracionalnim nadama, vjerovao je i nadao se sustavnoj promjeni, živio je u iščekivanju fizičkog i političkog povratka. Tisuće bjegunaca doslovno su se zatvorile u svoj unutarnji svijet i reducirale vlastitu egzistenciju u tuđini na više-manje pasivna očekivanja željene promjene, koja bi im na kraju krajeva omogućila ne samo fizički nego i politički povratak kući. I kada mnogo egzilanata u kontekstu vlastitog gorkog iskustva gleda na egzil kao na jedan od fenomena modernog doba, istraživanjem prošlih

⁴ Pogledaj više: Ličko, Miroslav John: *Ako chutí cudzina (Slovenská demokracia v exile 1948 – 1989)*. Bratislava: Kalligram, 1999., str. 41.

povijesnih razdoblja lako ćemo otkriti da egzil nije ništa novo, da se s njim možemo sresti od samih početaka ljudske povijesti. Egzil, dakle, nikada nije imao i još uvijek nema vremenska ni prostorna ograničenja. Egzil kao da se nesvjesno brani biti dugotrajna pojava, s obzirom na to da je zapravo ograničen dužinom ljudskog života, što će reći trajanja političke generacije koja se u njemu pronasla. Trajanje egzila ovisi o trajanju političkog sustava koji je egzil izazvao.⁵ Vrijednost egzilanta je i u tome što postaje kriterij ocjene kojom građani mjere vlastitu državu, osobito kada egzilant stekne priznanje u drugoj zemlji. Zapadnoj civilizaciji on pomaže vidjeti svijetle strane svoga društvenog uređenja time što je upozorava na tamne strane društva koje je egzilant napustio. To što je egzilant ostavio iza sebe svijet koji nije tolerirao njegovu slobodu za novi svijet predstavlja dokaz da u njegovom društvenom uređenju ima toliko ljudske slobode da je u njoj moguće graditi i druge stepenice i puteve. Zato je moguće sumnjati u to da je egzilant oličenje isključivo pozitivnih ili negativnih vrijednosti, u skladu sa sudovima političkog establišmenta. Takvi sudovi nisu i ne mogu biti mjerilom ocjenjivanja egzilanta, ali egzilant je mjerilo toga što gubi odlaskom i toga što u egzilu dobiva.⁶

⁵ Ličko, Miroslav John: *Tamže*, str. 41 – 42.

⁶ Katarína Zechelová, koja je prije nekoliko godina u Slovačkoj objavila studiju o suvremenim tendencijama u istraživanjima u njemačkoj književnoj znanosti, naglašava „da se često zaboravljalo na autore koji su odlučili ostati u novoj državi i graditi tamo novi socijalni i umjetnički identitet. Zbornik *Egzil bez povratka (Exil ohne Rückkehr)*, koji su objavili Sabina Becker i Robert Krause 2010. godine, bavi se problematikom egzila u književnoznanstvenim istraživanjima upravo iz te točke gledišta. Egzil se shvaća kao pozitivan tvorbeni impuls. Ključan je pojam *akulturacija*, koji je bio prihvaćen u književnoj znanosti osamdesetih i devedestih godina 20. stoljeća zahvaljujući američkim istraživanjima egzilantske književnosti (Amado M. Padilla, John W. Berry, Richard W. Brislin i dr.). Povezuje u sebi socijalno-kulturne, kao i društveno-političke fenomene. U okviru književnoznanstvenog istraživanja tako se preispituje šira interdisciplinarna perspektiva. Teme su u prvom redu različiti aspekti kulturnoga transfera, interkulturalnosti i transkulturalnosti, kao i promjene predodžbi i identiteta u procesu integracije i asimilacije u novoj sredini. Najnovije tendencije tada se na pozadini globalizacije i migracije ne koncentriraju prioritetno na homogenizaciju kultura i na odstranjivanje etničko-kulturnih razlika, nego na različite kulturne diverzitete, na *međuegzistencije*, na hibridnost ili na likove koji se konstituiraju na kulturnim granicama. Istražuje se takozvana *nepotpuna akulturacija* kao međuforna osvajanja druge kulture. [...] Pojam *egzilantska književnost* ima mnogo specifičnosti. I u njemačkoj književnoznanstvenoj sredini ocjenjuje se i istražuje iz vidokruga različitih teoretskih postulata. [...] Postupno se perspektiva istraživanja širila i na interdisciplinarne

Razdoblje poslije 1989. godine je za Južne Slavene ne samo razdoblje rađanja demokracije nego i razdoblje konflikta. Razdoblje vizionarskih ideologija koje su posadile pune plantaže nade, mržnje i ljudske boli, razdoblje izgubljenih generacija. Neovisno o političkoj slobodi na prostorima bivše Jugoslavije i Bugarske, većina ovih pisaca ostaje na drugoj strani granice, kući dolaze samo u posjet, jer drugu polovinu kuće ostavlja negdje u Europi ili čak preko oceana. Kako čeznu za rodnom zemljom u zapadnom svijetu, slično osjećaju udaljenost od svoje kuće u zapadnom svijetu tijekom posjeta jugu Balkana. Vrijeme je *de facto* „izbrisalo granicu između egzila i emigracija. Egzil već zapravo i ne postoji. Za to su se pobrinule velike političke promjene, ali također i činjenica da egzilanti s vremenom i fizički umru ili se postupno asimiliraju u novoj sredini. Nevjerojatno je danas postalo stvarnost na kojoj se već nitko i ne zaustavlja.“⁷

Na drugoj strani, terminološka heteroglosija nalazi svoju točnu (ne)upotrebljivost i u oblasti književne znanosti i književne povijesti. U tom smislu moguće je dopuniti da jezik tzv. književnog izgnanika / disidenta postaje iz nužnosti književnim jezikom u izgnanstvu. Ali izgnanstvo / disidentstvo je također izvjesna šansa za jezik, zato što jezik u totalitarnoj državi, pod vlašću diktatura, podliježe istim represijama kao i čovjek. Smrt ima samo miris, samoća je fizički opipljiva. Zato je svaki izgnanik / disident odličan ekspert „za samoću“ te postaje od njega „beskućnik“. Srpski pisac i sveučilišni profesor Zoran Đerić napokon u tom duhu razlikuje nekoliko vrsta autorskog beskućništva, na primjer: „egzistencijalno, u doslovnom smislu riječi (fizičko, fiziološko, emotivno), ali također i u prenesenom smi-

kategorije. Ključni su postali pojmovi *kultura*, *globalizacija*, *identitet* ili *retorika sjećanja*. Egzil i emigracija se ne shvaćaju kao identični pojmovi. Za sljedeće studije i istraživanja u ovoj oblasti ostat će zato otvorena još mnoga pitanja i perspektive budućih polemika.“ Usporedi.: Zechelová, Katarína: *Súčasne tendencie vo výskume exilovej literatúry v nemeckej literárnej vede*. U: World Literature Studies, Vol. 6 (23), č. 4, 2014, str. 58 – 59, 64. U tom duhu razmišlja i slovačka i slovenska prevoditeljica, književna kritičarka i znanstvenica Stanislava Chrobáková Repar koja također potencira činjenicu da „takav pisac [...] brani i svoje kolege koji su prošli ili morali proći proces *depatrijacije* (tj. gubitak svog kulturnog konteksta i domovine) slično kao i on, ali do danas u vezi s njima i s njihovom situacijom ne postoji nikakav temeljni, recimo, legislativan okvir ili u najmanju ruku neka prihvatljiva točka (barlička) relevantnog znanstvenog tumačenja. Tako oni ostaju na neki način *dislocirani novi nomadi i književne lualice*“ (Chrobáková Repar, Stanislava: *Bielym atramentom – feministická literárna kritika a gynokritika*. Bratislava: Aspekt 2019, str. 270).

⁷ Ličko, Miroslav John: *Ibid.*, str. 777.

slu (metaforičkom, pjesničkom), iz čega dalje proizlazi potreba vraćanja u predodžbama, snovima, nastojanje za transformacijom i nadgradnjom svog puta tamo i ovamo [...]. Od kuće do beskućništva [...] semantičko beskućništvo, povratak ili nostalgija za domom [...]. Ni domaći, ni stranci. [...] Kada odlazimo, razmišljamo o povratku. Odlazak nalikuje putovanju. To je kao život: nesiguran, ali pun dojmova. [...] Povratak već nalikuje smrti.“⁸

⁸ Pogledaj više: Đerić, Zoran: *I, tako, bez doma (Bezdomnost srpskih pesnika XX veka)*. Novi Sad: Grafomarketing, 2017, str. 159 – 169. Zoran Đerić znanstveno se zanimao za pitanja književnog beskućništva i u pogovoru citiranoj knjizi u kojoj još piše: „Književno beskućništvo u 20. stoljeću postalo je općenita pojava. Razlozi za to bili su ratovi i revolucije koji su pomaknuli granice i društvene sisteme. Poljakinja Anna Legežyńska definira tri situacije: egzistencijalnu, socio-političku i emigrantsku. ‘Egzistencijalno beskućništvo znači prekid kontakta između čovjeka i transcendencije, nemogućnost sređivanja svijeta oko kuće – centra, kao i raspad tradicionalne aksiologije.’ Drugim riječima, subjekt dolazi u situaciju u kojoj se vrlo teško snalazi, često apsurdno, i pri tome zajedno sa životnom ugrozom dolazi i do rušenja osnovnih vrijednosti. Mijenja se perspektiva: iz kuće (doma), koja je bila stožerom svijeta, predstavljala je sigurnost, toplinu, blizinu, vjeru i ljubav, odlazi u suprotnu krajnost: u beskućništvo (bezdomnosti) za koje je svojstvena odsutnost svih navedenih kategorija. Iz ove situacije proizlazi drugo – sociopolitičko – beskućništvo (bezdomnost), koje onemogućuje pojedincu da se snađe u danom društveno-političkom uređenju, onesposobljuje ga da primi norme koje nameće društveni život ili izaziva odbacivanje pravila koje prevladavaju u njemu. U emigrantskom beskućništvu (bezdomnosti) sadržane su i te dvije prethodne situacije. Kod emigranata je istaknuta potreba ukorjenjivanja. Budući da se nalaze u tuđini, njihovo je traženje identiteta, tradicije, materinskog jezika intenzivnije. Oni su ugroženiji od onih koji su ostali kod kuće (u domu) i žive u drugoj jezičnoj i kulturnoj sredini. Ostali su manje-više vjerni materinskom jeziku i svemu tome što su ponijeli sa sobom kao općenitu duhovnu baštinu. Njihova egzistencija i bitka vodila se ne samo na teoretskom (i poetičkom) planu (kao što je to najčešće kod pjesnika koji su ostali u domovini) nego i na pragmatičnoj razini, jer se ne živi od pisanja, nego za pisanje. Rad kojim si osiguravaju životnu blagodat vrlo je često ponižavački, neprimjeren obrazovanju i intelektualnim sposobnostima, slabo plaćen. [...] Iznimke, naravno, postoje. Bivši diplomati, kao i imućni ljudi, imali su osiguran život. Među profesorima i lektorima na europskim i američkim sveučilištima je također puno emigrantskih pjesnika. Netko se snašao bolje, netko gore, ali i u jednih i u drugih ostale su iste transcendentalije: gubitak kuće (domova) koja se kasnije javlja kao temelj svih njihovih delacija; najopćenitija, ali ipak ujedinjujuća kategorija njihovih života, odakle se nasljedno prenosi i u književnosti. Kuća (Dom), rodno mjesto i domovina ujedno pripadaju i stvarnosti i mitu, predstavljaju doslovno potrebu (fizičku, fiziološku, emotivnu i sl.), ali imaju i preneseno (metaforično, pjesničko) značenje, iz kojeg se rađa potreba izmišljati, sanjati, mijenjati i graditi“ (*ibid.*, str. 159 – 169). Isti je autor drugom prilikom istaknuo da „većina egzilanata ne može ili ne želi priznati da je ostala bez domovine, tako da se pokušava vratiti, bar u snovima i u svojim pjesmama, pričama, romanima. Rijetki su oni kojima se povratak kući i u domovinu

Terminološko nejedinstvo i njegova (ne)precizna uporaba u južnoslavenskom književnom prostoru bila je predmetom interesa i hrvatskog književnog znanstvenika Vinka Brešića, koji je u jednoj svojoj studiji skrenuo pozornost na to da se „termin emigrantske književnosti u mnogim nacionalnim književnostima pojavljuje paralelno s pojmom egzila, tj. egzilantske književnosti. Ali, kako podsjeća njemačka autorica Helge Pross, ta dva termina nemaju isto značenje. Ako uzmemo u obzir etimologiju oba termina (lat. *emigrare* – *exilium*), treba zabilježiti sugeriranu distinkciju između *emigracije*, shvaćene kao djelovanje (djelatnost), i *egzila*, shvaćenog kao stanje, pa iz toga proizlazi da pod pojmom *emigrantske književnosti* razumijemo književnost koja se rodila u emigraciji, bez dokazanog kontakta s domovinskom književnosti te je domaćoj publici nedostupna, dok termin *egzilantska književnost* pokriva cijelu produkciju izvan književne matice, uključujući i emigrantsku književnost.⁹ U našem slučaju termin *egzilantska književnost* uključivao bi književno stvaralaštvo obje nacionalne skupine – stabilne i nestabilne – dok bi se pojam *emigrantska književnost* odnosio samo na nestabilnu skupinu. Treba još dodati da se u hrvatskoj književnosti koriste i drugi termini, kakvi su, recimo, *književnost iseljenika*, *književnost u dijaspori* i *književnost između dvije domovine*.“¹⁰ S tog aspekta dobro je

ostvario. Većina egzilanata umrla je u tuđini. Posthumno su rehabilitirani, odnosno vraćeni u nacionalnu književnost. Oni koji su navedeni u testamentu prenijeli su u domovinu njihove posmrtno ostatke i pokopani su u rodnom kraju. Svoju neudomljenost mnogi od njih doživljavali su i kao *tužan eksperiment*, zato što *stranac ostaje strancem*. Zaključak je manje optimističan: Za one koji su se našli na pola puta između rodnoga kraja i svijeta više ne postoji ni odlazak ni povratak. Na početku smo sanjali samo o odlasku, pa i o bijegu. A poslije toga – samo o povratku, čak i o pokajanju. Kad se odlazi, najčešće se ne razmišlja o tome kamo, iako postoje neki planovi, ciljevi i mjesta. Kad se radi o povratku, stvari stoje drugačije: jasno je da se želimo vratiti kući, u rodni kraj svoga jezika. Ako je odlazak znak uspjeha, onda je povratak neka vrsta poraza. Nije svejedno je li povratnik pobjednik ili poraženi: vraća se da bi živio bolje, drugačije ili samo kako bi umro zadovoljan, već iscrpljen odlascima, u domaćoj sredini, među svojima. Odlazak može predstavljati jedna cesta – vlakom, avionom, brodom, automobilom... s kraćim ili dužim zastoјima. Ali vraćamo se i u mislima, u snovima, uspomenama, znatno prije od stvarnoga povratka. Je li taj jedan povratak i posljednji? Izbor i nemogućnost izbora! Nekada je prisutna samo posthumna čežnja, zavjet, prkos ili nešto sasvim drugo.“

⁹ Pross, Helge: *Die deutsche akademische Emigration nach den Vereinigten Staaten 1933 – 1945*. Berlin, 1955., str. 181. Citirano prema V. Brešiću (usporedi sljedeću bilješku).

¹⁰ Brešić, Vinko: *Hrvatska emigrantska književnost (1945 – 1990)*. U: Croatica (Prinosi proučavanju hrvatske književnosti), 1997., God. 27, br. 45-46, str. 266.

spomenuti, na primjer, slovački knjižni izbor iz poezije hrvatskog pjesnika Viktora Vide (1913. – 1960.) objavljen 2007. godine. Riječ je o autoru koji se rodio u Crnoj Gori, koji se najprije preselio u Hrvatsku pa u Italiju i napokon u Argentinu gdje je završio svoj život samoubojstvom u Buenos Airesu.¹¹ (Vidi više u: Brešić, Vinko: *Hrvatska emigrantska književnost 1945 – 1990*. U: Croatica – Prinosi proučavanju hrvatske književnosti. Zagreb, 1997., God. 27, br. 45 – 46, str. 247 – 271). Konačno i prevedeni roman *Skrivena kamera* (*Skrytá kamera*) makedonske autorice Lidije Dimkovske, koja danas živi u Sloveniji, predstavlja svjedočanstvo o tome da pisac osjeća kako „nikada nije kod kuće“ i da je uvijek prije svega tuđinac, stranac, što se svakako može shvatiti i tako da njegovo djelo uspijeva, srećom, prekoračiti određeni nacionalni okvir i doći u ruke šireg čitateljskog kruga. Rečeno zajedno s autoricom (iz razgovora u *Književnoj reviji*): „Sada kad toliko pisaca živi daleko od svoje domovine, identitet već ne može biti narativom domova (kuće), nego se širi, decentralizira i time obogaćuje i sebe i identitete oko sebe. Nažalost, u praksi se svakodnevni život pisaca stranaca razlikuje od teorije u kojoj uvijek postoje trajni pokušaji *naći piscu kuću (dom)*, dok se ovdje radi najprije o tome da se on prije svega i iznad svega percipira kao pisac, a ne kao nacionalno predodređena ličnost.“¹²

Na kraju, treba si priznati: mi, svjetski bjegunci i kozmopoliti, ulazimo danas opet u Europu i čudimo se da se neovisno o našoj volji ne mičemo s mjesta. Ipak, kamo bismo i išli kad stojimo u njezinu centru? Dinamika razvoja ni danas nije u izvanjskom kretanju. Mora biti unutra, u samosvijesti, u vlastitom nacionalnom subjektu. Integrirati se uspješno u bilo koje društvo, pridonijeti mu svojim djelom može samo punopravan i samosvjestan član. I novi kolektivni europski identitet – kako ne bi poricao demokratski motiv vlastitoj egzistenciji, kako ne bi vladao nad drugim identitetima – morat će dopustiti da se kolektivna kvaliteta postigne na temelju pojedinačnih i kvalitetnih suverenih identiteta. Ostvarenje samosvijesti leži u poznavanju vlastitih obilježja i u njihovom objektivnom ocjenjivanju. Precjenjivanje znači stjecanje i stvaranje prazne svijesti o pitanjima nacije, nebitne za trenutačne događaje. Podcijeniti se znači svijest o sebi brisati i na kraju izgubiti.

¹¹ Brešić, Vinko: *Ibid.*, str. 247 – 271.

¹² Taneski, Zvonko: *Rozhovor s macedónskou spisovatelkou L. Dimkovskou – Autofikcia je najpravdivejší základ na román*. U: Knižná revue, 2007, God. 17, br. 7, str. 9.

Bogusław Zieliński

Poljska

Janusz Szpotański – je li poljski soc-Villon zaboravljen?

Janusz Szpotański, rođen u Varšavi (1929.) u imućnoj obitelji intelektualaca, gdje je i umro (2001.). Napustio je srednju školu i maturu položio izvanredno. U početku je studirao sociologiju, a 1951. godine izbačen je s ruske filologije na Sveučilištu u Varšavi iz političkih razloga za izvođenje stihova vlastite pjesme. Od 1956. do 1960. studirao je poljsku filologiju. Szpotański je zapravo samouk, stječe znanje u knjižnicama, a od najmlađih godina je i šahist koji je osvojio naslov državnog prvaka (1959.) te bio trostruki šahovski prvak Varšave (1951., 1954. i 1956. godine). Suradivao je s brojnim časopisima, pisao recenzije, članke i pjesme, pripremao izdanja poljskih pisaca, prevodio Shakespearea i brojne njemačke autore. Prijatelji su ga zvali Szpot (njem. *Spott* – ruganje, poruga).

Autor antikomunističkih satiričnih pjesama koje su se širile od 60-ih godina na društvenim okupljanjima, koja su postala njegov način života i poticaj za stvaranje. Na taj je način debitirao 1964. satiričnim komadom *Cisi i gegacze, czyli bal u prezydenta (Tihi i gačući ili bal kod predsjednika)* – pamfletom protiv tadašnjeg prvog tajnika Poljske ujedinjene radničke partije Władysława Gomułke, ali i protiv tadašnje inteligencije. Ispolitiziranoj oporbi predbacivao je gubljenje vremena u jalovim diskusijama bez praktičnih posljedica. U 70-im godinama objavio je djela u tzv. „drugoj nakladi“ (samizdat), odnosno izvan dosega cenzure (*Towarzysz Szmaciak, czyli wszystko dobre, co się dobrze kończy / Drug Odrpanac ili sve je dobro što se dobro svrši*, Oficyna Nowa, 1977.) i u emigracijskim izdavaštvima. Gomułka ga je označio žrtvenim jarcem na zloglasnoj sjednici partijskog aktiva 19. ožujka 1968., osuđen je na suđenju zatvorenom za javnost u skladu s čl. 23. tzv. Malog kaznenog zakona iz 1946. godine. Bio je prvi poljski pisac osuđen za autorstvo književnog teksta; optužen je za „širenje poruka koje mogu prouzročiti ozbiljnu štetu državnim interesima“ [!]. Njegove knjige tajno

su se distribuirale, ali emitirao ga je i Radio Slobodna Europa. Uvijek je zadržavao kritičnost u ocjeni aktualne situacije (i nakon 1989. godine) te individualizam mišljenja; brinuo se za intelektualnu neovisnost, što mu je dalo status „nepoćudnog“.

Janusz Szpotański pisac je posebnog slučaja. Zajedljiv ironičar, ali i mislilac koji se skriva pod maskom satiričara, razotkrivao je apsurre i ništavilo komunističkog sustava. Osuđen na nepostojanje od onih koje je iskreno prezirao, nazivajući ih kriminalnom gomilom. Szpotański je, unutar prilično velike skupine oporbenih pisaca, pripadao onim nepokolebljivima, koji se nikada nisu dali zavesti komunizmom i proturječio je tezi o neizbježnosti „hegelovskog ugriza“. Čovjek s mnogo talenata, koji je povezivao znanstveni um i logiku s osjetljivošću humanista.

Tko je bio *enfant terrible* opozicije, majstorski izrugivač Narodne Republike Poljske, bard podzemne satire? Nikada se nije smatrao piscem. Nazivao se „stihoklepcem“ i ironično „nekim soc-Villonom“, „nepokolebljivi klaun epohe Enerpea“, „politički mozak“, „šahist“, „legenda Solidarnosti“. Pisac je priznao da je pisanje satire izazivalo u njemu strast igranja s vatrom, izazivanja sudbine, provociranja stvarnosti. Antoni Libera nazvao ga je „pravim humanistom“. Moglo bi se dodati da je osim toga sezao za ismijavanjem koje je izazivalo smijeh usmjeren protiv gluposti koju podupiru gola sila i nasilje.

Anatomija sustava

Nužno skraćen i sintetički pregled njegova stvaralaštva otkrit će u tri dijela: predstavljanje oporbene varšavske inteligencije (*Gęgacze/Gačući*) i sistemskih dužnosnika (Cisi/Tihi), sliku brežnjevljevskih Sovjeta kao sustava koji prijete europskoj civilizaciji (*Caryca i zwierciadło / Carica i zrcalo*) te periferni sustav Narodne Republike Poljske iz razdoblja Gierka i ratnog stanja (*Towarzysz Szmaciak / Drug Odrpanac*).

Ismijavanje je za Janusza Szpotańskog postalo oruđe za borbu s apsurdom stvarnosti Narodne Republike Poljske. Izvor nadahnuća za djelo bile su pripreme vlasti za proslavu 20. obljetnice Narodne Republike Poljske, koja je imala biti u srpnju 1964. godine. Djelo Szpotańskog, koje su činile himne, arije, pjesme i pripovijedanje, ulazi u tip satiričnog kazališnog komada. Glavni lik satiričnih stihova bio je Władysław Gomułka, prvi

tajnik Centralnog komiteta Poljske ujedinjene radničke partije, kojeg je Szpotański nazvao „Gnom“. Drug Wiesław, vidno uznemiren u govoru od 19. ožujka 1968., održanom u Kongresnoj dvorani i emitiranom putem radija i televizije, nazvao je Szpotańskog „čovjekom koji je zaglavio u gnji-losti grabe, čovjekom svodničkog morala“, a samo djelo „reakcionarnom paskvilom koja šiklja sadistički otrov mržnje prema našoj partiji i organima državne vlasti“, „koja sadrži pornografske gadosti“. U bizarnom sudskom ročištu iza zatvorenih vrata kojemu se, među ostalim, izrugivao New York Times, Szpotański je osuđen na tri godine zatvora. Ironično, izišao je poslije 31 mjeseca zatvora, 22. srpnja 1969., zahvaljujući amnestiji objavljenoj u povodu „srebrnog pira“ Narodne Republike Poljske. Darovano mu je pet mjeseci kazne. Dočekao je pravdu trideset godina poslije, kada je Vrhovni sud ukinuo komunističku kaznu i oslobodio autora.

Poljsku nakon Gomulke, odnosno nakon 1970., a posebno nakon 1977. godine, karakterizira slabljenje komunističkog režima, koje je umanjilo strah dijela poljske inteligencije pred Službom sigurnosti. Oporbeni centri integrirali su se oko KOR-a (Komitet Obrony Robotników / Komitet za obranu radnika) i oporbenih izdavaštava, koja su nicala kao gljive poslije kiše, od kojih je najveći domet i važnost imala NOWA. U izdavačkom repertoaru NOWA-e, osim velikih imena poljskih autora (Gombrowicz, Miłosz, Brandys, Barańczak) i stranih autora (među ostalima Solženjicin, Grass, Orwell), našli su se i brojni pretisci, uglavnom s Književnog instituta u Parizu. Do izdavačkih kuća također su stizala ilegalna curenja iz aparata vlasti (*Zapiski cenzorskie / Cenzorski zapisi*), a praznine u nacionalnom sjećanju također su popunjene objavljivanjem dokumentacije o masakru u Katinskoj šumi ili paktu Ribbentrop-Molotov. Djela Szpotańskog stekla su istaknuto mjesto u tadašnjem književnom životu, smještajući se donekle na suprotnom polu poljskog književnog kanona, čiju su jezgru činili Miłosz, Herbert, Szymborska, Różewicz i drugi. Poljska satira, čije zlatno doba pripada klasicizmu i prosvjetiteljstvu, nastavljena je u međuratnom razdoblju u obliku političke satire. Djela Szpotańskog po prirodi stvari otvarala su novo doba tog žanra, obilježavajući – do danas dominantnu – kulturnu recepciju njegova djela jer su se brojni izrazi zauvijek udomaćili u poljskom, a njegovoj optici gledanja na komunističku Poljsku nema ravnih.

Specifična komunistička modernizacija Edwarda Giereka, nasljednika Gnoma, značila je da Szpot nije bio zainteresiran za odabir tog lika kao klju-

ča za promatranje Narodne Republike Poljske. Svoju je pozornost usmjerio na Sustav, čija je personifikacija bio Leonid Brežnjev. To je geneza satirične poeme *Caryca i zwierciadło* (*Carica i zrcalo*) (1974.), koju treba smatrati najzanimljivijom sa stajališta jezične invencije. Ova poema zasićena rusizmima zajedljiv je pamflet o imperijalističkim ambicijama Sovjetskog Saveza i liberaliziranoj verziji kulta ličnosti koju je ostvario njegov vođa. Djelo kao početno stanje iskorištava stari motiv iz bajke: ogledalo koje korisnica pita za procjenu vlastite ljepote. Poema simbolički sažeto predstavlja stvarnost i stereotype čija je identifikacija očito povezana sa stvarnošću Sovjetskog Saveza iz Brežnjevljeve epohe. Osnova historiozofske misli, koja oblikuje sliku svijeta u poemi, ali i definira njezinu poruku, uvjerenje je da je nominalno komunistička država nastavila hegemonističke ambicije carske Rusije, a time i političku tvorevinu koju je navodno prevladala. Popis je sovjetskih realija koje se mogu vidjeti u poemi dug. One čine prilično cjelovitu karakterizaciju Sustava i svjedoče – u načinu prikaza – ne samo o autorovu antikomunističkom stavu nego prije svega o njegovoj točnoj dijagnozi Sovjeta, osobito njegovih kontakata sa Zapadom, čiji su vrsta i način upravljanja za svakoga tko je samostalno razmišljao i maštao o obnovi neovisnosti Poljske značili ovjekovječivanje postjaltskog poretka u Europi. U karakterizaciji sovjetskog sustava vidljiva su dva koncepta politike prema Zapadu, čije je nasljedovanje bilo stalni zadatak tadašnje sovjelogije. Jedan predstavlja vojnici, skloni rješavanju međunarodnih pitanja važnih za SSSR vojnim putem; drugi, koji se oslanja na „oglupljivanje“ Zapada – politički „liberali“, a njegovo tumačenje u poemi predstavlja sama Leonida. Szpotański usput u caričina usta stavlja cinično predavanje o novogovoru kao učinkovitom oruđu za iskrivljavanje stvarnosti, ovaj put u svrhu intelektualnog iscrpljivanja Zapada:

„Za crno – ‘bijelo’ treba govoriti i tako Zapad osloviti; za bičeve, kazne i torture – da su za gumno manikure! Treba ih uvjeravati mudro, da je rat – mir, da svinjac je izvor, da je okupacija – oslobođenje i veselit će se ludo! A kad se polako, pomalo u takvoj dijalektici uvježbaju, onda mojim plijenom postaju...“

Dvojezičnost djela, na koju je obratio pozornost poljski istraživač Andrzej Stoff, nije posljedica neke intelektualne rafiniranosti, eruditski postupak, nego – naprotiv – postupak koji se odnosi na zajedničku svijest. To se tiče i

poznavanja ruskog jezika. Kako bi se razumjelo *Caricu i zrcalo*, dovoljan je zapravo osjećaj „ruskosti“, više sposobnost povezivanja s tim jezikom riječi i izraza koji se pojavljuju u tekstu nego dobro poznavanje tog jezika. Tim više što su mnogi od upotrijebljenih oblika u to doba bili dovoljno popularizirani tijekom godina njegova obveznog učenja, a sličnost slavenskih jezika često omogućuje pogađanje značenja. Štoviše, za čitanje teksta nije čak potrebno poznavanje ruskog alfabeta jer se Szpotański koristi transliteracijom koja omogućuje iščitavanje ruskih riječi u poloniziranoj verziji.

U *Carici i zrcalu* zvukovi karakteristični za ruski jezik ne dopuštaju ni na trenutak zaboraviti gdje se događa radnja poeme i što je njezina istinska poruka. Čak i netko tko ne zna ruski jezik i može samo pretpostaviti značenje većih cjelina razumije pojedine riječi i izraze, barem neke – one koje su ušle u praksu poljskog jezika kao znakovi stranog sustava, nerijetko s negativnim određenjem. Uostalom, Szpotański je u određenom smislu olakšavao situaciju slušateljima, a olakšava je i suvremenim čitateljima, jer je ruski u *Carici i zrcalu* jezik koji je u određenom stupnju „poloniziran“. Riječi često preuzimaju oblik koji je tek povezan s ruskim jezikom. Naime, u tekstu imamo posla podjednako s prilagođavanjem ruskih riječi poljskoj fleksiji kao i s „rusifikacijom“ genetski poljskih riječi, s očitom podrugljivom namjerom. Upotreba ruskog jezika poziva se na povijesnu stvarnost čitatelja ili barem na njegovo znanje o povijesti poljsko-ruskih/sovjetskih odnosa, a ne samo na jezičnu kompetenciju. U tom postupku može se vidjeti nešto više, odnosno ekvivalent podlijevanja stranom sustavu, pokazatelj rusifikacije na jezičnoj razini.

Drug Odrpanac novi je tip čovjeka, poljski *homo sovieticus* – okružni heroj New Deal, uzoran i tipičan aparatčik koji stvara karijeru iskorištavajući širok prostor mučenja, laži, prijavljivanja, spletki i podvala. Drug Odrpanac je studija o samovoljnoj okružnoj komunari Nove klase, koja u sebi okuplja bit komunizma, povijest Poljske ujedinjene radničke partije i odrpanu biografiju periferne Poljske. Rezultat je epska, panoramska slika poststalinističkog komunizma, njegove društvene i ekonomske politike.

Snaga buntovnog filozofa u odijelu satiričara

Politička satira je vrsta koja vrlo brzo stari. Naime, povezana je s aktualnošću čiji likovi silaze s političke scene, pojave i činjenice podliježu zaboravu,

a kao posljedica toga meta napada se gubi i počinje blijedjeti. Jedno od izdanja Szpotańskog bilo je opremljeno rječnikom njegovih riječi koje je često crpio iz varšavskog narječja i bio u velikoj mjeri hermetičan. Recepcija Szpota bila je i ostala razapeta između dvaju tipova satire – eruditne satire i ludičke satire. I u jednom i u drugom slučaju te su satire utjecale na javno mišljenje, oslobađale antikomunističke i prosolidarnosne emocije, poticale na sudjelovanje u ilegalnim strukturama i uvijek su se izrugivale političkim i ideološkim protivnicima te ih ismijavale. Ludička recepcija Szpotove poezije približava to stvaralaštvo poluparodije i pastiša, društvene, političke, moralne i kulturne parodije, ali takva dijagnoza umanjuje važnost Szpotańskog, koji obavlja hrabar dijalog s radikalnim ideološkim tendencijama kraja 20. stoljeća. Taj napušteni, ali isključivi pol književnog kanona, koji je Szpotański rezervirao za sebe, imao je još jednu apsolutnu vrijednost. Davao je pravo na beskompromisan, izravan govor, a duboki racionalizam i zreli objektivizam dopunili su ostalo. Nepristojnost Szpotańskog, koja je pobuđivala gađenje komunističkih uglednika i gnušanje književnih salona (Gęgacze /Gačući), koju kritičari dosad nisu razmatrali, razotkrivala je i demaskirala jezik i moral ljudi Sustava, dakle bila je za Szpotańskog sredstvo, a ne cilj. Ipak, stvaralaštvo Szpotańskog ostaje (i dalje?) „izvan hijerarhije“ jer – predbacivali su mu – njegova se djela smještaju u kategorije prigodne i primijenjene književnosti. Samo su ga malobrojni pisci i kritičari smatrali izvanrednim književnikom. Suvremeni populizmi i autoritarizmi mogu izazvati renesansu recepcije stvaralaštva Janusza Szpotańskog, ali sadašnji čitatelj, osobito mladi, morao bi prevladati dvije prepreke – poznavanje komunističkog sistema i barem opće snalaženje u ruskom jeziku kako bi mogao uočiti tu vrijednost Szpotova djela.

Filozof u odijelu satiričara nije se sagnuo ni pod jednom vlašću, nije se odao bilo kakvom konvencionalnom razmišljanju. Bio je izvanredan čovjek, koji se nije pokoravao utjecajima ni modi, ali i čovjek pun kontrasta. Ni na jednom području nije se u potpunosti ostvario, iako je najviše postigao u književnosti.

O našem postmodernom dobu mnogo govori činjenica da netko tako neobičan, originalan i nedostižan, koji osim toga ostaje izvan konvencionalne hijerarhije, biva zaboravljen.

Igor Žic

Rijeka

Ivo Žic-Klačić – tihi riječki disident

Rijeka je bila najzatvoreniji grad na Jadranu – do propasti Austro-Ugarske 1918. godine! Potom je postala svjetski problem 1919. – 1920., s Gabrieleom D’Annunzijem, pjesnikom koji je postvario fašizam u Rijeci, u svojoj *Riječkoj državi*. Krenuli su progoni Hrvata. Rječinom, ovećim potokom koji je dijelio Rijeku/Fiume i Sušak, išla je i granična crta između Italije i Jugoslavije, dviju neuspješnih kraljevina. Potom je došlo do etničkog čišćenja 30 000 protalijanskih Hrvata (tzv. *Fijumani*) iz Rijeke, koje su jugoslavenski komunisti protjerali između 1945. i 1954. godine, da bi sve skupa završilo u bunilu *jugoslavenskog komunističkog čuda*. Danas je Rijeka grad najstarijeg stanovništva u Hrvatskoj i najgušće naseljen grad – iako nevjerojatnom brzinom gubi stanovništvo! Sve te proturječnosti, svi ti ideološki prijepori, donijeli su i nekoliko književnih disidenata.

Najzanimljiviji je, nesumnjivo, bio Vatroslav Cihlar, mlađi brat Milutina Cihlara-Nehajeva, kojeg su proganjali, kao ekstremnog ljevičara, u Kraljevini Jugoslaviji, ali i u Hitlerovoj Njemačkoj, koji je bio po raznim zatvorima, zbog svojih žestokih tekstova protiv jugoslavenskog i njemačkog fašizma. Čovjek koji je utemeljivao SKOJ, koji se družio s Thomasom Mannom i Miroslavom Krležom, završio je u bijedi, u staračkom domu na Kantridi, i pokopan, protestno, po katoličkom obredu 1968. godine.

Grad Rijeka, kao grad rigidnog desničarenja (1919. – 1945.), koje se transformiralo u rigidno ljevičarenje (od 1945. do danas), odrekao se, barem u nekom razdoblju, niza intelektualaca: Branka Fučića (kleronacionalist!), Nedjeljka Fabrija (hrvatski nacionalist!), Radmile Matejčić (židovka, proustaški hrvatski nacionalist!) te Ive Žica-Klačića (komunist-staljinist!). Iako je Vatroslav Cihlar dramatičnija i tragičnija figura, obratit ću malo pozornosti puno opreznijem i odmjerijenijem Ivi Žicu-Klačiću, jer je njegov slučaj bio prigušeno prijeteći.

Njegovi nadimci bili su *Pipica* (jer je strastveno pušio *pipu-lulu!*) i *Jive* i to ne zvuči odviše konspirativno, više kao nadimci omiljenog djeda koji se

njiše u stolici za ljuljanje u smeđem kućnom ogrtaču i toplim papučama. Kako je on bio moj djed, ja ga upravo takvog i pamtim.

Bio je dobar s Cihlarom, Fučićem, Fabrijem i Radmilom Matejčić, no održavao je vrlo različite odnose sa svim tim ljudima. Njegov prvi problem, koji ga je pretvorio u nekakvog *nevoljkog disidenta*, bio je što je vjerovao u pjesnika iznad društva i u pravednu državu po mjeri pjesnika (pomalo ironično, u iste stvari, na nešto drugačiji način, vjerovao je i Gabriele D'Annunzio!), no život mu je pokazao da je to opasna fantazija. Imao je velikih problema i u Kraljevini Jugoslaviji, i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ali i u Titovoj Jugoslaviji. Ovo posljednje pretvorilo ga je u razočaranog i rezigniranog čovjeka. Snove mu je oduzela upravo pseudokomunistička Jugoslavija. Prvi susjed bio mu je Zinaić, brutalni likvidator OZNA-e na području Karlovca 1945., koji je prebjegao u Srbiju 1991.! Taj Zinaić desetljećima je prisluškivao djedove razgovore!

Iz krsnog lista saznajemo da je Ivan Emanuel Žic-Klačić rođen 26. ožujka 1903. godine u Puntu, a da je kršten 5. travnja u crkvi Svete Trojice. Cijeli obred obavio se ispred oca Franje Žica, trgovca, majke Franjice rođene Karabajić, kumova Silvestra Grabara i Marije Žic, te župnika Franje Žica. (Državni Arhiv Rijeka, DAR, osobni dosje, desetljećima skriven u krivoj mapil!)

Sam je dao jedan ironičan pogled na svoje najranije dane. „Rodio sam se u Aleksandrovu na otoku Krku. (Punat je između 1921. i 1943. nosio to ime!, op. aut.) Moja je kuma na krštenju prisegla, da ću biti dobar katolik. Ja to ni izdaleka nisam, ali pošto se ona zakunula, ona i odgovara pred bogom. Do četvrte godine dvaput sam se davio u moru, ali su mu ljudi izvukli i spasili. (Šteta bi bila, da je stradala ova njuška, zar ne?) – U petoj već sam plivao kao riba“ (Žic-Klačić, I.: *Iza onih brda*, Zaječar, 1932., str. 10).

U razdoblju 1910. – 1916. Ivo Žic-Klačić polazio je pučku školu u Puntu i Puli. Sam je o tome zapisao: „Osnovnu školu učio sam u mjestu rođenja i u Pulju. Kako je moj otac bio veliki patriota, to sam ja radi njega više puta dobio batina od talijanske djece“ (isto, str. 10).

Poslije godinu dana privatne gimnazije kod franjevac na Košljunu (otočiću ispred Punta), 1920. upisuje srednju Učiteljsku školu (preparandij) u Kastvu. „Učiteljsku školu pohađao sam u Kastvu i jednu godinu u Zagrebu. Matematičar nisam bio nikada. Nema u brojkama poezije, ali pedagozi

nikako ne žele razumijeti pjesničku dušu. – U prvoj godini učiteljske škole napisao sam jedan *politički* članak i štampao ga u tršćanskoj *Enotnosti* pod pseudonimom *Puntarov*“ (isto, str. 11). Dok je Kastav, prije razgraničenja, bio još pod talijanskom okupacijom, on je, zajedno s Vinkom Pajalićem, odbio učenje vjeronauka, koji je tada bio izborni predmet.

„U onoj prvoj godini učiteljske škole u Kastvu umalo me ne izjuriše iz nje, jer sam pred katehetom poricao svako božanstvo i citirao mu Aškerca. Jedan moj dobri profesor, koji me je inače neobično volio, jednom me je izgrdio, jer sam slobodnu domaću zadaću napisao pod naslovom: *S istoka dolazi svjetlost!*“ (isto, str. 11). Iako to nije bilo dobro primljeno, ipak je 24. lipnja 1924. godine stekao *svjedodžbu zrelosti*. Ono što je zanimljivo je da je predsjednik ispitnog povjerenstva bio književnik Vladimir Nazor, tada u svojstvu ministarskog izaslanika.

Služio je vojni rok u Sarajevu i Karlovcu, o čemu je opet ponešto zapisao: „1924. godine stigao sam u sarajevski školski bataljun. Istjerali su me u pješački puk jer nisam znao pokazati na karti dalmatinske otoke. Ostatak vojnog roka sam služio u Karlovcu na Kupi. Izdržao sam pet dana pritvora zbog neposluha“ (isto, str. 11).

Kao ne odviše pouzdan pedagoški radnik, Ivo Žic-Klačić dobio je prvo zaposlenje 14. listopada 1925. kao učitelj-upravitelj u istočnoj Srbiji, u selu Podgorac, na samoj granici prema Bugarskoj. U istočnoj Srbiji ostaje do 1932. godine djelujući kao učitelj u selima Mirovo, Sikole i Dubočane. Tu se i oženio i dobio sina Rikarda (moj otac!) 1928. godine, kojem je dao ime po književniku Rikardu Kataliniću Jeretovu. Poriv za pisanjem javio se upravo u tim zabačenim selima, pa je Ivo Žic-Klačić objavio knjige novela *Većiti gresi* (Negotin, 1928.) i *Iza onih brda* (Zaječar, 1932.), no nije polučio nikakav odjek. Što se tiče poezije, od 1929. do 1941. godine objavio je ukupno 105 pjesama u periodici diljem zemlje. Od 1932. do 1934. godine pohađao je Višu pedagošku školu u Beogradu, a diplomirao je 13. veljače 1936. godine.

U Beogradu 1934. izdaje i pjesme *Ispovijed raba Ivana* s predgovorom dr. Mladena Horvata, rano preminulog pisca (1903. – 1938.), urednika zagrebačkog *Pantheona*, i daje naslutiti da je najvažniji njegov doprinos književnosti ipak na području poezije. Od godine 1934. do 1938. radio je kao nastavnik na građanskoj školi u Vrbniku. U tom se razdoblju mladi profesor u malom mjestu duge povijesti sve više okreće lijevim idejama, te

umjesto u crkvu odlazi na tajne sastanke s krčkim komunistima. Uslijedilo je i nekoliko pretresa stana od žandarmerije, no sve je to bio tek prolog pravom ideološkom srazu.

Na Ivu Žica-Klačića jako je utjecao – i politički i u pogledu književnosti! – Vinko Antić (Selce, 1905. – 1993.), koji je radio kao profesor u Podgorici (1931. – 1934.), da bi potom, na vlastiti zahtjev, prešao u Krk 1934. godine. Predavao je u istarskoj gimnaziji, koja je, nakon talijanskog zauzeća poluotoka, bila preseljena iz Pazina u Krk. Tih godina dva primorca uspostavila su čvrsto prijateljstvo koje će potrajati desetljećima.

Godine 1937. Ivo Žic-Klačić dobio je u Beogradu nagradu za dramu *Na putu (Pravdi je udovoljeno)* i tom prigodom ga je *Politika* odredila kao *pisca radništva* kojeg upravo oni o kojima piše najbolje prihvaćaju. Godine 1938. dobio je drugu nagradu za dramu *Iskušanje* na VIII. natječaju Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca (u povjerenstvu su bili Slavko Batušić, Aleksandar Freudenreich i Ernest Radetić). Iste godine dobio je nagrade i za drame *Mati Slobodana Orlića* i *Plamen pod bedemima*. Slijedi i četvrta njegova knjiga – *Ostrvo naše peva (Raspjevani otok, 1939.)*, zbirka o kojoj su pohvalno pisali Marin Franičević i Mate Balota. U toj zbirci se uz 28 štokavskih nalazi i 9 čakavskih pjesama (*Bašelak s našeg pitara*).

Godine 1940. objavljuje u Beogradu djelo na kojem je radio od 1929. – *Lik učitelja u srpskoj i hrvatskoj književnosti*, no cijela naklada je zbog ljevičarskih nazora zaplijenjena i uništena.

Uslijedio je premještaj 16. listopada 1938. godine na Građansku školu u Banjoj Luci. Pratio ga je i strogo povjerljivi kotarski spis sa svim njegovim negativnim političkim karakteristikama. Na sreću, taj spis, u kojem se navodilo sve o njegovom komunističkom djelovanju, završio je kod banjolučkog učitelja Bojka Papića, koji mu ga je pokazao i pred njim uništio!

U tom razdoblju dobio je nagrade i za dramske tekstove: *Čuvari reda i poretka*, *Na jalovu tlu* i *Križni put Marije Mežnjarove*. Godine 1941., uoči travanjskog rata, bio je mobiliziran i poslan na Krk, ali po raspadu kraljevske vojske vraća se u Banju Luku i intenzivira ilegalan rad. Tada je živio u kući u Ulici fra Grge Martića br. 53 i tamo su često, ilegalno, navraćali komunisti Đuro Pucar-Stari, Zaga Umičević, Kosta Nađ i Lepa Perović.

U *Hrvatskom državnom kazalištu* u Banjoj Luci 13. svibnja 1942. godine izvedena je njegova drama *Križni put Marije Mežnjarove*. Intendant kazališta 1941. – 1942. bio je ugledni književnik Jakša Kušan (Sarajevo, 1900.

– Zagreb, 1980.; otac književnika, akademika Ivana Kušana). Dramaturg i redatelj predstave bio je Ferdo Delak, koji je diplomirao režiju u Salzburgu, glavnu žensku ulogu tumačila je Draga Pregarc-Stiplošek, glumica školovana u Berlinu, a mušku Karlo Bulić (puno kasnije slavan po nezaboravnom *doturu Luigiju* iz televizijske serije *Naše malo msto*).

Nakon jedne denuncijacije, 2. lipnja 1942. godine Ivo Žic-Klačić biva zatvoren u ustaškom zatvoru. Izlazio je pred prijeki i veliki narodni ustaški sud, a 19. travnja 1943. godine otpušten je iz službe. Zbog nedostatka dokaza, poslije više od godinu dana zatvora i neizvjesnosti, izlazi na slobodu 2. srpnja 1943. godine. Nastavio je suradnju s pokretom otpora sve do napada partizana na grad, kada se, tijekom 1944. godine, prebacuje na slobodni teritorij. Tu je vodio nastavničke tečajeve u Sanskom Mostu, Jajcu i Prijedoru, dok su mu malodobni sinovi Rikard i Romeo mobilizirani. Poslije oslobođenja Banje Luke, tog nesuđenog glavnog grada Nezavisne Države Hrvatske, do prosinca 1945. predavao je na Učiteljskoj školi.

Povratak u Hrvatsko primorje uslijedio je 14. prosinca 1945. godine, kada je postao profesor na riječkoj Gimnaziji. U isto vrijeme i Vinko Antić vratio se u Rijeku i postao pročelnik Prosvjetnog odjela Okružnog NOO-a za Hrvatsko primorje. Na toj poziciji zauzeo se da prosvjetni odjel publicira 1946. godine jednočinku Iva Žica-Klačića *Stipan je progledao*. Dramu, napisanu lokalnom čakavštinom, više su puta uprizorile amaterske kazališne skupine.

Sklonost kazališnoj formi vidi se i 24. travnja 1947. godine, kada mu je u Narodnom kazalištu (HNK Ivana pl. Zajca) izvedena drama *Plamen pod bedemom*, podnaslova *Drama iz života krčkih kolona u tri čina*, u režiji dr. Marka Foteza. **To je bio prvi kazališni komad suvremenog hrvatskog autora na hrvatskom ikad izveden u ovom riječkom kazalištu!**

Iako je drama dobro prošla na praizvedbi, ipak je izvedena samo pet puta, no i to je bilo dovoljno da ga se imenuje na mjesto intendanta. Tu je izdržao samo jednu sezonu – od 20. rujna 1948. do 21. lipnja 1949. godine. Dana 7. srpnja 1949. godine Ministar prosvjete Republike Hrvatske, dr. Ivo Babić, potpisuje premještaj: „Rješavam, da se Žic-Klačić Ivo, intendant kazališta Rijeka s plaćom od V/4 plaćevnog razreda od Din 4.900.- i umjetničkim dodatkom od Din 2.000 premjesti i postavi u zvanje nastavnika prosvjetno naučne struke s osnovnom plaćom od Din. 5.400 na Hrvatsku Sedmogodišnju školu u gradu Rijeci“ (DAR, osobni dosje).

Ovo već naslućuje da su se pojavili određeni nesporazumi, jer je iskusan i obrazovan komunist, što je bila rijetkost u Rijeci, s plaće od 6.900 Din. pao na 5.400 Din. u školi „Vladimir Gortan“. Godine 1950. dobio je nagradu u Zagrebu za dramski tekst *Duga nad ulicom Buonarroti*. Ipak u vrijeme najvećeg ideološkog angažmana došlo je do neočekivane pobune. O tome saznajemo iz presude Disciplinskog suda I. stepena pri Narodnom odboru Grada Rijeke, od 20. svibnja 1954. godine: „Optuženi Žic Klačić Ivo pok. Franje i pok. Franjice kriv je što je koncem 1950. i u prvoj polovici 1951. godine u više navrata i pred raznim osobama zlonamjerno kritizirao organe narodne vlasti i njihove postupke rušeći im autoritet, red i disciplinu... presuđuje na kaznu otpuštanja iz službe sa zabranom povratka u istu za vrijeme osamnaest mjeseci.

Obrazloženje: Iskazom svjedoka dokazano je da je Žic Klačić Ivan, nastavnik na osmogodišnjoj školi *Vladimir Gortan* u Rijeci, stojeći na pozicijama rezolucije Informbiroa, t.j. zauzimajući neprijateljski stav u odnosu na naše državno i partijsko rukovodstvo kao i na naše državno uređenje, pod konac 1950. i u prvoj polovici 1951. godine, pred svjedocima, u više navrata, klevetao naše državne organe, posebno organe naše državne bezbjedosti, ističući da su organi UDB-e gori od Ustaša, da muče i maltretiraju ljude, da je svaki drugi čovjek u njihovoj službi i da ih se treba čuvati, te je F. A. posebno upućivao nek se pazi, jer će doći vrijeme kada će se, ako bude potrebno, trebati žrtvovati. Isticao je dalje, kako je kod nas potpuno srozana ličnost čovjeka i da se previše ističe radnička klasa, međutim da su seljaci i intelektualci u toku oslobodilačke borbe dali razmjerno više od sebe.

Kritizirao je nadalje unutrašnje prilike naše zemlje, ističući kako su ekonomske prilike u zemlji loše, da vlada velika skupoća, a da je životni standard ljudi nizak. U odnosu na vanjsku politiku govorio je, da smo se prodali Americi za jaja i mlijeko u prahu, kritizirao je primanje vojne i druge pomoći, stav naše zemlje u odnosu na rat u Koreji i štrajk u Istočnoj Njemačkoj, što da su sve izazvali Amerikanci, i govorio kako naša štampa piše same laži, naročito što se tiče stanja u Sovjetskom Savezu koje je dobro, te je opravdavao postupke tamošnjih rukovodioca, naročito u odnosu na logore u Sibiru“ (DAR, osobni dosje).

Čitajući ovo, a znajući da se i za znatno manje optužbe 1950. godine odlazilo na Goli otok, iznenađuje rješenje slučaja, pa čak i odugovlačenje postupka do 1954. godine. Rješenjem Višeg disciplinskog suda pri Izvrš-

nom vijeću Hrvatske od 9. listopada 1954. presuda je ukinuta zbog formalnih razloga. U stvarnosti, izravno je intervenirao – na nivou Jugoslavije vrlo moćni! – Đuro Pucar-Stari, koji ga je dobro zapamtio kao provjerenog komunistu u Banjoj Luci 1941. godine. Ipak, ovaj neugodni događaj, koji se razvukao na četiri godine, definitivno je odredio njegovu daljnju karijeru.

Ne iznenađuje da mu je 1953. godine u kazalištu izvedena drama *Križni put Marije Mežnarove*, opet u režiji Ferde Delaka, kao i u Banjoj Luci 1942. godine. Vjerojatno je i sam prolazio svojim križnim putem, u režimu u kojem to nije očekivao. Proganjan u Kraljevini Jugoslaviji, proganjan u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, doživio je da bude proganjan i u komunističkoj Jugoslaviji.

Dana 1. siječnja 1956. godine Ivo Žic-Klačić prebačen je iz Osnovne škole „Vladimir Gortan“ u Državni arhiv Rijeka, tada jedno od mjesta gdje su se smještali nepoćudni pojedinci, *tibi disidenti*, čije biografije i stavovi nisu ulijevali odviše nade u prihvaćanje aktualne stvarnosti. Na tom mjestu ostao je idućih deset godina, do odlaska u mirovinu.

Vjerojatno najbolja njegova knjiga – *More, kamik i srce* – s 42 čakavske pjesme i pogovorom Vinka Antića (direktor Naučne biblioteke i pokretač *Riječke revije*), izašla je 1963. godine. U *Vjesniku Državnog arhiva Rijeka*, svezak VIII-IX, za 1963. – 1964., tiskao je, zajedno s Dušanom Zorecom, članak: *Izvaci kopija cenzuriranih pisama vojnih i civilnih lica o ratu i ratnim prilikama u fondu Riječke prefektore* (str. 257-290). Tiskao je i romane *Poljubac Jude Iskariota* i *Rat prokleti*, no ostali su nezapaženi jer su izlazili kao prilog u nastavcima u *Narodnom zdravstvenom listu*, prvi 1965., drugi 1966. godine. Godine 1965. izašla mu je knjiga humoreski i satira *Kolajne i medaljoni*. Godine 1966. tiskao je vrlo popularni *Smih naš bodulski, libar prvi*.

I u mirovini je nastavio s pisanjem. Godine 1970. tiskao je kratki omladinski roman *Pisma iz Pavlovca*, a 1971. *Smih naš bodulski, libar drugi*, još uspješniji od prvog. Pomalo je bizarno da je zahvaljujući komercijalnom uspjehu pojedinih knjiga došao do novca kojim si je kupio grobnicu na Kozali – neposredno prije smrti!

U listopadu 1972. godine izlazi mu *Knjiga pjesama*, kao rezimiranje pjesničkog opusa, na 170 stranica, s predgovorom Miroslava Vaupotića. Vaupotić je, kao i Fabrio, imao velikih problema 1971., zbog riječkog časopisa *Kamov*. Kako je Ivo Žic-Klačić umro 2. siječnja 1973., u rukopisu su

mu ostale dvije zbirke pripovijedaka: *Vodozemci* i *Svijetlim tragovima*, te roman *Zapisi o Čubranićima*.

Povodom njegove smrti, pjesnik Ljubo Pavešić zapisao je: „Danas u rano jutro, nakon kratke i teške bolesti umro je u Rijeci u 69. godini života čakavski pjesnik i hrvatski književnik Ivo Žic-Klačić... Zamuklo je jedno dobro, buntovno, iznad svega skromno, narodno, čakavsko srce i odloženo je oštro pero čakavskog pjesnika i književnika...“ (*Novi list*, 2. 1. 1973.).

Pjesme mu se nalaze u antologijama o moru: *Jadranska antologija* Nike Bartulovića iz 1934., *Mare nostrum* iz 1971., te u čakavskim antologijama: *Nova čakavka lirika* Ive Jelenovića iz 1961., *Besedi s kamika i ž mora* Ljube Pavešića iz 1968., u *Korablji začinjavaca*, *Dometi* 1969., te u onoj Milorada Stojevića *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća* iz 1987. godine. Iako je napisao dosta toga, Ivo Žic-Klačić ipak je jedna manje važna figura, jedan iz one *skupine malenih* koji tvore punoću kulturnog krajolika.

O rezignaciji pjesnika, koji je možda mogao napisati i boljih stranica, da ga vrijeme nije često nosilo i protiv njegove volje, dobro govori njegova duga, neujednačena, programatska pjesma *Dijalog između Don Quijotea i Sancha Panse*, u kojoj ključni distih glasi: ... „DON QUIJOTE: Ali, barjak naš je čist kao suho zlato... SANCHO PANSA: Zato je moj život crn kao crno blato!“

Mladen Machiedo

Zagreb

Rubovima disidentstva u sjećanju

Budući da će protagonisti ovog teksta biti ne samo hrvatski nego i talijanski pisci (povremeno u dvosmjernom odnosu), vrijedi uvodno podsjetiti na ulogu susjedne zemlje u odnosu na europski Istok i prije rušenja berlinskog zida, odnosno na naše 70-e, a potom i 90-e godine.

Prvo izdanje Pasternakova *Doktora Živaga* nije bilo rusko, nego torinsko u nakladi Einaudi (1957), a odjeci su mu se ukrižali sa šokom talijanske lijeve inteligencije, zbog sovjetske intervencije u Mađarskoj (prethodne godine). Pobudio je poprilično zanimanje i *Razgovor o Danteu* Osipa Mandeljštama, djela iz poodavne 1933. Uz napomenu da je talijanskom prijevodu (1970) prethodio engleski prvotisk (1965), a potom i rusko izdanje (1967). Ne manje od – silom prilika ograničene – autorove erudicije, knjiga je svjedočila o vremenu i prostoru nastanka.

Sasvim iznimnu kompetenciju u odnosu na bivši europski Istok iskazuje u cijelom svojem opusu (poezija, esejistika, kritika, antologije, prevodilaštvo) Sicilijanac Angelo Maria Ripellino (1923-1978), bohemist, rusist i polonist (nakon što je žrtvovao mladenačku zanesenost hispanistikom). Poliglot i izvan tih područja, taj vršnjak naših „krugovaša“, prevoditelj Majakovskog, Bloka, Pasternaka, Holana i drugih, objavio je, između ostalog, djelo *Šminka i duša* (*Il trucco e l'anima*, 1963), kao pregled u zbilji ne viđenih predstava (naime, na temelju novinskih odjeka) u rasponu režija od Stanislavskog do Mejerholda, a potom i jedinstvenu knjigu o jednom stranom gradu uopće, *Magični Prag* (*Praga magica*, 1973, naslov po citatu A. Bretona). Brojne su mu pjesme „češke“ po nadahnuću, no u odnosu zemlju (iz koje i njegova supruga i uspomena na vlastito bolovanje) više nije mogao ni smio nakon „praškog proljeća“, a u preostalom životnom desetljeću, kojemu su svjedočili nadasve studenti rimske slavistike. Zasigurno mu je ruski, nakon češkog, bio tek drugi stečeni jezik, pa je utoliko više zanimljiva anegdota s Pasternakom. Taj je bio uvjeren da mu (po naglasku) sučelice sjedi gruzijski pjesnik! (Pored tog genijalnog Talijana odnosna se

rusistika mogla pohvaliti i stručnjacima kakvi su bili npr. Strada i Picchio, potonji i naš simpozijски gost.) A Ripellinovoј iskošenoј, manirističkoј viziji općenito zasigurno je pridonio politički rez između stečenih domovina, upravo kao i status neprikosnoveni znalca na užtrb (previđana!) pjesnika u istoj osobi. (Paralelno s podjednako kratkovječnim, također Sicilijancem, kakav je bio Bartolo Cattafi.)

Glede onog što slijedi, usudio bih se precizirati da su mi neke osobno važne knjige izlazile u zao čas: od „hrvatskog proljeća“ do *covida* u tijeku i potresa.

Upravo u atmosferu „hrvatskog proljeća“ upao je moj povratak nakon dvogodišnje specijalizacije u Toskani, a na izmaku ljeta 1970. Posljedice onih zbivanja – nakon kratkog uzleta – bit će dugosilazne: do u drugu polovinu nailazećeg desetljeća. U toj atmosferi pojavila se prva od triju mojih antologija susjedne poezije. Dne 10. prosinca 1971. bili su tako na „Književnom petku“ (tada vodećoj zagrebačkoј književnoj tribini) predstavljeni *Novi talijanski pjesnici* (tiskani u Splitu, izd. Marko Marulić) pred razrijeđenom depresivnom publikom, izuzevši one koji bijahu ponajviše načulili uši kao zaduženi za ne-književna izvješća. Svakog od zastupljenih 16 pjesnika predstavio sam čitanjem po jednog teksta. Bilo je 15 politički neutralnih (ako se tako može reći), ali to nipošto nije vrijedilo za Pasoliniev epigram *Crvenoj zastavi*. Podsjećam na njegov zaključak: „Tko je jedva poznavao tvoju boju, crvena zastavo / gotovo te ne prepoznaје više, ni osjetilima: / ti što se dičiš tolikim pobjedama građanskim i radničkim / postani opet prnja da te i najbjedniji vijori“. Bio je to popriličan kontrast neposrednom „uvjeravanju“ studentske populacije pendrecima, no kako se „institucionalno“ Pasolinia svojatalo „ulijevo“ (od onda do današnjih dana), prešućujući zadugo prepriječen uvoz njegova filma *Evandjelje po Mateju* (vidjeh ga u Rimu; tisak scenarija 1964), moja je mala anarhoidna subverzija zacijelo zabilježena, ali bez vidljivih posljedica. (Dodajem usput da se medijski „skandalozan“ Pasolini za tri naša susreta iskazao kao blag čovjek, pozoran i na sugovornika.)

Koji mjesec prije spomenute promocije (za općeg uzlazna zanosa *in extremis*) bilo mi je pošlo za rukom dovesti na „Zagrebačke književne razgovore“ trojicu renomiranih pjesnika i jednog također uglednog kritičara. Bili su to Accrocca, Pignotti i Zanzotto, odnosno Petrucciani. (Kao kuriozitet: Pignotti i Petrucciani se nisu poznavali i otada će surađivati.) U slobodnom

terminu odvedoh ih sve u „Komediju“ na Kabiljov mjuzikl *Jalta, Jalta*. Tiho sam im prevodio ključne dijelove, a reagirali su oduševljeno. Mimo autor-ske zasluge bila im je to potvrda (još ne iluzija!) socijalizma „s ljudskim licem“. (A jedna medijska fotografija „bilježi“ goste i na Cvjetnom trgu.)

Ista manifestacija dvije godine kasnije (1973) odvijala se u znaku nevidljivih pritisaka (i sukladno tomu opreza) na sve strane. Gosti („po meni“) bili su M. Guidacci, Jacobbi, Belloli i F. Verdi (potonja dvojica kao „vizualni“ pjesnici). Još jednom poznata imena. Opunomoćeni voditelj bio je Matvejević, a jedna fotografija hvata za stolom četvoricu organizatora. Preostali smo bili: Mrkonjić, Stamać i potpisani. Izvan Stubičkih Toplica, kao radnog poprišta, posrećilo mi se odvesti Nikoli Šopu, u Voćarsku 90 (prizemlje), M. Guidacci i Jacobbia. Posredstvom potonjeg bijah već prethodne godine (1972) objavio jedan odabir iz Šopove aktualne svemirske faze u časopisu „L’Albero“ (urednici Macrí i Valli). Uslijedit će prilog u „L’Approdo letterario“ (1974; urednik Betocchi; često će se u pismima vraćati Šopu i uspoređivati ga s baladnim Coleridgeom!), a potom i knjiga *In cima alla sfera* (moj odabir, prijevod i uvod; izd. Abete, Rim, 1975; 2. izd. „The Bridge“, Zagreb, 1990) u biblioteci s potpisom M. Guidacci (1921-1992). Ona će našem pjesniku posvetiti više svojih stihova (zbirka *Taccuino slavo*, 1976).

Bio je to tek jedan od mojih dugova uvijek poticajnom Ruggeru Jacobbiu (1920-1981). Za nekog od skorih rimskih susreta otkrit će mi, međutim, razloge svoje autorske šutnje o bivšoj Jugoslaviji. (Prije ili poslije, ne sjećam se više, bio je kao teatrolog u Novom Sadu i, još jednom nakratko, u Zagrebu.) „Nisam siguran da sam sve razumio, ali da pišem o onomu što jesam – rekao je – doveo bih u nelagodan položaj ljude koje poznajem“. Bit će sasvim pogrešna možebitna pretpostavka da se radi o konzervativcu ili, još gore, desničaru. Jacobbi je za dlaku izbjegao izvršenje smrtne presude za njemačke okupacije Rima (1944), politički nepoćudan morao je napustiti Brazil (nakon 14-godišnjeg boravka ondje) u doba jedne diktature, a iz Španjolske je progнан pod drugom (Francovom). Eklektičan modernist nije bio, za razliku od npr. Eca, širitelj svjetskih formula: kao „otvoreno djelo“ (priznata autorska posuđenica), „odsutna struktura“ ili „*lector* in fabula“. Za života uglavnom netiskani pjesnik, Jacobbi je bio redatelj, dramaturg, predavač brazilske književnosti, monograf (Rimbaud, Faulkner, Hemingway) i višestruki prevoditelj (od Eshila do Mendesa). Za našeg sicilskog poznana-

stva citirao je (Višnji i meni, 1972) *ex abrupto* jednu Krležinu pjesmu u talijanskom prijevodu. Kažu da je u drugoj prigodi, nakon jedne radne večere, improvizirano recitirao Quasimoda kao u zasebnoj „točki“. Bila je povlastica dobro ga upoznati. Pred sebi nedoraslim rimskim književnim „juniorima“ držim da je moju malenkost obrnuto nudio kao vlastito otkriće (svojevrsnog mlađeg sebe u postotku!), dajući mi prigodu da mu, za kavan-
skih sijela, u intelektualnom ping-pongu (na zaprepaštenje – i jal – mojih vršnjaka) uspijem vratiti „lopticu“ do tri puta!

Analogan kult prijateljstva, ali više emotivnog nego intelektualnog, vraća me Bartolu Cattafiu (1922-1979). Taj pjesnik, hemingwayevske vanjštine u mladosti, bio se nakon naših prethodnih susreta (Sicilija 1966, Zagreb-Dalmacija 1967, „leteći“ Zagreb 1970) našao po drugi put u Hvaru 1971. Međutim ne mojim, nego posredstvom zajedničkih talijanskih prijatelja, kao u želji da osiguraju ferijalnu većinu. Potonji su odsjeli kao gosti u mojoj bivšoj djedovini, a Bartolo i supruga Ada u hotelu „Palace“, koji će mu ući i u poeziju. Kućni gosti – Piero Cudini (bivši kolega sa specijalizacije u Pisi, potom ondje sveučilišni profesor i kritičar, 1946-2002), prva supruga i majka-svekrva – naviknuti na talijanske plaže, zastajali bi svako toliko izgubljeni na nekom dalmatinskom šiljku, pa ih je valjalo spašavati. Stoga se na kupanja rijetko odlazilo sa sportskim Cattafievima, a svi bismo se nalazili navečer. Vodeći računa o Bartolu kao emotivnom instinktivcu, čuvao sam se da ga izvan književnih referencija uvodim u aktualna zbivanja (pred postferijalnu „oluju“!). Ostaju mi, stoga, i danas tajnoviti izvori njegovih dnevnih informacija onkraj turističkih vodiča. Za razliku od Jacobbieva opreza, Cattafievo neposredno iskustvo prelit će se u tucet tekstova ciklusa *Obalna crta* (*Linea di costa*) skore zbirke *Suhi zrak oko vatre*, 1972), a neimenovana hvarska pjaca pretvorit će i potom u mrak (*Il buio*, 1973) zasljepljujuće sunce. Pa dok su referencije na Dioklecijana i Radensku bile sasvim bezbolne, a satiričko viđenje mletačkog lava (na reljefu hotela „Palace“) za ovdašnje odredište izenađujuće simpatično, moguća *fortuna* nekoliko tekstova rezultirala bi i te kakvom *sfortunom* za autora i posrednika! U jednom stihu nesvjesno „proljećarske“ pjesme nižu se tako (bez interpunkcije) „Tomislav Zrinski Radić“ (*Između Save i Drave*), a u zaključku druge predočavaju se, drastičnom zoo-metaforom, sastavnice/rastavnice ondašnje države: „To su ti podhvati Povijesti / dobre stvari što ih spaja / ona koja izobličuje tišti sili / na gorku izopačenu gomilu / različitih i sučeljenih / mačaka pasa

šintera / vrata stegnutog u istoj ogrlici“ (*Opet vriju vode*). Za ono doba nevjerojatnom se pak (politički) doimala vizija vojnoga glavešine koji drži separatističku zdravicu za šankom (*U hotelu Palace*). Bila bi ona – obrnuto – ponešto nelagodna u 90-ima. Nakon mojeg prvog Cattafia (*Pjesme*, Mladost, 1971, s deset godina prednosti, ne računajući četverogodišnje čekanje, spram prvog od dvaju američkih izdanja!) i onog dvojezičnog u osvit novih balkanskih ratova (*Zimske smokve / I fichi dell'inverno*, Talijanski institut za kulturu, 1989), valjalo je pričekati i treću prigodu (*Sutra*, izd. Đuretić, 2012) da se spomenute pjesme uvrste: uključujući i onu „generalsku“, jer jednoj cenzuri ne željeh dodati drugu. Izostavio sam, međutim, u *Pronađenima u prijevodu* (osobni podsjetnik, I, Alfa, 2020) te bodljikave tekstove, a u korist *poetički* relevantnijima iz istog ciklusa.

Slučaj je htio da u istom hvarskom hotelu jednog skorog ljeta (1974), a onda i kroz iduća dva-tri, odsjednu poluemigrantski Radovan Ivšić i njegova supruga Annie Le Brun. Ivšićeva *Gordogana* bijah čitao na francuskom znatno prije negoli na hrvatskom. Ali prigodno mi ga je „namaknuo“ književni vršnjak, nedvojbeno zaslužan za njegov „povratak“ u domovinu. Kao rezultat tog posredništva stizale su onog ljeta, za kvazigosta, a na adresu moje bivše otočke djedovine, silne međunarodne publikacije, što zasigurno nije promicalo za to zaduženim službama. (Pretpostaviti suprotno, značilo bi podcijeniti, unatrag, njihove profesionalne sposobnosti i oblasti!)

Tako je hotel „Palace“ ponovno bio zvučni svjedok večernjih konverzacija na „zvjezdanoj“ terasi. Naviknut na svoju parišku nedodirljivost, Radovan se nije ustručavao glede glasnih priziva: ni događaja, ni vlastitih imena. Promicao bi mu, naravno, „nepoznat netko“ za susjednim stolom, a kojega su nehotice legitimirale, kao ovlaštenu osobu, položene ili izvirile novine. A za noćnih šetnji rivom, u četvero, događalo bi se, ne jednom, da se nehotice mimoidemo s Marinom Franičevićem, negdašnjim pobornikom sorealizma. Višnja i ja bismo ga kurtoazno pozdravljali, ne znam je li i Radovan, budući da je dotični bio jedna od podosta brojnih meta njegovih usmenih oštrica.

Sa stanovitim preskocima, unutar malo godina, sjećanja se nastavlja i dalje bez Talijanā. Nakon „Zagrebačkih književnih razgovora“ zadugo gotovo oproštajne 1973, uslijedit će godine „oseke“, barem u odnosu na njihovo izostajanje ovdje, uz moj balkanski kontrapunkt: dvogodišnje, dopunsko, sveučilišno Sarajevo (1980-1982). Ali vraćam se na žiri „Nagra-

de Vladimir Nazor“ 1972, u kojem sam se začudo našao, ako se ne varam, na prijedlog „Društva književnih prevodilaca“ („DHKP“ spram prethodnog „DKPH“). Bilo je malo onih formalno nekompromitiranih, pored „proljećara“-„narodnih neprijatelja“, za kojima su institucije, čuvajući i sebi leđa, mogle posegnuti. Dakle, u svojstvu člana žirija predložio sam kao prevoditelja Nikolu Šopa (naši stari latinisti postali dostupni na hrvatskom), odnosno za životno djelo pjesnike Dragu Ivaniševića ili Šimu Vučetića. Začudo, prijedlozi su usvojeni, uz preferenciju Vučetića, valjda kao malo manje hrvatskog! Predsjednik žirija, plemićkog podrijetla no, očito, s političkim pokrićem (gospodin među drugovima, kao što običavah reći i za Marijana Matkovića, koji me bijaše uveo u „Forum“) izgovarao je konačna imena nagrađenih, značajno me pogledavajući, uz komentar: „Bili smo vrlo hrabri!“ (Ali nije to bio, ipak, razlog mojeg izostanka iz analognih budućih funkcija, da ne kažem ukazanih ustupaka. Usudih se, naime, osporiti praksu dubliranja žirija: jednog da radi, a drugog da nagradu svečano uručuje. Pa premda se takva praksa nije mogla održati, moja me tvrdokornost lišila analogna povjerenja i *onkraj* one države, odnosno mogućnosti/prava da iko-ga više predlažem (izuzev nagrade u P.E.N.-u s obzirom na posebne, naime i obiteljske, okolnosti).

Ne tek u zagradi odgovorit ću na dosad začudo nepostavljeno pitanje, ali u biti sasvim logično: zašto se nisam angažirao u „hrvatskom proljeću“? Iz dva razloga: 1. egzistencijalnog, post-talijanskog sređivanja tijekom četiriju godina (1970-1974), naime do tegobno uspjelog napuštanja „neorealističke“ mansardne kvadrature (ne samo „krugovaši“, nego i neki vršnjaci, dobivat će, naprotiv, tzv. stanarska prava u državnim stanovima), uz napomenu da je nacionalni proplamsaj bio znatno kraćeg vijeka; 2. prosudio sam da ono „proljeće“ većim dijelom predstavlja „herezu“ *unutar* sistema, a moja su se pak strpljiva očekivanja ticala demokracije *izvan* sistema. Dodat ću: s permanentnom utopijskom nijansom.

Podsjetit ću načas, poradi usporedbe, na moju pizansku Scuola Normale Superiore. Za tamošnje kolege, specijalizante i dodiplomce, dolazio sam, kao stranac po netom uvedenoj praksi šireg stipendiranja, iz čudne, „revizionističke“ države, ali začudo već u „aktivi“ s rimskim književnim poznavateljima (za „letećih“ prethodnih boravaka) o kojima su oni tek mogli sanjati (primjerice: Pasolini i Calvino, čitateljski idoli). Uživajući pak svoju zapad-

nu demokraciju, znali su oni obljepljivati stanove (osim ako ne bijahu smješteni u domu Casa dello studente) revolucionarnim plakatima, evoluirajući pritom – kao „šezdesetosmaši“ – od Marxa preko Lenjina do Che Guevare. Suočen s tako tolerantnim Zapadom, uključivši i jedan razbijački pohod mladih kroz centar grada (a bez iluzija da netko i tamo bar zabilježi imena tiših sudionika za svaki slučaj!), nisam vidio razloga da se na *stručnoj* razini (ne političkoj!) – nakon pjesnika susjedne – ne bavim (dakle, dvosmjerno) i onima s materinskog jezika, iz svoje zemlje. U zao čas!

Nisam ni slutio da će *Otto poeti croati* („The Bridge“, 1974) izazvati pravu institucionalnu grmljavinu, premda iz početno vrlo osobna razloga, naime navodna izostavljanja *jednog* (a zanemarujući sve druge!). Unatrag gledano, čini se da je nacionalni epitet u naslovu (izuzmu li se nedirnute ploče na državnim zgradama) predstavljao tihi javni presedan nakon gušenja „hrvatskog proljeća“. No „krimić“ je počeo prije izlaska inkriminirane publikacije. Predsjednik „DKH“ (danas „DHK“), upravo izabran, dapače, po rotacijskoj praksi, i za predsjednika saveza odgovarajućih društava u drugim republikama bivše države, a doznavši – skandaliziran – da ga među onih osam nema, dao se istog časa na prevenciju, prijeteći, dapače, duplom protestnom ostavkom. Bio je to pokušaj da se na mene djeluje preko akademika Mirka Deanovića, utemeljitelja ovdašnje sveučilišne talijanistike i mojeg profesora. Osobno sam mu bio (i ostao) zahvalan što me uopće zadržao na Fakultetu kao nastavnika (početno lektora). „A gdje ih je osam, ne bi li ih moglo biti devet?“ – upita me on. A ja s respektom, ali čvrsto (i unatoč simpatiji prema Danteovim devetkama): „Profesore, ne bi, jer tako je već sročen predgovor, a i kad bi ih bilo toliko, trebalo bi vidjeti tko bi bio deveti“. Služi na čast Deanoviću („nasljednici“ 3. naraštaja više ne znaju da se njegov rođendan 13. svibnja slavio kao dan Talijanistike, niti da mu je grob tek stotinjak metara udaljen od glavnog ulaza na Mirogoju) što je tolerirao stavove mladih.

Ispričat ću nastavak „krimića“ u historijskom prezentu. Dolazi bez daha na spomenutu trešnjevačku adresu Ante Stamać i pita: „Imaš li kopiju? Rukopis je nestao iz ladice u tajništvu Društva!“ (Reći će mi uskoro na koga i zašto sumnja.) Ja mirno odgovaram da imam par kopija. Olakšanje. Za razliku od Krleže – *si parva licet* – znao sam da rukopise nema smisla čuvati unikatno u zaključanoj škrinji, nego (pa i nezaključane!) na par tako dislociranih odredišta (uključivši po potrebi/mogućnosti i inozemna) da im teško

itko može ući u trag. Ukratko, brzo se spremam, uzimam fascikl i krećemo za Čakovec, gdje se u dva dana djelo slaže, korigira i izlazi. Uza zeleni silvanac kojim nazdravljamo u međuvremenu s tehnički zaslužnim Fišerom.

Slijedi uragan po povratku u Zagreb. Sa strane navodno zakinutog *Osam pjesnika* na talijanskom (Ujević, Krleža, A. B. Šimić, Cesarić, Šop, Tadijanović, Ivanišević i Vučetić; svi obilno zastupljeni) pokušava se izjednačiti s političkom diverzijom. Premda nedostaje konkretan povod. Šop smeta, ali ga je Krleža tiskao u Akademiji; u Uvodu se ističe da *nije* riječ o antologiji; a ne može se iz cijelog izdanja uvjerljivo izvući nijednu nacionalističku rečenicu! To ne priječi gromovnika da se (uz nisko, novinarsko dodvoravanje njemu) u „Oku“ ne razmaše nagradom AVNOJ-a (premda držim da živa partizana na vrijeme ne bijaše vidio, ali su ga od 1946. nadahnjivali pioniri i petoljetke), putovanjem u tadašnji SSSR, svojom lenjingradskom fotografijom (ispod – simboličnog – spomenika Petru Velikom), te da podsjeti na svoje nove funkcije i ubuduće priprejeti i monografskim izdanjima „The Bridgea“. Odgovorih da me, uz ostalo, ta prijetnja manje pogađa, jer nisam čak ni član „DHK“. I preživjeh. A bio je to očit primjer zlorabe društveno-političkog položaja u osobne svrhe. (Potpuno bi izlišno bilo onda – a to i dalje vrijedi – dokazivati da prevođenju *poezije* prethodi kritičko uvjerenje, ali i osobni prevoditeljski afinitet. Točnije: da prevoditelj *poezije* nije automat u koji se, kao u poštanski sandučić, ubacuje izvornik zato da mu – odmah, po mogućnosti – s druge strane iscuri prijevod!)

Nevidljiva protuteža napadima bile su talijanske recenzije: njih tucet (među inima: S. Vóllaro, F. Verdi, B. Pento, A. Dolfi... odnosno novine i časopisi „Paese sera“, „Giorni“, „Uomini e libri“, „Il ponte“, „Il ragguaglio librario“, „La battana“, „La voce del popolo“...) na oko 120 poslanih primjeraka. Godine 1995. (dva prohujala desetljeća) ponudit će mi *reprint* pomoćnik ministra kulture. Otklanjam ponudu: nisam želio unatrag ubirati „kamate“ iz 70-ih.

Nije čudno što su mi neki događaji simultano promaknuli, budući da su, po svemu sudeći, mimoišli i one koji bi, kao diplomati, morali o njima brinuti. Postumni skup o Margheriti Guidacci, u Firenci 1999. (kojemu sam skromno pridonio ne samo tekstom, nego i foto-materijalom), suočio me s primjerkom apela iz 1995. (!) protiv intervencija NATO-a nad Srbijom. Kao jamac, prvi ga je potpisao Mario Luzi (1914-2005), kandidat za Nobe-

la (uz to i pjesnik u mojim antologijama), a slijedilo je 30 imena, talijanskih i stranih. Među glasovitima: H. Pinter, R. Alberti, L. Cavani, C. Lizzani... A na žalost i nekolicina mojih prijatelja ili znanaca: Spagnoletti, Spaziani, Raboni...

Pacifizam oduvijek razumijem, jer od bombi redovito stradaju i nevini. Ne pristajem, međutim, na selektivni pacifizam: kakav previda Vukovar, granatiranje Dubrovnika, Srebrenicu... Drugi prijatelji-sugovornici firentinskog skupa nagovarali su me na druženje uz piće po završetku, uz napomenu da će tamo biti i Luzi. Nisam otišao. Ne bih bio mogao šutjeti, pa ni unatrag. Više se nismo vidjeli.

Za razliku od drugih istočnih disidenata – Havel, Kundera, Cz. Milosz – pitam se nije li zakasnio u Italiju (postumni!) Vlado Gotovac. Dočim se ovdje nije primijetilo da on ni u razdoblju 1995-2000. (posljednjih pet godina života) nije doživio nijedno *inozemno* izdanje! Je li opravdana bojazan da borba za slobodu riječi (kao Gotovčeva skupo plaćena dominanta) postane „datiran“ problem? Potisnut imigracijama, pandemijom, potresima i drugim prirodnim nepogodama... Jer tek oni pozorniji (i obrazovaniji) čitat će ga kao glas ugrožene egzistencije u dosluhu s Kierkegaardom i S. Weil.

Moj odabir pod dvostrukim naslovom *Peste solare – Poetica dell'anima* (*Zvjezdana kuga – Poetika duše*) tiskan je u Modeni, u nakladi Laboratorio di poesia, 2015. Nije nimalo nedužna (a lako može promaknuti) moja posveta uz Pogovor: „S.E.C.“-u (Société Européenne de Culture), društvu „koje mi je oduzelo pravo na repliku u Veneciji 1994“. Bila bi to tek jedna između mojih i onih usuglašenog pok. Radovana Ivančevića, a nasuprot ondje silno većinskim članovima Srpske akademije nauka, neskrivenim pobornicima *Memoranduma*. Uskratio mi je riječ, ali ne i kuloarski britak odgovor pred svjedocima, Arrigo Levi (1926-2020; nema veze s prezime-njakom Primom!), glasoviti novinar, čašćen najvišim državnim priznanjima i... – a to tek naknadno doznah – član *britanskog* Instituta za strateška istraživanja. Tu noć ne odoh prespavati kod salezijanaca „raskrivenih vrata“ (gdje kao sudionici bijasmo dijelom smješteni), nego napustih Veneciju (sjedište „S.E.C“-a) put svima nepoznate adrese.

Tadašnja zbivanja ondje ostavila su traga u mojoj narativnoj zbirci *Diptih* (1998), u izvadcima *Poesie* (2002), da bi se u Predgovoru talijanskom izdanju Gio Ferri (1936-2018) kao kritičar zadržao upravo na tim stihovima. A

„S.E.C.“ se – rekao bih protivno zamisli utemeljitelja Campagnola (njegova udovica Michelle Bouvier Campagnolo, 1929-2011, potom tajnica društva, u toj funkciji jednom i u Zagrebu) – nije baš iskazao ni na području *kulture* izvan vrlo selektivne politike. Ostao je, naime, bez odgovora moj ponuđen, vrlo *europaistički* tekst o Janku Poliću Kamovu za odnosni časopis („Comprendre“). Shvaćen je bolje – i tiskan – u časopisu „Testuale“ (br. 11/1990, a potom i u mojoj knjizi *Vicini ignoti*, Hrvatski P.E.N. – Istituto Italiano di Cultura, 1992).

Zaključit ću ovaj prilog udaljenijim, ali u sveukupnom kontekstu znakovitim, *flashbackom*, točnije sjećanjem na jedan časopis mladih Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U toliko više što na razmaku vremena „Kritika“ iz 1963. biva rijetko očuvana u javnim knjižnicama, a mogući svjedoci su od reda pokojni. Nudila se ona kao časopis „za kulturu, umjetnost i društvena pitanja“, a prešutna mu je ambicija bila konkurirati „Razlogu“. Premda su se dva „razgovorca“ – Sever i Mrkonjić – našla u 1. broju. Bila je tu i M. Gotovac pored uvodnog P. Vranickog (povjesničara marksizma), u smislu pokrića. Književni obzor broja 2/1963. zacrtali su Brecht i Camus, a uz njih i suvremeni španjolski pjesnici u mojem odabiru i prijevodu. Bilo ih je sedam, a nakon uvodnog – oh, populističkog – Celaye ostali su u blokovima raspodijeljeni između tuđih tekstova, pri čemu je slagarskom neodgovornošću J. A. Goytisolo prisvojio pjesmu J. Hierra (a baš njemu ću se kasnije vraćati), pa je sreća što postoji „korektivno“ kazalo. (Neke će od tih pjesnika informativno posuditi N. Milićević. Začudo, jer se prethodno bijaše okomio na *Antologiju svjetske lirike*, 1965, S. Ježića, uključivši i suradnju sa mnom, točnije zbog pjesnika „nađenih tko zna gdje“! Istina je, međutim, da mu odnosni primjerak „Kritike“ bijah uručio osobno, s poštovanjem. A što kaže provjera? U njegovoj *Zlatnoj knjizi španjolske poezije*, Nakladni zavod MH, 1972, zajedničkih je 5 od 7 zaključnih pjesnika; jedan od ranije /Milićević, 1959/, a čak četvorica naknadno! Sekundirao je Milićeviću, slučajno ili smišljeno, Ž. Sabol, moj inače odličan student na sporednom predmetu, proglasivši mi one Španjolce – tada! – suvišnima, u svojoj „razgovskoj“ kritici na „Kritiku“.)

No malo je reći da je društvo oko tog časopisa bilo šaroliko (čitaju se na naslovnici imena: K. Pranjić, V. Golubović, R. Munitić. D. Pejović, M. Batinić), pogotovo izdvojim li tri osobe. Bile su to Zrnka Novak (potom

Novak Koren, 1940-2014), glavna i odgovorna urednica, inače usvojeno partizansko dijete i sukladno tomu „ljeviija od lijevih“, afirmirana kasnije kao politička novinarka; potom Marijan Cipra (1940-2008), klasičar, asistent na Odsjeku za filozofiju, autor naknadno revaloriziranih *Metamorfoza metafizike*, opasnijih od ondašnjeg anegdotalno autoironičnog koketiranja s teozofima, susljedno izbačen s Filozofskog fakulteta (bijah nazočan u akademskoj „sudnici“, u kojoj se u svojstvu tužitelja našao i jedan budući ministar buduće neovisne Hrvatske): konačno, Mihajlo Mihajlov (1934-2010), pisac i profesor, potom, na relaciji SAD-Beograd (od 2001), nadahnut ruskim pravoslavljem, dvaput u zatvoru, a kako su nedogledni putovi recepcije, iskorišten (onda) od jednog iredentističkog pera u časopisu „La Fiera letteraria“ da se tim slučajem, *pro domo*, raskrinka bivša ovdašnja država.

No kakva je ona doista bila izbliza mogli su razmišljati urednici i suurednici „Kritike“ pozvani u za to nadležnu instituciju, a u svojstvu političkih sumnjivaca. Bio sam izuzet. Ali... Po izlasku, međutim, rekoše mi: „Da, tebe nisu ispitivali, ali nas su ispitivali *i* o tebi“.

13-17. studenoga 2021.¹

¹ Tekst na temelju bilježaka za prethodno usmeno izlaganje.

Nataša Ač: *Moja desna ruka*, tehnika: keramičke olovke

Mario Kolar

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Dijalekt kao disident

Tema ovogodišnjih *Zagrebačkih književnih razgovora* – disidentska književnost ili književnost zaborava – nagnala me na razmišljanje ima li dijalektalna književnost u Hrvatskoj položaj/status disidenta? Podlogu takvom promišljanju pružio je i svojevrsni osjećaj nelagode koji gotovo svaki put osjetim kada negdje govorim ili pišem o djelima koja su napisana na čakavštini, kajkavštini ili nestandardnoj štokavštini. Vjerujem da sličnu nelagodu osjećaju i pisci kada odluče za jezik svojeg djela odabirati neki od nestandardnih jezičnih varijeteta. Zašto nelagodu? Ne zato što je meni neugodno o tome govoriti ili pisati, a vjerojatno je još manje neugodno samim piscima pisati tim varijetetima, nego zato što gotovo svaki put osjetim da to nekome smeta, da nekome nije drago, da bi neki radije da ne diram u to područje. A zašto im to smeta? Zašto nije poželjno baviti se djelima pisanim hrvatskim jezičnim varijetetima koje tradicionalno zovemo dijalektima, odnosno zašto nije poželjno pisati književna djela dijalektima? Zašto se dio filološke struke te književne, pa i opće javnosti, prema dijalektalnoj književnosti odnosi kao prema neželjenom djetetu? Zašto neki povjesničari književnosti djela napisana na dijalektima ne navode u svojim književnopovijesnim sintezama? Zašto književni kritičari ne prate dijalektalnu književnu produkciju? Zašto priređivači antologija hrvatske poezije ne uzimaju u obzir dijalektalno pjesništvo za uvrštavanje u svoje antologije? Pritom, da preciziram, problem nije u tome što književni povjesničari, kritičari i antologičari smatraju da dijalektalna djela ne zadovoljavaju estetske kriterije kako bi zadobila njihovu pažnju, nego u tome što ih uopće ne uzimaju u obzir za svoja razmatranja. Svatko ima pravo u *svoju* antologiju ili u *svoj* književnopovijesni pregled uvrstiti ona djela koja po njemu to zaslužuju, i ako smatra da dijalektalna djela to ne zaslužuju, to je njegovo pravo. No, najčešće se radi o tome da dijalektalna djela uopće nisu uzeta u obzir za uvrštavanje u antologije ili u književnopovijesne preglede. Znači li to da pojam *hrvatska književnost* ne obuhvaća djela pisana dijalektima? Taj pojam

obuhvaća samo djela pisana standardnim jezikom? Ako znači, hoćemo li se onda odreći Krležinih *Balada Petrice Kerempuha* (koliko god da su pisana Krležinim kajkavskim idiolektom, a ne nekim konkretnim kajkavskim dijalektom; standardnim jezikom svakako nisu pisana!), Gervaisovih *Čakavskih stihova*, Golubovih *Kalnovečkih razgovora*, najnagrađivanije hrvatske pjesničke zbirke u posljednjih godina *Smiljko i ja si mahnemo* Eveline Rudan pisane čakavštinom, Kolarove drame *Svoga tela gospodar* ili Smojina *Velog mista* itd.? Možemo li / smijemo li se odreći tih i brojnih drugih važnih djela samo zato što nisu pisana standardnim jezikom? Ako ih se odrekne, znači li to da je samo standardni jezik hrvatski, a da dijalekti nisu? Kome onda oni pripadaju? Jesu li dijalekti strano tijelo hrvatskog jezičnog bića?

Spomenuta pitanja nameću hipotezu da dijalektalna književnost predstavlja svojevrsan nepoželjni, strani element, koji se ne uklapa u željenu sliku hrvatske književnosti, pa ga zbog toga treba marginalizirati, zaobilaziti, pa i prognati. A pojmovi poput neuklapanja, prešućivanja i isključivanja često se povezuju s disidentstvom – ima li, dakle, dijalektalna književnost status svojevrsnog *unutarnjeg* disidenta u hrvatskoj kulturi?

Što je to uopće dijalektalna književnost?

Prilikom govora o *hrvatskoj dijalektalnoj književnosti* (dalje skraćeno: *dijalektalna književnost*), nije zorega precizirati sam pojam, zato što ga se do danas različito definiralo. Najpoznatiju i najšire prihvaćenu definiciju dijalektalne književnosti još sredinom 20. stoljeća dao je Dalibor Brozović, koji je pod tim pojmom podrazumijevao književna djela pisana čakavštinom i kajkavštinom nastala u razdoblju poslije hrvatskog narodnog preporoda.¹ Brozović, pritom, iz tog pojam izbacuje književnost pisanu hrvatskim štokavskim dijalektima, smatrajući pisanje tim jezičnim varijetetima samo odstupanjem od „književnih norma“, što je poslije indirektno osporio Marko Samardžija, zastupajući mišljenje da i djela pisana hrvatskom nestandardnom štokavštinom trebaju ući u obuhvat pojma dijalektalne književnosti zato što između nestandardne hrvatske štokavštine i hrvatskog standardnog

¹ Dalibor Brozović: „O modernoj hrvatskoj dijalektalnoj poeziji“. *Antologija novije kajkavske lirike*, ur. Nikola Pavić. Zagreb, Lykos, 1958. Str. 9–22.

jezika postoje razlike jednako kao što postoje između hrvatskog standardnog jezika te čakavštine i kajkavštine.²

Mišljenje gotovo posve suprotno od Brozovićeve krajem istog stoljeća zastupao je Josip Silić.³ Razlikujući, naime, *jezik kao sustav* i *jezik kao standard*, Silić napominje da je „o čakavskim i kajkavskim pojavama u hrvatskome standardnom jeziku pogrešno govoriti kao o dijalektalnim pojavama“ pa u skladu s tim „ni hrvatsku književnost napisanu čakavskim i kajkavskim narječjem ne bi trebalo nazivati dijalektalnom književnošću“. ⁴ Prema Siliću, kao dijalektizme u hrvatskom standardnom jeziku možemo poimati samo nestandardne štokavske pojave pa – iako to izrijeком ne navodi – proizlazi da bismo dijalektalnom književnošću zapravo mogli nazivati samo onu pisanu hrvatskom nestandardnom štokavštinom?

Nasuprot Siliću, čija definicija dijalektalne književnosti ustvari nije do kraja jasna, ali i Brozoviću čija mi se definicija čini preuskom, zalažem se za definiciju hrvatske dijalektalne književnosti koja bi obuhvaćala književna djela nastala poslije hrvatskog narodnog preporoda pisana čakavštinom, kajkavštinom i hrvatskom nestandardnom štokavštinom, neovisno o tome kojom njihovom realizacijom bila napisana (mjesni govori, interdijalekti, dijalektalni idiolekti) te uključujući i hrvatske čakavske, kajkavske i nestandardne štokavske govore izvan Hrvatske (Srbija, Mađarska, Austrija, Italija itd.).

Osim njegova obuhvata, do danas se pojmu *dijalektalna književnost* često prigovaralo i zbog toga što se u njemu nalazi termin *dijalekt*. Dva su osnovna prigovora. Prvi prigovor tiče se značenja termina *dijalekt* u jezikoslovlju. Naime, u klasičnom jezikoslovnom opisu jezičnih entiteta, dijalekt je naziv za skup mjesnih govora koji dijele određena zajednička svojstva, dok skupovi dijalekata čine narječja. Prema tome, hijerarhijski gledano, hrvatsku jezičnu stvarnost uz hrvatski standardni jezik čine čakavsko, kajkavsko i štokavsko narječje, koja se sastoje od dijalekata, a oni od mjesnih govora. Drugim riječima, u užem jezikoslovnom smislu dijalekt nije konkretna, nego apstraktna jezična (hijerarhijska) jedinica, oznaka za skup konkretnih jedinica (mjesni govori), pa u tom smislu pisci i ne pišu (tj. ne mogu pisati)

² Marko Samardžija: „O hrvatskoj štokavskoj dijalektalnoj književnosti“. *Šokačka rič*, 1 (2004), br. 1, str. 83–92.

³ Josip Silić: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb, Disput, 2006. Str. 29–34.

⁴ Isto, str. 34.

dijalektima. No, u širem, kolokvijalnom diskursu *dijalekt* se često rabi kao naziv za bilo koji oblik čakavštine, kajkavštine i nestandardne štokavštine, i u termin *dijalektalna književnost* ušao je u tom smislu. Drugi prigovor terminu *dijalektalna književnost* bio je povezan s činjenicom da su se dijalekti od hrvatskog narodnog preporoda do danas smatrali manje vrijednim jezičnim entitetima u odnosu na standardni jezik, pa se i književnost pisana dijalektima automatski smatrala manje vrijednom u odnosu na onu pisanu standardnim jezikom. Drugim riječima, imenovanje čakavske, kajkavske i nestandardnoštokavske književnosti dijalektalnom bio joj je svojevrsni uteg jer se drugotnost dijalekata u odnosu na (standardni) jezik prelijevala na odnos dijalektalne i standardnojezične književnosti.

Zbog toga su se s vremenom pojavila drugačija terminološka rješenja za zajedničko imenovanje čakavske, kajkavske i nestandardnoštokavske književnosti, kao što su „poezija novog izraza“ (Zvane Črnja)⁵, a donekle i „vernakularna književnost“ (Joško Božanić)⁶, koji su, međutim preširokog opsega – prvi jer iz njega samog nije jasno koji/kakav je to *novi izraz*, a drugi zato što obuhvaća i književnost pisanu žargonima, slengom itd., što je zapravo i bila osnovna autorova namjera. Joža Skok⁷ i Milorad Stojević⁸ – dvojica najvažnijih proučavatelja kajkavske i čakavske književnosti – zalagali su se da se književnost pisana razmatranim trima hrvatskim nestandardnim varijetetima jednostavno naziva po nazivu tih varijeteta, što je, dakako, i najbolje rješenje – književnost pisanu kajkavštinom nazivati *kajkavska književnost*, a onu pisanu čakavštinom *čakavska književnost*. No, kao prvo, obojica govore samo o čakavskoj i kajkavskoj književnosti, i to obično svaki samo o jednoj, pri čemu gube iz vida treću, nestandardnoštokavsku. A kao drugo, kada se želi govoriti o svim tim trima jezično diferenciranim književnostima zajedno nepraktično je svaki put ponavljati naziv svake od

⁵ Zvane Črnja: „Poetsko biće odbačenih jezika (Uvod u teoriju čakavske i kajkavske versifikacije“. *Ex Histria: izabrani ogledi (i poneka polemika)*, izabrao, sastavio, predgovor napisao Boris Domagoj Biletić. Pula, Istarski ogranak DHK, 2016. Str. 219–252.

⁶ Joško Božanić: *Vernakularna stilistika*. Split, Književni krug – Filozofski fakultet – Katedra čakavskog sabora, 2019. Str. 7–22.

⁷ Joža Skok: *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti: književno-povijesne i kritičko-teorijske studije i rasprave*. Čakovec, „Zrinski“ – ZZKFFZG, 1985. Str. 169–180.

⁸ Milorad Stojević: *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća: antologija, studija*. Rijeka, Izdavački centar, 1985.

njih (*čakavska, kajkavska i nestandardnoštokavska* književnost, pri čemu bi uz potonju bilo uputno svaki put upotrijebiti i pridjev *hrvatska*, zato što postoje i nestandardni štokavski govori drugih nacija) pa je mnogo praktičniji kraći naziv – *dijalektalna književnost*, koliko god bili svjesni da se i njemu može prigovarati s raznih strana, kao što sam ukratko i pojasnio. Ali bolji naziv nemamo, ili ga barem ja ne znam, niti ga mogu izmisliti. Jedno od rješenja mogla bi, doduše, biti kratica *ča-kaj-što*, koju je kroz svoju *Zlatnu formulu hrvatskog jezika* promovirao Drago Štambuk⁹, pa bismo govorili o *hrvatskoj ča-kaj-što književnosti*, no iz posljednjeg dijela kratice (*što*) nije do kraja jasno odnosi li se to na standardnu ili nestandardnu štokavštinu, a trebalo bi se odnositi samo na potonju, pa ni to rješenje nije idealno. Kratica *ča-kaj-što* savršeno pogađa Štambukovu namjeru – da ukaže na neraskidivu povezanost hrvatske čakavštine, kajkavštine te standardne i nestandardne štokavštine – ali nije dakle idealna za imenovanje samo nestandardnih jezičnih entiteta. Termin *dijalektalna književnost* pritom je možda bolji, pod uvjetom da pod njim poimamo književna djela pisana svim hrvatskim čakavskim, kajkavskim i nestandardnoštokavskim varijetetima.

Što je disidentsko u dijalektalnoj književnosti?

Jedan od najvažnijih aspekata disidentske književnosti njezin je sadržaj – disidentska djela najčešće sadrže kritiku političkog (ili kojeg drugog dominantnog) sustava te njegovih nositelja. Usto, nije rijedak slučaj da korpusu disidentske književnosti pridružimo djela koja sama po sebi nemaju takav sadržaj, ali ih je napisao pisac koji je disidentski status zaslužio svojim izvan-književnim (političkim i drugim) djelovanjem. Ključni kriteriji za pridruživanje disidentskoj književnosti najčešće su, dakle, sadržaj djela i autorova biografija. Kad bismo samo te kriterije uzeli u obzir, dijalektalna književnost ne bi pripadala disidentskoj književnosti – koliko mi je poznato, nijedan dijalektalni pisac nije djelovao otvoreno politički subverzivno, kao što ni većina dijalektalnih djela nema eksplicitno, naglašeno politički subverzivan sadržaj. No, dijalektalnu književnost disidentstvu približava nešto drugo – njezin jezik.

⁹ Drago Štambuk: „Zlatna formula hrvatskog jezika ča-kaj-što: hrvatski jezik – nezaliječena rana“. *Kad su miši balali molfrinu: pjesme kroz prizmu ča-kaj-što*. Naklada Đuretić i Studio moderna, 2017. Str. 205–208.

Naime, kao što je u svojem poznatom eseju *Dijalekt kao osporavanje* ukazao Aleksandar Flaker, pisanje čakavštinom i kajkavštinom poslije hrvatskog narodnog preporoda može se shvatiti kao osporavanje temelja „kanonizirane hrvatske štokavske književnosti“¹⁰, koja se udaljila (odnosno čiji se jezik udaljio) prije svega od tzv. malih, običnih ljudi, radnika i seljaka, dakle od jednog dijela hrvatskog narodnog bića, koje svoju (prije svega govornu) autentičnost ne može postići kroz *umjetni* standardni jezik. Kao kulminaciju osporavanja takve istodobne jezične, književne i „klasne“ neautentičnosti standardnojezične književnosti Flaker s pravom vidi Krležine kajkavske *Balade Petrice Kerempuha*. Pritom i ostalu dijalektalnu književnost tridesetih godina 20. stoljeća Flaker vidi i kao dio „socijalnog angažmana“: „Ona je izraz našeg pjesničkog ruralizma: pjesnikove identifikacije sa selom ne samo kao sa zavičajem već i kao socijalnim pitanjem.“¹¹ Parafrazirajući poznati Ujevićev staročakavski sonet *Oproštaj*, Flaker jednom dijelu dijalektalne književnosti uz jezičnu i estetsku „krivovjernost“ u odnosu na ekskluzivni standardnojezični kanon nužno pripisuje, dakle, i društveni angažman, što je vidljivo i iz njegova svojevrsnog zaključka: „Dijalektizam je u biti svojoj ‘krivoviran’, on se suprotstavlja jezičnom standardu, on naglašava klasno kada dolazi iz njedara pučkih masa, on potvrđuje narodno, ali razbija mitove o nacionalnom jedinstvu kada podvlači regionalnu raznolikost.“¹² Na kraju, Flaker podvlači činjenicu da je dijalektalna književnost od hrvatskog narodnog preporoda do suvremenosti neprestano „gurana“ na književnu periferiju i u „zasebne rezervate“, iz čega će izaći tek kada počnu padati „barijere koje dijele literaturu od sublitterature, jezik od sub-jezika“¹³. Od Flakerova eseja prošlo je pola stoljeća – jesu li u međuvremenu barijere pale? Čini se da nisu.

Iako se na Flakerovu tragu pisanje dijalektom – kao javni čin upotrebe neslužbenog jezičnog izraza – može shvatiti kao eksplicitni ili barem impli-

¹⁰ Aleksandar Flaker: „Dijalekt kao osporavanje“. *Stilske formacije*. Drugo izdanje. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1986. Str. 331. Kao što je vidljivo, Flaker, kao prvo, govori samo o čakavskoj i kajkavskoj književnosti, ne i nestandardno-štokavskoj, a kao drugo, pod pojmom „kanonizirane hrvatske štokavske književnosti“, kao što je vidljivo iz konteksta, ne misli na nestandardnoštokavsku, nego na standardnojezičnu književnost.

¹¹ Isto, str. 334.

¹² Isto, str. 334-335.

¹³ Isto, str. 336.

citni otpor službenom, standardnom jeziku, a onda posredno i književnom kanonu, ali i društvenom poretku koji on simbolizira, javna upotreba dijalekata, pogotovo u novije vrijeme, ipak ne mora imati takve namjere. Ako ostanemo na području književnosti, čini mi se da suvremeni pisci dijalekte rabe neangažirano, dakle prije svega iz estetskih ili emocionalnih razloga, jednostavno kao svoj drugi, a zapravo prvi, materinski jezik, jezik zavičaja, jezik koji su naučili od roditelja ili baka i djedova, ali, dakle, bez ikakvih *skrivenih* subverzivnih namjera – upotrebljavaju ga jednostavno zato što je i on njihov. Ili kako je to lapidarno, a sasvim točno izrazio Stojević: „... razlozi pjesnikova posizanja za čakavskim varijetetom nisu ni specifičniji ni bezličniji od onih razloga što ih imaju pjesnici koji posizu za drugim varijetetom ili varijetetima.“¹⁴

Pisanjem na dijalektima pisci najčešće, dakle, ne žele ugroziti standardni jezik ni pripadajući mu književni, društveni, politički, državni... poredak. Većina dijalektalnih pisaca pogotovo nema nikakve separatističke motive. Štoviše, koliko mi je poznato, nema ih nitko, niti ih je ikada ima. Dovoljni argumenti za takvu tezu leže u činjenici da većina dijalektalnih pisaca, a odreda svi najvažniji, uz dijalekt pišu i standardnim jezikom – i kajkavski (F. Galović, D. Domjanić, M. Krleža, I. G. Kovačić, S. Kolar, I. Golub, E. Fišer, Z. Kovač, B. Radaković, B. Senker, D. Peričić, K. Novak, M. Gregur) i čakavski (D. Gervais, M. Balota, Z. Črnja, D. Ivanišević, T. P. Marović, M. Stojević, J. Božanić, D. Načinović, D. Štambuk, B. D. Biletić, E. Rudan). S obzirom na činjenicu da pišu obama svojim materinskim jezicima (pa ih u tom smislu možemo smatrati i dvojezičnim piscima, a većina je i barem trojezična jer poznaju i neki od stranih jezika, koje nerijetko također koriste u svojim djelima), dijalektalni dio njihova stvaralaštva očito ne predstavlja (ideološki) otpor standardnom jeziku, kao što to ne predstavlja ni ovo moje promišljanje. Držim da je standardni jezik važan i potreban kao zajednički, nacionalni javni komunikacijski medij. No, jednako tako smatram da u književnom kontekstu upotreba dijalekata ne bi smjela biti proskribirana – književnost je ipak posebna domena javnosti, koja jezik upotrebljava u drugačije svrhe nego ostale domene. Drugim riječima, otklon od standardnog jezika u umjetničke svrhe sasvim je, po mojemu mišljenju, opravdan.

¹⁴ Milorad Stojević: *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća: antologija, studija*. Rijeka, Izdavački centar, 1985. Str. 364–365.

Tko i zašto dijalektalnu književnost vidi kao disidenta?

Kao što je bilo vidljivo iz prethodnog poglavlja, dijalektalna književnost, uz rijetke iznimke, nema (društveno, politički) subverzivan sadržaj niti njezin jezik sam po sebi (odnosno njegovo korištenje) podrazumijeva subverziju te (a nerijetko ni koje druge) vrste. Zašto onda po mnogočemu ima status sličan disidentima? Odgovor je ponovno jezik, ali sada u drugačijem smislu.

Naime, kao što je bilo vidljivo iz kratkog prikaza zavrzlama oko termina dijalektalna književnost, svi proučavatelji slažu se da se radi o korpusu nastalom poslije hrvatskog narodnog preporoda. Zašto? Zato što je preporod, pojednostavljeno rečeno, promijenio odnose i hijerarhiju među hrvatskim jezičnim varijetetima. U dopreporodnom razdoblju čakavština, kajkavština i štokavština bile su tri više-manje ravnopravna, regionalno rasprostranjena jezična varijeteta, na kojima su Hrvati – svatko u svojoj regiji – razgovarali, pisali i mislili. Kao dio procesa izgradnje moderne hrvatske nacije Ljudevit Gaj i njegovi pristaše odlučili su sredinom 19. stoljeća premostiti dotadašnju čakavsko-kajkavsko-štokavsku jezično-regionalnu podijeljenost današnjeg hrvatskog prostora stvaranjem nadregionalnog, zajedničkog nacionalnog jezika, koji danas zovemo *hrvatskim standardnim jezikom* (ranije, a negdje i danas *hrvatskim književnim jezikom*). Taj njihov čin nije sporan, štoviše bio je nužan – uz političko i administrativno neizbježno je bilo i jezično ujedinjavanje višestruko razjedinjene povijesne hrvatske nacije i njezina prostora. No, mislim da se smije raspravljati o načinu na koji je jezično ujedinjenje provedeno. Naime, za isključivu osnovicu novog zajedničkog nacionalnog jezika odabran je samo jedan od triju dotadašnjih povijesnih jezika, štoviše tek jedan njegov konkretni govor – zapadna (novo)štokavska jekavica. Tim činom ne samo čakavština i štokavština nego i neodabrani oblici štokavštine dobili su status manje vrijednih, pa i nepotrebnih jezičnih varijeteta. Gaj i ilirci, ponavljam, učinili su ono što se učiniti moralo – jezično i kulturno razjedinjeni hrvatski prostor trebalo je ujediniti, među ostalim, i zajedničkim jezikom. No, osnovica tog jezika nije morala biti ekskluzivno štokavsko-jekavska, mogla je – po uzoru na jezične ideje tzv. ozaljskog književno-jezičnog kruga iz 17. stoljeća – biti trojezična, čakavsko-kajkavsko-štokavska. Mogla je biti ono što u suvremenosti reaktualizira prije svega Drago Štambuk kroz spomenutu *Zlatnu formulu hrvatskog jezika*, koja ukazuje na čakavsko-kajkavsko-štokavsku

trojednost hrvatskog komunikacijskog prostora. No, to se nije dogodilo i ilirskim činom davanja prestiža samo jednom od triju dotadašnjih jezičnih tradicija (a zapravo samo jednom dijelu jednog od njih) započinje ono što bismo mogli nazvati disidentstvom čakavštine i kajkavštine, i dakako nestandardne štokavštine.

Odabir štokavske osnovice za nacionalni jezik imao je svoje razumljive jezične, kulturološke, tradicijske i političke razloge, od kojih je jedan dio – pogotovo onih političkih – podložan propitivanjima. Točno je da je tradicija štokavske pismenosti bila najbogatija, kao i da se utjecaj štokavštine prostorno najviše (pro)širio, kao i da je Hrvatima trebao zajednički jezik. No, ti i takvi razlozi bili su poduprti i Gajevom idejom „Velike Ilirije“, odnosno svojevrsnog (južno)slavenskog kulturnog (a zapravo političkog?) zajedništva, koje je bilo lakše snovati na podlozi štokavštine, čijim se oblicima govori i u susjednim nam zemljama, nego na podlozi prije svega čakavštine i kajkavštine kojima govore isključivo Hrvati (to vrijedi i za neke slojeve štokavštine). No, čak ni to što je za osnovicu novog zajedničkog jezika odabrana jekavska štokavština nije moralo značiti da preostalim jezičnim varijetetima kojima su Hrvati stoljećima govorili, pisali i mislili treba sasvim prepriječiti pristup izgradnji tog novog nacionalnog varijeteta. Ne bi li bilo najpravednije da su, ako već ne ravnopravno, a onda barem djelomično, u izgradnji novog zajedničkog jezika za sav hrvatski prostor sudjelovale sve dotadašnje jezične tradicije?

U svakom slučaju, ono što se dogodilo čakavštini, kajkavštini i dijelu štokavštine sredinom 19. stoljeća neumoljivo podsjeća na ono što se događa onima koje zovemo disidentima – prepoznati su kao nepoželjni, čak i opasni elementi, kao oni koji čine razliku, oni koji se uklapaju, pa ih je potrebno marginalizirati, ušutkati, a još bolje i potpuno odstraniti iz javnog prostora. Poslije iliraca, na tome su posebno ustrajali hrvatski vukovci, koji su krajem 19. i početkom 20. stoljeća iz hrvatskog standardnog jezika odstranjivali ostatke prije svega kajkavštine te ostatke ostataka čakavštine i hrvatske nestandardne štokavštine. Pritom su stvoreni narativi kako su čakavština i kajkavština (o nestandardnoj se štokavštini ipak manje govorilo) Hrvatima ne samo nepotrebni nego su to i manje vrijedni, zaostali i okljaštreni jezici, zapravo nekakvi polujezici. Nasuprot tome, stvaran je i rastao je simbolički prestiž standardnog jezika, koji se s vremena na vrijeme tijekom cijelog 20. stoljeća, sve do devedesetih, nastojalo čim više približiti srpskom, radi

tobožnjeg srpsko-hrvatskog/jugoslavenskog jezičnog i političkog jedinstva, kojem su dijalekti, dakako, smetali.

Svojevrsni status *unutarnjih* disidenata čakavština, kajkavština i nestandardna štokavština imaju, dakle, od razdoblja ilirskog pokreta, od kada ih se uštkava i nastoji posve odstraniti iz javnog prostora, i to ne samo iz onih domena gdje komunikacijski razlozi nalažu upotrebu zajedničkog standardnog jezika nego i iz onih gdje to nije nužno, poput umjetničke komunikacije. Pritom je važno uočiti da dijalekti svoj disidentski status nisu, dakle, ničime isprovocirali, nego im je on dodijeljen. Drugim riječima, dijalekti su postali disidenti zbog samog svojeg postojanja, odnosno zbog činjenice da – unatoč želji onih kojima su smetali – nisu nestali. A zašto nisu nestali? Zato što su ih ljudi i daje koristili. A zašto su ih koristili? Pa zato što su oni jezici njihovih predaka, dio njihova identiteta, konačno, dio su hrvatske uljudbe od samih početaka i ne mogu samo tako nestati.

Dijalekte su sve vrijeme upotrebljavali, dakle, tzv. obični ljudi u privatnoj komunikaciji, a početkom 20. stoljeća vratili su se i na javnu scenu, i to zahvaljujući – književnosti. Naime, od tridesetih godina 19. stoljeća, otkada ilirci favoriziraju štokavštinu, pa sve do kraja toga stoljeća, dijalekti se u književnosti pojavljuju tek sporadično, da bi njihov veliki povratak u književnost početkom 20. stoljeća najavili Antun Gustav Matoš i Vladimir Nazor. Pravi procvat čakavske i kajkavske poezije događa se narednih desetljeća, kada se prvo kajkavskim stihovima javlja Fran Galović, a zatim i Dragutin Domjanić, Miroslav Krleža, Ivan Goran Kovačića i brojni drugi, te čakavskim stihovima Pere Ljubić, Drago Gervais, Mate Balota (Mijo Mirković), Zvane Črnja i brojni drugi. Nestandardna štokavština pojavljuje se tek sporadično kod pojedinih, pretežno slavonskih pisaca (Ivan Kozarac, Joza Ivakić). Nova obnova čakavske i kajkavske književnosti javlja se krajem 60-ih godina 20. stoljeća, kada se pokreću i prvi specijalizirani časopisi (*Kaj, Dometi*, poslije *Čakavski rič* i neki drugi), kao i udruge (Čakavski sabor, Kajkavsko spravišće, poslije i druge), a organiziraju se i pjesnički recitali i slične manifestacije, književne nagrade i znanstveni skupovi. Nešto poslije dijalekti se osim u poeziji počinju pojavljivati i u drami i u prozi, kao i u popularnoj glazbi, a snimaju se i vrlo gledane *dijalektalne* televizijske serije (*Naše malo misto, Gruntovčani*), poslije i filmovi, sve do suvremenih dijalektiziranih sinkronizacija vrlo popularnih stranih animiranih filmova. Jednom riječju, dijalekti se prema kraju 20. stoljeća pojavljuju u sve više javnih

– prije sveg umjetničkih – domena, ali ipak i dalje uglavnom kao iznimke, trenutni bljeskovi, koji tek djelomično olabavljaju njihov *disidentski* status.

Potrebno je ovdje, dakako, napomenuti i to da velik dio dijalektalne književnosti nažalost ne zadovoljava najviše estetske kriterije i ne zaslužuje pažnju kritike i čitatelja. No, pojedina ih djela, od kojih sam neke već spominjao, s druge strane, itekako zadovoljavaju i zbog njih je važno propitivati stereotipove povezane s dijalektalnom književnošću. Činjenica da se dijalektalno pjesništvo u velikom broju slučajeva još uvijek ne uzima u obzir za uvrštavanje u antologije hrvatskog pjesništva, kao što se i općenito dijalektalnu književnost nerijetko *zaboravlja* u pregledima hrvatske književnosti i u rubrikama književne kritike, svjedoči da taj korpus i dalje ima status sličan disidentima. Razlozi zbog kojih dijalektalna književnost čak ni poslije devedesetih nije izgubila takav status kriju se vjerojatno prije svega u činjenici da se ne uklapa u dominantnu književnopovijesnu paradigmu koja hrvatsku književnost vidi kao (jezično) monolitnu strukturu, koju djela pisana čakavštinom, kajkavštinom i nestandardnom štokavštinom *nepotrebno* usložnjavaju, osporavaju, podrivaju, destabiliziraju. Iako u najnovije vrijeme ima određenih pomaka u njihovoj valorizaciji¹⁵, dio književne znanosti i kritike dijalektalnu književnost još uvijek ne samo marginalizira nego i doživljava kao strano tijelo, kao nepoželjni element koji bi neki htjeli čak i odstraniti. Ne podsjeća li sve to na položaj kakav imaju disidenti?

¹⁵ O tome svjedoči npr. iznimna čitateljska i kritičarska recepcija romana *Črna mati zemla* (2013.) i *Ciganin, ali najljepši* (2016.) Kristiana Novaka u kojima kajkavština igra važnu ulogu, a koji su doživjeli i uspješne kazališne adaptacije i prijevode na više stranih jezika te su nagrađivani, kao i slična recepcija spominjane čakavske zbirke pjesama *Smiljko i ja si mahnemo* (2020.) Eveline Rudan, koja je u posljednje dvije godine dobila čak pet uglednih književnih nagrada (Nagrada *Fran Galović*, Nagrada *Ivan Goran Kovačić*, Nagrada HAZU-a, Nagrada *Tim Ujević*, Nagrada *Drago Gervais*).

Nataša Ač: *Duboki zaron*, tehnika: keramičke olovke

Vinko Grubišić

Zagreb

„*Damnatio memoriae*“ s obzirom na političke djelatnosti dvojice hrvatskih pjesnika: Mate Vučetića i Vinka Nikolića

„*Damnatio memoriae*“ ili „Osuda na prisilni zaborav“ bila je među težim kaznama u grčkoj i rimskoj uljudbi, a sastojala se u tomu da su se imena zabranjenih osoba, kao i njihova umjetnička i znanstvena djela, morala izbrisati iz javnog života. Samo spominjanje njihova imena bilo je kažnjivo, a osuđenim osobama tom kaznom oduzimala se sva imovina. U mnogim slučajevima radilo se o vladarima, i to uglavnom – iz sasvim razumljivih razloga – o bivšim vladarima, gdje bi se aktualnim mogućnicima nerijetko imena i djela onih prijašnjih, iz bilo kakvih razloga, činila odioznima pa bi ih uklanjali iz svih pisanih dokumenata. Bilo je slučajeva čak da su se s rimskih novčića, ili pak s kamenih spomenika, uklanjala nepoželjna imena. Da ne idemo daleko u povijest, sve tamo do grčkog nevoljnika Herostrata, koji je zapalio glasoviti hram u Ateni samo zato da bi njegovo ime ostalo upamćeno, ali – umjesto slave – završava neslavno: spominjanje njegova imena kažnjavalo se smrću. Zadržimo se iz novije povijesti na J. Dž. Staljinu, tom velikom uklonitelju nepoćudnih osoba, a ne samo imena. Nekoliko godina nakon njegove smrti, 1961. preimenovan je Staljingrad u Volgograd. Ili: nakon osamostaljenja Ukrajine uklonjeno je više od 1300 Lenjinovih spomenika. Drugi je zanimljiv primjer iz novije povijesti kad su, prema *Ley de memoria histórica de España*, tj. prema zakonu usvojenom u Španjolskom parlamentu 2007. godine, morala biti uklonjena i sva imena ulica i mjesta koja su bila povezana s imenom Francisca Franca. Valja također napomenuti da su te kazne ponekada znale biti privremene, jer bi se vladari, dinastije pa tako i njihove naklonosti prema pojedinim bivšim osobama znale radikalno mijenjati.

U književnosti je najpoznatija osoba koju je snašla kazna „*damnatio memoriae*“ rimski pjesnik Gaius Cornelius Galus (oko 70. do 26. pr. Kr.),

jedan od začetnika pjesničkih elegija, pripadnik neoterika, autor *Ljubavi* (Amores) u 4 knjige, ali od njega nam se sačuvao tek jedan dosta nejasan pentameter („uno tellures dividit amne duas“ – „jednom rijekom razdijeli dvije zemlje“). Nije sigurno pripada li šest heksametara u Vergilijevoj 10. eklogi, posvećenoj Galu, Vergiliju ili su to tri Galova distiha. Gal je ipak ostao poznat, rekli bismo nekako je izmakao toj groznoj kazni *damnatio memoriae* zahvaljujući dvojici velikih rimskih pjesnika, Vergiliju i Ovidiju. Naime, uz Vergilijevu spomenutu 10. eklogu, o Galu govori Ovidije u 4. knjizi *Tužaljka* (*Tristia*). Gal je u službi Oktavijana Augusta toliko napredovao da je postao guverner Egipta, a kao vojni zapovjednik dokrajčio je rat i izvojevao jednu od najznačajnijih pobjeda za Augusta protiv Marka Antonija. A onda odjednom pade u nemilost tog istog cara Augusta za kojega je toliko toga učinio. Vergilijeva spomenuta ekloga nastala je najvjerojatnije prije nego što je Gal pao u carsku nemilost, a poznato je kroz kakve je probleme prolazio Ovidije, vjerojatno donekle i zbog spominjanja zabranjenog Galova imena. No za razliku od Gala kojega je „damnatio memoriae“ dovela do samoubojstva, Ovidije je bio prognan, knjige su mu povučene s javnih mjesta, ali osim knjiga, posjed u Italiji nije mu bio oduzet, a zna se da mu je supruga pokrenula sve moguće veze da bi se pjesnik vatio iz prognanstva u Rim.

Kao što je u Augustovu Rimu bilo zabranjeno spominjanje Galova imena, tako je nekako bilo – da se vratimo sudbinama nekih naših književnika – i sa spominjanjem imena, npr. Mile Budaka u Zagrebu nakon 1945. godine. No, poput Galovih elegičnih tugovanja za Likorijom (zapravo za rimskom glumicom Volumnijom) ni Budakovi opisi Anere nisu predstavljali niti su mogli predstavljati ama baš nikakvu opasnost za državni opstanak.

Ovdje će biti riječ o dvojici pjesnika, dvojici hrvatskih javnih radnika i o svojevrsnoj primjeni „damnatio memoriae“ na njih. To su Mato Vučetić (grad Hvar, 1892. – Pariz, 1981.) i Vinko Nikolić (Šibenik, 1912. – Šibenik, 1997.). Nećemo se osvrtni na književna djela te dvojice pjesnika, iako to nedvojbeno zaslužuju, nego tek na njihovu djelatnost koja je bila svojevrsan trn u oku bivšoj komunističkoj vladi u Hrvatskoj i Jugoslaviji, prema kojoj su – neovisno o tomu zaslužuju li to Vučetić ili Nikolić – bili zahvaćeni kaznom „damnatio memoriae“.

„Federacija demokratskih novinara i pisaca naroda Jugoslavije“, s kojom je Mato Vučetić bio povezan, a koja je osnovana 13. studenog 1949. „smatra da je od životnog interesa za sva tri južnoslovenska naroda i za njihovu

državnu zajednicu da se obrati svim demokratima Jugoslavije i da ih pozove da se ujedine i koordiniraju svoje aktivnosti u cilju uklanjanja diktature, kako bi naša tri naroda mogli posredovanjem doista slobodnih izbora, da odluče o svojoj sudbini. Ova demokratska akcija u skladu je sa odlukama na Yalti u pogledu Jugoslavije i sa Tito-Subašićevim sporazumima. Ona sigurno odgovara volji većine južno-slovenskih naroda.“¹

Prema toj deklaraciji, stvari su krivo krenule već centralističkim ustavom izglasanim 1921. godine, čime se stvorilo „nezadovoljstvo tri naroda: srpskog, hrvatskog i slovenačkog, – pošto taj ustav nije odgovarao njihovim nacionalnim tradicijama i aspiracijama“. Još je veće nezadovoljstvo nastalo 1929. uvođenjem diktature. Ukratko: „Ni Titov ustav od 1945. god. ni ustavi Jugoslavije nisu bili izraz demokratske volje većine srpskog, većine hrvatskog i većine slovenačkog naroda.“ Slijedi objašnjenje same svrhe ovog „južno-slovenskog udruženja“. Nikada nije ni najmanje razjašnjeno po čemu bi odluke s Jalte, ili dogovori Tito-Subašić, odgovarali bilo kojemu od triju južnoslovenskih naroda. Odmah nam upada u oči arhaično shvaćanje „Južnih Slavena“ kao triju naroda. Nigdje nema spomena o Makedoncima ili Crnogorcima, a teško je reći kako ta Federacija gleda na Bosnu i Hercegovinu i na njeno pučanstvo. Čini nam se da je tu sve i ostalo još uvijek sasvim „neopred(j)eljeno“.

Ova „Federacija novinara i pisaca...“ kojoj je predsjednik bio Mato Vučetić nije imala gotovo nikakva političkog odjeka među Hrvatima, kao ni među Srbima ili Slovincima. A ipak njen predsjednik Mato Vučetić bio je – i ostao sve do smrti – u Hrvatskoj pod „*Damnatio memoriae*“. On je vrijeme od svoje 24. godine života proveo u Parizu, kao boem, neženja, slobodni novinar, a kao što piše o njemu „Hrvatski svjetski kongres“ („Hrvatski književnici izvan domovine“): „Ako bi negdje trebalo spomen-pločom zabilježiti više nego polustoljetni boravak u Parizu, onda bi to svakako trebalo učiniti u staroj kavani ‘*Closerie des Lillas*’ (na raskrižju Boulevarda Montparnasse i Saint Michel), gdje se dugim godinama oko njega okupljao školovaniji svijet sa slavenskog juga.“ Bivao je od pomoći nekim hrvatskim političarima (npr. Anti Trumbiću, a družio se s Tinom Ujevićem i Ljubom Wiesnerom. Od njegovih knjiga pjesama posebno bi nas trebale zanimati

¹ Deklaracija je pisana uglavnom srpskim jezikom pa ovdje navodim prema tom tekstu, objavljeni u Parizu, u veljači 1950. godine.

na hrvatskom zbirke *Hrvatski gradovi* (1950.), *Grad Sijetla* (1952.), kao i zbirka *Prognanikov pjev* („Le chant de l'Exilé“, 1952.) na francuskom, koja je dobila nagradu Francuske akademije. Njegova prva zbirka pjesama *Buktinje* objavljena je na hrvatskom i iste godine (1925.) pod naslovom *Les Torches* na francuskom, a za francusko izdanje predgovor je napisao glasoviti francuski pjesnik i romanopisac Henri Barbusse.

U svojim memoarima *Živjeti – nedoživjeti* (Knjižnica Hrvatske revije, v. I., München – Barcelona, 1982. i sv. II., 1984.) Bogdan Radica češće spominje Matu Vučetića, kao npr. kad kaže da je Vučetić u Parizu dobio mjesto atašea za tisak, eliminiravši pritom drugog kandidata za to mjesto, dobra poznavatelja tadašnje francuske književnosti Antuna Bonifačića, jer je Vučetić bio „najuzi prijatelj Cincara Markovića“ (Sv. II, 37). Isti autor također tvrdi da su Ivo Andrić i Mato Vučetić „svojim izvještajima uvjerali Beograd da će Osovina pobijediti, jer da su Francuska i Engleska trule i nesposobne“ (Sv. II, 55). Kasnije je u Londonu Ivan Šubašić imenovao Matu Vučetića za „šefa Presbiroa“. Radica poslije dodaje: „Da bi komedija bila savršenija, Kralj ili kako su ga zvali Petar, sazivlje konferenciju za štampu. Mato Vučetić, šef Presbiroa ništa o tomu ne zna“ (Sv. II, 283).

Kao poznati novinar iz međuratnog razdoblja, izvjestitelj iz Pariza, posebno kao suradnik „Obzora“, Radica spominje također značajan Vučetićevo doprinos rasvjetljavanju hrvatske političke problematike prilikom strašnog zločinačkog atentata na Stjepana Radića: „Bez pretjerivanja mogao bih kazati da nije bilo mene i Mate Vučetića u Parizu, kad je kobni metak pogodio Stjepana Radića usred beogradske skupštine (1928) vrlo malo bi se čulo u francuskoj štampi o Hrvatima i njihovim prirodnim težnjama“ (Vol. II, 655).

Kao i B. Radica, Mato Vučetić je po svojim ideološkim i političkim idejama bio blizak Hrvatskoj seljačkoj stranci i njenim tadašnjim težnjama za nekom vrstom demokratske Jugoslavije. Radica se otriježnio iz jugoslavenskog sna prigodom posjeta Jugoslaviji 1945. A Mato Vučetić? On kao predsjednik potpisuje dopis Federacije demokratskih novinara i pisaca Naroda Jugoslavije na engleskom jeziku upućen D. C. Jacksonu, predsjedniku Odbora za slobodnu Europu („Committee for a Free Europe“). Na samu početak dopisa spominje se da je „jugoslavenska politička emigracija jedina bez ‘Nacionalnog odbora’ priznatog od ‘Odbora za slobodnu Europu’“, a odmah potom naglašava se kako se pogoršavaju materijalni uvjeti

članova te Federacije „jer je izuzetno teško naći umjeren posao u Francuskoj za prognane intelektualce“. To se materijalno teško stanje naglašava u više navrata, a vrlo se jasno pokazuje kao glavni motiv tog dopisa. Pri koncu dopisa ističe se kako su članovi Društva uvjereni da će Odbor za slobodnu Europu „nadahnut smislom za pravdu“ pružiti pomoć političkim izbjeglicama iz Jugoslavije „točno onako kao i drugim prognanim intelektualcima iz narodâ iza Željeznog zastora“.

Uz dopis je priložena i lista članova „Federacije jugoslavenskih novinara“ (tu nema riječi o piscima!) gdje se navodi uz predsjednika Hrvatâ Vučetića još četiri Hrvata (Eduard Galić, Gregor Mantani, dr. Fedor Kopsa i Roko Mišetić), uz potpredsjednika Slovenaca Frana Erjavca još šest Slovenaca, a uz glavnog tajnika Srbina Dimitrija Lazarevića i blagajnika Vujadina Mijovića navodi se još trinaest članova Srba.

Nije mi poznato je li ikada stigao ikakav odgovor „Odbora za slobodnu Europu“ i kako se dalje razvijala djelatnost Federacije, kao ni to što je ona poduzimala, ali kako nije imala među izbjeglim Hrvatima gotovo nikakva utjecaja, tim nam je još čudnije zašto je *damnatio memoriae* zahvatila Matu Vučetića koji zapravo nije nikada bio protiv jugoslavenske ideje kao zajednice – naglasimo! – triju ravnopravnih Naroda, nego protiv komunističkog totalitarizma.

Nakon pomna čitanja tog dopisa postavlja se pitanje općenito o materijalnim teškoćama kojima su izbjegli intelektualci, posebno novinari i književnici bili izloženi. Nekomu novinaru, piscu istrgnutu iz svojega jezika, povjesničaru, sociologu, ekonomistu, osobi sa završenim filozofskim, pravnim ili ekonomskim fakultetom, odnosno kojom drugom ustanovom humanističkih znanosti, bilo je posebno teško naći bilo kakav prihvatljiv posao. A živjeti se moralo. U mnogim slučajevima trebalo je čim brže zaboraviti ono naučeno i dati se na manualni posao, uglavnom negdje u tvornici. Nisu se tu mogle uključiti nikakve veze, nikakva poznanstva. O tim problemima pisao je u zanimljivu autobiografskom djelu *Priča o lopti* (izd. „Croatia knjiga“, 2002.) Marko Čović, hrvatski književnik koji je u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske radio u Ministarstvu bogoštovlja i nastave kao tajnik Mili Budaku, a prošavši Bleiburg, kao i mnogi drugi intelektualci njegova naraštaja, odlazi u Argentinu. Nakon Argentine okušao je sreću u Paragvaju, zatim u Brazilu, odakle odlazi najprije u Sjedinjene Američke Države te u Kanadu, odakle se vraća u Brazil gdje ostaje sve do smrti u Sao

Paulu 1983. godine. Problem borbe za život i preživljavanje nerijetko se ističe i u razgovoru Vinka Nikolića s raznim poznatim Hrvatima u emigraciji, s hrvatskim književnicima, političarima i profesorima. Redovito je riječ o teškim počecima u „novoj domovini“, što možemo čitati u Nikolićevo dvo-sveščanom djelu *Pred vratima Domovine* (sv. I., Buenos Aires, 1965. i sv. II., Pariz-München, 1967.). Sam Nikolić se, došavši u Buenos Aires, zaposlio kao podvornik u školi, što će opisati u pjesmi „Colegio de la Salle“:

„S pobožnošću mekom dotaknem se stvari,
Nad knjigama stranim nekako se smetem;
Za čas sa mnoom živi jedan razred stari,
Potom priviđenje metlom sve pometem.“

Istina, neki su izbjegli intelektualci te ratne generacije pokazali nevjerojatan profesionalni uspjeh u novim sredinama, kao npr. Pavao Tijan, Jure Petričević, Jure Prpić, Krsto Spalatin, Ante Kadić, Franjo Trogranić i dvojica dominikanca, Rajmund Kupareo i Franjo Hijacint Eterović, da spomenemo samo neke. Zanimljiv je bio, na primjer, razvojni put nekadašnjeg intendanta Hrvatskog narodnog kazališta Dušana Žanka, koji je u tuđini otpočeo sasvim novu karijeru: bio je sveučilišni profesor agronomije na katoličkom sveučilištu Andrés Bello Universidad Central de Venezuela, u Maracayu. A Pavao Tijan je svoje leksikografsko umijeće, radeći na Hrvatskoj enciklopediji s Matom Ujevićem, prenio u novu sredinu, pa je u Španjolskoj postao čak i urednik *Enciclopedia de la cultura Española*.

Neki od njih, kao npr. Ante Kadić ili Krsto Spalatin, iako su surađivali npr. u Hrvatskoj reviji, mogli su se vraćati u bivšu državu kao strani državljani. No valja ovdje napomenuti da su i Kadić, Spalatin i F. Trogranić sve vrijeme rata proveli izvan Hrvatske. Drugi neki, kao npr. Jure Petričević, jedan od vrhunskih švicarskih agrarnih gospodarstvenika, nisu mogli ni pomišljati na to da bi se mogli vraćati u komunističku Jugoslaviju, iako su nezadovoljni situacijom u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, upravo zbog toga napustili tu državu u vrijeme rata. Možda se ipak „antidržavna suradnja s neprijateljskim glasilima“ različito ocjenjivala. Obojica spomenutih profesora, značajnih slavista izvan Hrvatske, nisu se ustručavali sudjelovati na različitim emigrantskim simpozijima. U tomu pogledu zanimljiv je tekst *Odnos i suradnja hrvatske emigracije s domovinom – Izjava predavača na II. simpoziju i članova odbora za jubilarnu nagradu „Hrvatske revije“ godine*

1971., koji bi u pogledu suradnje domovinskih i izbjeglih hrvatskih intelektualaca, posebno pisaca, valjalo temeljito analizirati da bi se bar donekle vidjeli kompleksni i zanimljivi kulturni odnosi Hrvatske i njezine emigracije. Među 26 potpisnika spomenute izjave nalaze se imena A. Kadića i K. Spalatina. Hrvatska revija je 1971. godine dodijelila jubilarne nagrade Petru Šegedinu, Franji Tuđmanu i Dominiku Mandiću, znači jednom književniku i dvojici povjesničara, jednom emigrantu i dvojici intelektualaca koji su živjeli u Hrvatskoj. Uslijedio je slom Hrvatskog proljeća, tog „hrvatskog narodnog pokreta za slobodu i demokraciju“. Uz optužbe jugoslavenskih vlasti stizale su zbog dodjele tih nagrada i optužbe od nekih krugova u emigraciji, od ljudi koji nisu mogli, ili nisu htjeli, shvatiti kako emigrantska Hrvatska revija nagrađuje dvojicu zaslužnih intelektualaca iz Hrvatske. U jednoj od točki odgovora navodi se: „Svaka politička emigracija je sama po sebi protest protiv neslobode u svojoj domovini, stoga je njezina prvotna uloga da se sa slobodom posluži u slobodnom svijetu. Hrvatska inteligencija u emigraciji nije napustila svoju domovinu samo pred zatvorom i uništenjem, nego i kao protest protiv ugušivanja slobodne misli.“ I dalje: „(...) kod toga smo se poslužili pravom slobodnih ljudi i udijelili nagrade za dva književna djela – u Jugoslaviji javno objavljena. Ne može za to na nagrađenima biti nikakve krivice, ni, dosljedno, kakve odgovornosti pred jugoslavenskim vlastima, jer oni nisu u tome učestvovali, nisu bili unaprijed obaviješteni, niti dali svoj pristanak, a niti su primili nagradâ.“

Prema svemu sudeći, „*damnatio memoriae*“ u smislu gurnuti nekoga u potpun zaborav nije bila dostatna kazna u očima jugokomunističkih vlasti. Taj „korak dalje“ znamo kakav je bio i što je bio: neprijatelja je trebalo fizički uništiti. U Grka i Rimljana slanje nekoga u zaborav, na obale Lete, često je vodilo samoubojstvu. U hrvatskom slučaju znamo kako je tragično završio Viktor Vida. Ili pak kako su ubijeni Ivo Bogdan, odnosno Bruno Bušić.

Ovdje bi se moglo postavljati pitanje zašto su, na primjer, književni radovi Antuna Bonifačića ili Bogdana Radice, objavljeni u srpskim publikacijama, ipak mogli biti potihoo dostupni u komunističkoj Jugoslaviji, iako se *damnatio memoriae* morala odnositi na osobe i sva njihova djela. Odgovor bi mogao biti: u moderna vremena *damnatio memoriae* može ići samo do određene mjere.

Ovdje mi se čini potrebnim reći riječ-dvije o tekstu koji je urednik Hrvatske revije, Vinko Nikolić, razasijlao kao letak pod naslovom „Udba

priprema nove zločine“. Uz Nikolića taj je tekst potpisao i jedan od najpoznatijih suradnika Hrvatske revije, već spomenuti Jure Petričević.

Sredinom šezdesetih godina UDBA-ina ubojstva su učestala, a redovito su se tumačila tobože nekakvim međusobnim obračunom u emigrantskim krugovima. „Udba je pod imenom nekog novinara Zdravka Movrića u ‘Vjesniku u srijedu’ (17. IX. 1969., ‘Kolo obračuna’) *najavila likvidaciju Vinka Nikolića i Jure Petričevića* (italik u originalu). I dalje: „Preko Movrića sada se Udba služi istim argumentima: jer su Nikolić i Petričević odgovorili javno na optužbe Vjekoslava Vrančića, pokušava Udba obrazložiti svoje dosadašnje neuspjehe i nove planirane likvidacije ove dvojice Hrvata.“

Nikolićev i Petričevićev tekst objašnjava ne samo prijetnje njima dvojici nego UDBA-ina gnjusna ubojstva i besmislena objašnjenja koja bi novine prenosile. Pa i onda, kao npr. u slučaju Franje Gorete u Njemačkoj, kad je ubojica uhvaćen i kad se znalo tko je to, u tom slučaju – srećom neuspjelo – ubojstvo organizirao. No i dalje su objašnjenja bila ista. Nikolić i Petričević bili su daleko od bilo kakvih krajnosti i bilo kakva terorizma ili pak bilo kakva obračuna s bilo kim. Jednako se sigurno može tvrditi i za Vjekoslava Vrančića. Mogli bismo čak reći, zaboravivši na moguće strašne posljedice ubojstva dvojice vodećih ljudi u hrvatskoj emigraciji, da je novinsko najavljivanje ubojstva zapravo izravan čin protiv „damnatio memoriae“, jer se ponovno oglašava da su „zabranjeni ljudi“ još živi, a samim tim što im UDBA prijeti, ne samo živi nego i djelatni, opasni za društvo koje ih je protjeralo.

Zanimljivo je ovdje spomenuti Nikolićev odgovor na Vučetićev tekst objavljen u Hrvatskom glasu (29. listopada 1966.) gdje Vučetić piše o romanu *Un Prix Fou* („Luda nagrada“) Flore Dosen (alias Cvijeta Grospić), zapravo o prešućivanju toga romana, napominjući: „... na njezine romane nije se osvrnula naša književna kritika u emigraciji, jer ona ne pripada nijednoj hrvatskoj političkoj grupi, a naše revije uglavnom ocjenjuju književnu i ostalu publicističku proizvodnju po političkim kriterijima, uzdižući ponekad kao genije mediokritete i podcjenjujući one, koji ne pripadaju njihovoj političkoj grupi. Emigrantska zagriženost je skoro jedna prirodna bolest, ali je ipak žalosno da se nje ne mogu otresti one osobe, koje misle da znaju da se duhovno izdignu iznad prolazne i uskogrudne sektarske razine.“ Osvr-

tom pod naslovom „Mato Vučetić o emigrantskoj zagriženosti“ (Hrvatska revija, 2-4/16/1966: 402), Vinko Nikolić ukratko, na manje od pola stranice, odgovara da mu je treći roman te autorice nepoznat jer mu ga nitko nije poslao, ali da je o prvom romanu Flore Dosen *Il Maestro* pisao iste godine kad je roman objavljen.² Upada u oči što Nikolić naglašava Vučetićeve izraz „Naši (neki) zaslijepljeni nacionalisti“ te ono o „našim (!) revijama“. „Naševanje“ iz komunističkih vremena nije eto bilo često samo u Hrvatskoj, nego i među nekima izvan Hrvatske. Nikolić tim kratkim tekstom očito ne želi započeti ikakvu polemiku, pa njegov tekst završava: „Naš komentar? Neka ga čitatelj sam nadoda. Neka ga i g. Vučetić nadoda.“ Nema nikakve dvojbe da Nikolić nikada nije sumnjao u Vučetićevo svojevrsno domoljublje. O Vučetićevim djelima pisao je, uz Radicu, i sam Nikolić, a nije prešutio ni smrt Mate Vučetića (Hrvatska Revija, br. 2/31/1981., 401). Možda bi netko s pravom mogao tu očekivati umjesto naslova „Smrt novinara Mate Vučetića“ izraz „hrvatskog novinara“... Opširniji je nekrolog u Hrvatskoj reviji Mati Vučetiću iste godine (Hrvatska revija 3/31(1981: 608-609 objavio Bogdan Radica.

I Nikolić i Petričević dočekali su ostvarenje svog životnog sna. Nikolić je posljednje godine života proveo u neovisnoj Hrvatskoj, a smrt je dočekao u voljenom rodnom gradu. Petrčević je ovećom svotom novca podario Maticu hrvatsku, koju je posebno volio i štovao. A Mate Vučetić?

„Damnatio memoriae“ trebao bi biti udaljen iz hrvatske kulture u današnjoj slobodnoj demokratskoj Hrvatskoj. Trebalo bi se držati one „suum cuique“ – svakom prema zaslugama. Nažalost, to ni danas nije baš tako u potpunosti, što pokazuje, među inima, i slučaj Mate Vučetića. Mogli bismo reći da je njegova emigrantska varijanta bila mnogo blaža od one Nikolićeve. Zadržao se na protivljenju komunizmu, uvjeren u moguću suživot triju naroda bivše države.

Ukratko, Vučetića ćete uzalud tražiti u povijestima hrvatske književnosti, kao i među imenima hrvatskih novinara.

² Zahvaljujem gospođi Miri Ćurić iz uredništva Hrvatskog slova što me opskrbila potrebnim radovima za ovaj tekst.

Nataša Ač: *Autoportret*, tehnika: keramičke olovke

Peter Kovačić Peršin

Slovenija

Edvard Kocbek između poricanja i svjedočenja

U pjesmi *Tko sam* Edvard Kocbek opisao je svoj temeljni egzistencijalni položaj, naglasivši da se radi o dijalektici poricanja i svjedočenja:

„Nikad nisam ono
što misle da jesam,
i nikada nisam tamo,
gdje me vide oči.
Neprijatelji me drže
za nasljednika prijestolja,
prijatelji su uvjereni
da sam tajni đakon,
šaljivčine pak misle
da trunem u dnevniku
potopljena brodovlja
što je tražilo novu zemlju.
A ja u podne klečim
sred pustinje i pišem
u pijesak nalog tišine...“¹

Vjeron pisac dnevnika u partizanskim godinama i godinama prognanstva u osamu, koji je sve vrijeme svog javnog života izazivao međusobno suprotstavljene odnose prema sebi te u tom prihvaćanju egzistencijalne ispostavljenosti lucidno analizirao potop velike ideje o novom društvu i slobodi čovjeka, imao je dovoljno snage da svoj cjeloživotni angažman prepozna kao zapisivanje spoznaja u pijesak povijesnog zaborava. Konačna sudbina

¹ Edvard Kocbek, *Izabrana djela*, Alfa, Zagreb, 2009., str. 38 (preveo Slavko Mihalić).

svakog ljudskog nastojanja sastoji se zapravo u tome da od blatnjave grude stvori raj na zemlji.

Edvard Kocbek nedvojbeno je osobnost koja je u svom vremenu bila u samom središtu slovenskog duhovnog, kulturnog i političkog događanja. Aktivno je sudjelovao u tom događanju i pritom razmišljao o bitnim pitanjima europskog duhovnog i društvenog prostora. Takva osobnost nužno je višeslojna, u stalnom konfliktu s rigidnom kulturnom okolinom, stvaralački djelotvorna uza svu tradicionalnu i nepomirljivu rascijepljenost slovenskog društva. Zato je uvijek u odnosu prema svima bio postojan kao poricatelj i svjedok. Zbog svoje tragične sudbine, zbog vjernosti sebi samome i svojim spoznajama, ostaje moralnim autoritetom i danas.

Kocbek je u slovenski prostor ušao na samim počecima korjenitih i sudbonosnih promjena slovenskog naroda. Završetak Prvog svjetskog rata donio je sa sobom komadanje slovenskog etničkog teritorija na tri države, a u Italiji i Austriji još i zatiranje i ugnjetavanje slovenske etničke zajednice te masovno iseljavanje. Mladi naraštaj brzo je uvidio da se nalazi istodobno i na moralnim ruševinama i u situaciji socijalne nesigurnosti zbog posljedica rata. Jugoslavenski dio slovenskog naroda, posebno mladi naraštaj, doživljavao je društvenu i duhovnu krizu kao svršetak starog svijeta. Stari društveni poredak se raspadao, tradicionalno katoličanstvo nije više dopiralo do kritički raspoloženog dijela slovenske mladeži.

Po uzoru na njemački pokret mladeži Romana Guardinija osnovan je u Ljubljani i Mariboru oko 1924. godine križarski pokret, nazvan tako po glasilu *Križ na gori*. Taj je pokret u svom programu imao izgradnju novog društva na temelju duhovne i političke slobode te socijalne pravednosti. Već kao član mariborske skupine križara stao je Kocbek na čelo tog pokreta sa svojom poricateljskom aktivnošću. S grupom mariborskih bogoslova organizirao je 1927. skup o socijalnim problemima kod Velike Nedelje i nakon toga morao odustati od studija teologije. Na Sveučilištu u Ljubljani nastavio je studij humanistike, a u studentskim organizacijama nastavio je s akcijama pomoću kojih je osmišljavao svoj personalistički pogled na svijet. Tako je već u studentskim godinama postao središnjom osobnošću samog pokreta. U tim studentskim godinama došla su već jasno do izražaja ona idejna usmjerenja koja su određivala njegov životni put mislioca i političara.

Oblikovanje autonomne osobnosti u odnosu prema kapitalističkom društvu i crkvenoj politizaciji postalo je njegovom cjeloživotnom preoku-

pacijom. Bio je uvjeren da se novi svijet može izgrađivati jedino na temelju angažirane vjere i neprikosnovene duhovnosti. Spoznao je da postojeća kršćanska duhovnost nije više životvorna, da ograničena na privatnost teži za jalovim spokojstvom samozadovoljne duše. Pasivan vjernik odgojen je prema potrebama klerikalne institucije, kojoj trebaju podređeni, kako bi mogla sačuvati hijerarhizirano te ispolitizirano ustrojstvo Crkve. Međutim, povijesni položaj iskorištavanih masa tražio je Crkvu kao oslobađajuće utočište zarobljena i prevarena čovjeka. Kršćani se moraju vratiti izvorima kršćanstva te se u punom angažmanu suočiti s poviješću. Vertikali svoje duhovnosti moraju dodati horizontalu. Kršćanska vjera utemeljena je na inkarnaciji, na činjenici utjelovljenja Boga u Isusu. Kršćanin mora svoju vjeru živjeti s tog polazišta.

„Središnji kršćanski događaj jest inkarnacija... Prema tome, središnji kršćanski događaj već se sam po sebi protivi svakoj dematerijalizaciji i bijegu u nedjelotvornost... Onaj tko je istinski religiozan, taj će nazaustavljivom snagom težiti za inkarnacijom svoje vjere. Htjeti će utjeloviti vjeru u sveukupnom svom životu...“² Crkva bi doista trebala postati zajednica onih koji vjeruju, trebala bi služiti čovjeku u njegovim naporima glede vlastitog oslobađanja i glede uspostave pravednijeg društvenog uređenja. Jedino na taj način moći će kršćani ispunjavati temeljnu zapovijed ljubavi. „Bog ljubavi postaje najdubljim smislom svih naših međuljudskih i ovozemaljskih odnosa.“³

Takvim svojim stajalištima dolazio je u idejni spor s institucionalnom slovenskom teološkom doktrinom, spor koji se uza sve jaču fašizaciju slovenskog katoličanstva prenio 1937. godine i na političko područje, objavljivanjem njegova eseja *Premišljavanje o Španiji (Razmišljanje o Španjolskoj)*. U eseju je temeljito raskrinkao pogrešnu podršku slovenske katoličke desnice Francovoj borbi protiv španjolskih republikanaca te je time zaradio službeni ukor ljubljanskog biskupa Rožmana zbog navodno heretičke izjave.⁴ Polemika je

² Edvard Kocbek, *Tovarišija (Drugovanje)*, Maribor, 1967., 69.

³ Edvard Kocbek, *Kdo sem (Tko sam)*, *Svoboda in nujnost*, MD, Celje, 1974., 285.

⁴ Kocbekovu rečenicu: „Sve hereze i otpadništva bili su u pravilu očigledna svjedočenja, duhovno junaštvo uvjerenih ljudi koji odlučuju po svojoj savjesti...“, biskup Rožman označio je kao neprijateljski uperenu protiv Crkve, kao suprotnost njenom naučavanju: „... rečenica je pogrešna i protivi se stajalištu i nauku Katoličke crkve.“ (Škofijski list Ljubljane)

nakon objavljivanja dovela do definitivnog raskola slovenske katoličke zajednice. I taj je raskol poslije trostruke okupacije slovenskog jugoslavenskog prostora te osnivanja Osvobodilne fronte slovenskog naroda (OF) kao anti-fašističke organizacije lijevih političkih sila, isprva demokratski organizirane, izazvao državotvorni sukob. Kocbek se pridružio partizanskoj borbi i postao član Izvršnog odbora OF-a. Prihvatio je revolucionarno usmjerenje partizanske borbe na temelju vlastitog uvjerenja da istodobno s narodnim treba izboriti i socijalno oslobođenje te s tim u vezi potaknuti i preoblikovanje kršćanina u društveno angažiranog vjernika. Kao posebnu zadaću kršćana naglašavao je kako bi trebali surađivati s komunistima te u oslobodilačku borbu i revoluciju unositi kršćanski etos i demokratsku širinu. Njegovo je geslo bilo da mora kršćanin baš u samom srcu revolucije svjedočiti svoju vjeru⁵ te svojim postupanjem postati njenim moralnim kriterijem.

„Bit demokratske revolucije sastoji se u tome da omogućava raznovrstan duhovni i kulturni život te sprječava idejnu ekskluzivnost. Prava demokracija prepoznaje se po tome što jamstvo za uspješnost pravednog poretku ne vidi u ideologiji, nego u moralu svojih nositelja. Zato je gotovo nemoguće zamišljati da bi oslobođeno slovenstvo mogao osigurati samo jedan jedini i to isključivi svjetonazor – bilo da je riječ o dijalektičko materijalističkom, kršćanskom ili liberalnom svjetonazoru – oslobođeno slovenstvo može osigurati jedino takva politička zajednica komunista, kršćana i slobodoumnih pojedinaca koju krijepi dragovoljno ispovijedanje zajedničkih naprednih društveno-političkih spoznaja. Dakle, naglasak mora biti i ostati na društveno-političkim spoznajama i na zajedničkom aktivističkom moralu, a nipošto na filozofskoj koncepciji ovog ili onog svjetonazora.“⁶

Takva stajališta dovela su ga do sudbonosnog konflikta s partijom. Istodobno je na sebe navukao i osudu Ljubljanske biskupije svojim stajalištima

ske škofije 1937., Zbornik dokumentov, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC, SAZU, Ljubljana, 2001., 155-156, 279.)

⁵ U pismu svećeniku Koširu: „Želimo li da kršćanstvo iznova nikne u čovjeku, moramo učiniti nešto najdrskije... Odbaciti sve kvarljivo, sve što nema veze s kršćanstvom, te nastupiti sukladno samoj biti kršćanstva. I to smjesta, bez odlaganja, među njima, u srcu revolucije.“ (*Osvobodilni spisi I*, Založba 2000, Ljubljana, 1991., 372.)

⁶ Edvard Kocbek, *Temelji osvobodilnega sodelovanja* (Temelji oslobodilačke suradnje), *Osvobodilni spisi I*, Založba 2000, Ljubljana, 1991., 80.

što ih je deklarirao u nastupnom govoru prilikom prihvaćanja funkcije u Izvršnom odboru OF-a:

„Kršćansko-socijalistička skupina želi neminovnim odvajanjem kršćanstva od kapitalističkog poretka osloniti kršćanstvo i njegove snage na slobodu socijalizma. Kršćanstvo želimo osloboditi tutorstva društvenih i političkih sila, želimo srušiti cezaropapistički autoritet katoličanstva u Sloveniji, od svećenika i vjernika želimo stvoriti prave evandeoske vjernike te im omogućiti svu slobodu vjeroispovijesti.“⁷

Kocbek je uz taj dvostruko poricateljski stav imao i neke unutarnje, intimne moralne dileme. Oslobodilačka borba i revolucija povlačile su za sobom među ostalim i likvidacije neprijatelja i suradnika okupatora, među njima i likvidaciju uglednog svećenika Lamberta Erlicha, profesora i voditelja Katoličke akcije među studentima. Kocbek je itekako bio svjestan činjenice da kao kršćanin ne može prihvatiti голу logiku revolucionarnog pravorijeka, ali i činjenice da neumoljivost sukoba zahtijeva poteze što ih civilni pravni poredak ne dopušta. Radilo se o pitanju oduzimanja života, a život je prema kršćanskom moralnom nauku najviša vrijednost. Tu dilemu riješio je pomoću egzistencijalne dijalektike koja je karakteristična za njegovu filozofiju. Kršćanin mora u uspostavljenoj životnoj situaciji zauzeti drugačiji odnos prema neoporecivosti.

„Čistoća se ne očituje u tome da nikad nisam uprljao ruke ilovačom i prahom. Čistoća se očituje u tome da svoj život preuzmem na sebe sa svom svojom srčanošću. Najgori zločin nije u djelovanju, već u propuštanju... Tko nije kriv? Ja sam kriv, svi smo krivi, krivica je u osnovi života, nikad neću tajiti svoje pogreške. Jedino na taj način čovjek se otkriva i prepoznaje, jedino na taj način čovječanstvo se počovječuje...“⁸

Dijalektika krajnje životne izloženosti dovela ga je i u samoj nutрини njegove savjesti do poricateljskog stajališta. Spor oko neumoljive logike totalne revolucije preselio se i u njegovu svijest i savjest. Evo kako je to izrazio u pjesmi *Nakon mitinga*⁹:

⁷ Ibid., 78.

⁸ Edvard Kocbek, *Tovarišija (Drugovanje)*, Založba Obzorja Maribor, 1967., 50-51.

⁹ Edvard Kocbek, *Izabrana djela, Alfa*, Zagreb, 2009. (prevo Božidar Brezinišćak Bagola).

„Upravo sam govorio ljudima
okupljenima oko zelenog odra...
U jednom satu razglasio sam put
kojim u tišini kroče stoljeća...
A kad su se ljudi bučno razišli...
Nesretan sam kao nakon uzaludne ljubavi.
Čujem blagu porugu i raspadam se od nasilja...“

Dok se suočavao sa sve bezobzirnijom djelatnošću tajne partijske organizacije VOS, pozivao je kršćanske aktiviste na terenu da sprječavaju eskalaciju likvidacija, uostalom, i posve nedužnih ljudi. Započelo se također s prikri-venim likvidacijama kršćanskih aktivista i partizanskih zapovjednika. Ne bi li zaštitio svoje drugove i sačuvao kršćansku skupinu kao čimbenik unutar OF-a, kojom je partija sve više ovladavala, pristao je u proljeće 1943. na potpis *Dolomitske izjave*, kojom se kršćanska skupina odrekla autonomije i bio je raspušten njen aktiv. Time je partija dobila u ruke sve poluge za izvođenje revolucije, a njega ograničila glede djelovanja i utjecaja. Većina aktivista kršćanske skupine prešla je do svršetka rata u partiju. Samo odstran- jivanje Kocbeka komunisti su vješto izveli. Poslije 2. zasjedanja AVNOJ-a bio je diplomatski odstranjen iz Slovenije, imenovan je za člana svejugo- slavenskog partizanskog vodstva i poslan na otok Vis. Te činjenice bio je itekako svjestan.¹⁰

U Ljubljani se mogao vratiti tek u drugom polugodištu 1946. godine, kad je već bila završena likvidacija proturevolucionarnih sila te su komuni- sti preuzeli sve poluge vlasti. No, odmah po povratku krenuo je u akciju, iako je bio svjestan da riskira likvidaciju. U ime kršćanske skupine tražio je sastanak s partijskim vodstvom. To je u biti bila tek njegova posve osobna gesta, jer više nije imao političkog zaleđa. Na sjednici CK KPS-a (4. 10. 1946.) tražio je objašnjenje glede likvidacije domobranstva, progona Crkve, nasilne kolektivizacije seljaka. Iznio je oštru kritiku partijskog totalitarizma.

¹⁰ „Bučnu radost tiho je pomutila gorka kap, sad je konačno odlučeno da ću ostati na jugu. (...) Tek sada osjetio sam svu težinu žrtve, neću moći sudjelovati u zaključnom oslobodi- lačkom događanju u Sloveniji, za koje sam prvenstveno odgovoran...“ (Edvard Kocbek, Listina, SM, Ljubljana, 1967., 537.)

„Komunistička stranka drži u rukama svu državnu vlast, zakonodavnu i izvršnu, presudno utječe na sudove, vojsku, u njenim je rukama tajna politička policija, ona službeno vodi političku organizaciju, imenuje sekretare svih odbora OF-a, koji faktički odlučuju u svim gradovima, županijama i kotarevima. Partija drži u svojim rukama sve masovne organizacije... Sav tisak koji postoji. Regulira sindikate, tjelesnu kulturu. S posebnim žarom posvećuje se obrazovanju i odgoju. Članovi partije kontroliraju sve ključne gospodarske ispostave koje su prešle u državno vlasništvo. Izvan partije ne postoji nijedna samostalna organizacija koja ne bi ovisila o njoj. Dakle, vlast partije je totalna.“¹¹

Ideal narodne demokracije, koja je trebala značiti novi, kvalitetniji oblik društvenog života te postati temeljem socijalističkog društvenog uređenja, bio je pogažen uvođenjem partijskog totalitarizma. Zato Kocbek postavlja pitanje: „... uspostavljamo li narodnu, naprednu slovensku politiku tako da u nju uključujemo što više djelotvorno pozitivnih ljudi, bez bilo kakvih svjetonazorskih i ideoloških ograničenja?“ ili slovensku politiku „vežemo uz dogmatsku, ideološku koncepciju koja u malom narodu povlači za sobom novu, klerikalizmu sličnu diferencijaciju“.¹²

Posebno je bio oštar glede neprijateljskog odnosa partije prema kršćanskim socijalistima kojima je osnivački akt OF-a jamčio autonomiju „... poslije oslobođenja nastao je u partiji preokret koji se očitovao u činjenici da partija praktički nije htjela kršćanima priznati ni značenje skupine naprednih kršćana ni svjetonazorsko značenje takve skupine i njenih zadaća. Partija nije htjela priznati naprednim kršćanima nikakvo predstavničko značenje u javnosti. Partija nije dopuštala nikakvu djelatnost svjetonazorske skupine niti je bila spremna prihvatiti bilo koju njenu sugestiju... Naša teška i obezvrjeđujuća situacija ne sastoji se samo u tome što napredni kršćani ne mogu u narodu ostvarivati svoje poslanstvo, sukladno narodnim potrebama i pravima osobnog života, nego i u tome da kao pojedinci politički i moralno doživljavamo degradaciju i moramo se sve više povlačiti u pozadinu.“¹³

¹¹ Edvard Kocbek, *Govor v CK KP Slovenije, Osvobodilni spisi II*, Založba 2000, Ljubljana, 1993., 330-331.

¹² Ibid., str. 331.

¹³ Ibid., str. 340-341.

Odgovor članova CK-a bio je uvredljiv. Ništa nisu priznali, a taktički su dopustili da još tu i tamo nastupi na javnim skupovima. No, on je unatoč šikaniranju ustrajavao na kritici režima. „Ako smo u oslobodilačkoj borbi izvojevali vanjske uvjete i atribute slobode, onda moramo u slobodnoj socijalističkoj državi izvojevati i unutarnju, osobnu i duhovnu slobodu, jer jedino te dvije slobode zajedno mogu stvoriti slobodnog slovenskog čovjeka.“¹⁴ Poslije objavljivanja novela *Strah in pogum* (*Strah i hrabrost*, 1951.) i montiranog procesa, službeno je odstranjen iz javnog života te mu je više od jednog desetljeća bilo onemogućeno i javno književno djelovanje. Potonuo je u svoj dnevnik, u kojem se domogao jasne spoznaje da jugoslavenski put u socijalizam nema budućnosti, unatoč pobuni protiv Informbiroa. Početkom 50-ih godina pisao je francuskom sugovorniku, vjerojatno Mounieru:

„Jugoslavenski komunizam razvio se kao sovjetski komunizam. Tijekom okupacije pokazao je izvanrednu spretnost, okrenuvši okolnosti sebi u prilog, spretno je razvijao svoju moć i iskorištavao nezgode svojih partnera. Poslije oslobođenja odstranio je sve nekomuniste iz svojih redova i preuzeo totalitarnu vlast. Povijest vam je poznata. Jugoslavenska Komunistička partija ostala je ista i danas, nakon osude od Informbiroa. Iznutra je ostala sovjetska po svojoj političkoj metodi, po svom odnosu do pojedinačnog građana, te po svom načelnom nepouzdanju u čovjeka. Sovjetizam se očituje prije svega u ekonomskoj, političkoj i moralnoj metodi koja uvažava prevlast usuda nad voljom, tehnike nad stvaralaštvom, birokracije nad čovjekom, zatvorenog sustava nad otvorenom uspostavom, sile nad uvjerenjem...“¹⁵

Dakle, otrježenje od revolucionarnog zanosa bilo je više nego očito.

Kocbek se u slovensku javnost vratio na velika vrata tek objavljivanjem partizanskih dnevnika *Tovarišija* (*Drugovanje*) i *Listina* (*Povelja*) 1967. Međutim, objavljivanje intervjua u časopisu *Zaliv* u Trstu 1975. godine bilo je presudno za njegovo javno djelovanje. Javnosti je otkrio zločin poslijeratnih izvansudskih masovnih pogubljenja (oko 15 000 nestalih domobrana i civila), osudio je zločinačku prirodu komunističkog terora i pozvao Slovence na narodnu pomirbu.

¹⁴ Edvard Kocbek, *Govor mladini ob 3. kongresu OF, Osvobodilni spisi II*, Založba 2000, Ljubljana, 1993., 480.

¹⁵ Edvard Kocbek, *Osvobodilni spisi II*, Založba 2000, Ljubljana, 1993., 523-524.

„Prije svega moramo *tragediju pogubljenja* podignuti iz nijekanja u javno priznanje. Moramo je podignuti iz potlačene i osakaćene svijesti u jasnu i hrabru svijest. (...) Radi se o javnom priznavanju krivice koja se tiče svih nas. Sve dok javno ne priznamo svoju krivicu, nećemo se riješiti proganjanja i noćnih mora. (...) Bez tog čina slovenski narod neće nikad moći zakoračiti u čisto i jasno ozračje budućnosti.“¹⁶

No, Kocbek je unatoč svemu ostao vjeran socijalističkoj viziji. U eseju *Tko sam* ponovno je zapisao: „Zato sam uvjeren da je budućnost socijalizma u preporodu kršćanstva, a budućnost kršćanstva u stvarnim međuljudskim odnosima kakve je uspostavio socijalizam.“¹⁷ Time je posvjedočio temeljno stajalište kršćanskog socijalizma – ujediniti borbu za preoblikovanje društva u socijalno pravedan poredak s osobnim ostvarivanjem kršćanskog etosa – ideju koja se porodila već kod prethodnika personalizma Vladimira Solovjova te preko Berdjajeva i Mouniera odredila Kocbekov društveni angažman.

Stoga se Kocbeka može pravedno ocjenjivati ponajprije kao svjedoka kršćanske egzistencije u suvremenom svijetu, pa čak i u krajnje izloženim životnim situacijama kakve su rat i revolucija.

„Svu svoju mladost i muškost posvetio sam borbi za evangelizaciju kršćanstva, za suzbijanje njegova klerikalnog instituiranja. U tom naporu domogao sam se spoznaje da ljubav prema Bogu kao posljednjoj bezuvjetnosti nije ništa drugo do najviši način ljubavi prema svijetu i čovjeku... Bog se razotkriva kao transcendentalno treća osoba u mom odnosu prema bližnjemu. Vertikalnom poimanju Boga pridružuje se horizontalno poimanje. Tek na taj način postaje vjerovanje totalno, konačno sjedinjenje egzistencije i esencije, početak čovjekova stvarnog pobožanstvenja. (...) U tom svjetlu možemo govoriti o pravoj kopernikanskoj revoluciji u suvremenoj kršćanskoj teologiji.“¹⁸

Djelotvorna vjera njemu je ujedno i izraz najdublje tajne kršćanske vjere – inkarnacije. Međutim, uza sav postkoncilski *aggiornamento* Katoličke crkve Kocbek ostaje u slovenskom katoličanstvu još i danas neshvaćen i preziran.

¹⁶ Boris Pahor, Alojz Rebula, Edvard Kocbek pričevalec našega časa, Zaliv, Trst, 1975., 150.

¹⁷ Edvard Kocbek, Kdo sem (Tko sam), Svoboda in nujnost, MD, Celje, 1974.

¹⁸ Ibid., 283.

Tako je otvoreno priznao u intervjuu za *Reviju 2000*: „Strašno me boli kad vidim kako je vjerovanje suvremenog kršćanina do te mjere slabašno da se svi veliki pomaci povijesti događaju izvan kršćanskog prostora.“¹⁹

Stoga je posve razumljivo da je Kocbek zbog dihotomnog položaja u društvu doživljavao i svoju intimnu vjeru u egzistencijskoj tjeskobi protuslovlja:²⁰

„Nisam to što jesam, govorim mu,
nisam ni ja, odgovara mi Bog.
U vremenu smo obojica otuđeni od sebe,
on razigrano, ja izgubljeno...“

Iz te tjeskobe on se u pjesmi *Molitva*²¹ domogao spasonosne vizije koja nudi odgovor na krizu religiozne svijesti suvremenog čovjeka:

„Kad god osjetim nezaustavljivu želju da Ti iskažem čast, da Te imenujem i nazovem Te dobrom silom ili plemenitom pomoći ili nepoznatim bićem, znam da Te nisam nazvao pravim imenom...“

...Nešto mi govori da je Tvoja odsutnost postala čovjeku nešto posljednje i najsilnije za što se treba svom čvrstinom uhvatiti, tek sada prožela me mirna spoznaja, kad si mi u beskonačnoj odsutnosti postao nazočan. (...) Molim Te i zaklinjem, ostani mi blizak barem na taj svoj strašan, nedokučiv način.

...Tvoja odsutnost mi na trenutak postaje najvišom i najljepšom istinom o Tebi, jer si se povukao iz svijeta, kako bi napravio mjesta za čovjekovu slobodu, i gle, tek sada postajem svjestan spoznaje da na taj način postajemo Tvoji slobodni sustvaraoci, više se ne suočavamo s Tvojom krutošću i nepoznavanjem sebe samoga, nego s razlozima i uzrocima svih stvari koje rastu zajedno s nama te idu prema Tebi tiho i bez obreda, dok bi se Ti milijunima godina odmarao i na kraju se probudio te kažiprstom dodirnuo pobjedonosnog čovjeka, kao što si nekoć dodirnuo Adama, amen.“

¹⁹ *Intervju z Edvardom Kocbekom*, *Revija 2000*, 6, Ljubljana 1973.

²⁰ Edvard Kocbek, *Izabrana djela*, Alfa, Zagreb, 2009., str. 58 (preveo Božidar Brezinščak Bagola).

²¹ Edvard Kocbek, *Zbrane pesmi 2*, Vesela žalost, CZ, Ljubljana, 1977., 138-139.

Ta vizija, koja aludira na sliku *Stvaranje Adama* u Sikstinskoj kapeli, te njen izričaj renesansnog čovjeka koji je sebe doživio kao autonomnu osobnost, otvara novu mogućnost kršćanskog samoosvješćivanja. Suvremenom čovjeku, pa tako i kršćaninu, koji se zatekao na brisanom prostoru odsutnosti Boga iz povijesti i osobnog života, te je zbog toga izložen raznovrsnim zloporabama, Kocbek svojim iskustvom svjedoči o novom pogledu na tajnu Božjeg obraćanja čovjeku.

Na taj je način Kocbek u poeziji najdublje izrazio svoju povijesnu sudbinu, razapetu između poricanja i svjedočenja, kako u izloženosti društvu i javnom životu, tako i u otvorenosti svoje osobne vjere.

Nataša Ač: *Izgaranje*, tehnika: keramičke olovke

Zdravko Zima

Zagreb

Edvard Kocbek ili trkač na duge pruge

Ono što u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća u skali svih mogućih značenja utjelovljuje Miroslav Krleža, u slovenskoj književnosti utjelovljuje Evard Kocbek (1904. – 1981.). Naravno da to ne znači da su njih dvojica parnjaci ili duhovni blizanci; u mnogočemu su antagonisti i antipodi, Krleža nije pokazivao pretjeranu empatiju prema autorima koji mu svjetonazorno nisu bili bliski, a kako je Kocbeku svaka vrsta dodvoravanja bila strana, to se dva velikana iz dviju susjednih kultura u svojim razmjerno dugim i turbulentnim egzistencijama nisu zapravo ni dotakli. U svoje vrijeme, dok su kao pisci bili na vrhuncu, i Krleža i Kocbek, pogotovo onaj prvi, bili su subjekti nekritičke adoracije, ali i podjednako žestoke negacije. Ostali su to i do danas, s jedne strane zbog vlastite ostavštine, s druge strane zahvaljujući vjerskim i ideologijskim tradicijama koje nisu omogućile, nego su, štoviše, priječile da se modernitet razvije do mjere do koje se razvio u zemljama Zapadne Europe. Tamo gdje religija prihvaća poziciju koja praktički pripada politici, dok politika prisvaja prerogative religije, krijući se iza populističkih floskula i praznih fraza o općem dobru, tamo ni Krleža ni Kocbek, svaki iz svojih razloga, nemaju prevelike šanse. Osim među onima koji nisu žrtve crno-bijelih simplifikacija i naivnog, ako ne i opasnog uvjerenja da smo sa slomom komunizma ili krajem povijesti – kako je to postulirao Francis Fukuyama – lansirani izravno u raj. A takvih koji to ne misle, ne samo u našem dijelu svijeta, još je uvijek dovoljno malo a da jedna vrsta manipulacije ili kulture svedene na opsjenu ne bi sve dalje i razornije širila svoje pipke.

Poslije završetka Drugog svjetskog rata, političari i njihovi duhovni odvjetnici zdušno su ponavljali refren: Nikad više! A 1967. godine T. W. Adorno objavio je esej pod naslovom „Obrazovanje poslije Auschwitzta“. U tom ogledu njemački filozof konstatirao je da je holokaust omogućila

moralna korupcija. Mnogi su preživjeli užase Drugog svjetskog rata, mnogi nisu, ali moralna korupcija o kojoj je svjedočio Adorno ne samo da je preživjela nego je od vremena nastanka njegova eseja poprimila takve dimenzije da je pitanje u kojoj joj se mjeri još hoćemo ili možemo oduprijeti.

Edvard Kocbek jedan je od onih pjesnika, pisaca i mislilaca, velikih bez sumnje, bez obzira na dimenzije njegove matične zemlje i bez obzira na inflaciju svega i svačega, pa i inflaciju atributa „veliki“, on je jedan od takvih intelektualaca koji je u dubini 20. stoljeća detektirao sve stupice komunizma, ali i korporativnog kapitalizma koji se u ono doba u našem dijelu svijeta tek slutio, pa i priželjkivao, ali koji tog katolika i partizana, jednim dijelom svoga bića uronjenim u sadašnjost, a drugim u vječnost, nije mogao zavaramati. Kako je to bilo moguće Kocbeku, a nije mnogim drugima koji su stasali u bitno većim i razvijenijim kulturama, ali koji su stvarnost i svijet oko sebe gledali iz trijumfalističke, u srži sljepačke i strogo omeđene perspektive? Odgovor na to nije jedan ni jednoznačan. Ako bismo se koristili dosjetkama, mogli bismo uz pomoć Arsena Dedića konstatirati da mali narodi upravo zato što su mali trebaju velike pjesnike. Ali ostavimo dosjetke. Premda mu kriterij vrednovanja nikada nisu bile etničke, vjerske ili kakve druge razlike, Kocbek je na jednome mjestu distingvirao dvije vrste ljudi: one koji su se probudili i one koji spavaju čak i kad su im oči otvorene. Nije potrebno objašnjavati kojoj je od tih dviju grupacija pripadao sam. Ljubav prema zavičajju, Prlekiji i Sloveniji, ljubav koja je inkluzivna i koja se iz svoje inicijalne točke širi prema svima, Kocbek je stekao kao dječak, dok je bio mežnar u zavičajnoj kući i jurio po okolnim proplancima, shvaćajući u zrelim godinama da se poetičnost ne krije samo u pjesmi nego i u prirodi koja prethodi ljudskom biću, tvoreći s njim neraskidivo jedinstvo. Mežnarija u kojoj je živio u djetinjim godinama, srušena je 1952. po nalogu partijskih aktivista iz Gornje Radgone. Srušena je u vrijeme afere potaknute Kocbekovom knjigom *Strah i hrabrost* (izvorno *Strah in pogum*), knjigom zbog kojeg su ga slovenski komunistički vođe, oni s kojima je nekoliko godina prije, u ratu, dijelio iste snove i iste ideale, proglasili renegatom i osudili na konfinaciju. Da je bezobzirno rušenje kuće bilo jedino zlo koje je pretrpio, možda ne bi bilo vrijedno ni spomena. Ali od mladenačkih dana kad je izazvao revolt Crkve, organizirajući miting na kojem se prosvjedovalo protiv katoličkih prvaka koji se vjerom ne služe za evanđeoske, nego za prozirne kapitalističke ciljeve i obrnuto, protiv kapitalista koji se pokrivaju mantijom zbog vlasti-

tih profita, od vremena objavljivanja eseja „Razmišljanja o Španjolskoj“, u kojem je nedvosmisleno prozvao Crkvu i njeno paktiranje s fašizmom, od onda, pa do poslijeratnih godina, kad je zbog knjige *Strah i hrabrost* delegiran u državnog neprijatelja broj jedan, od onda pa do kraja, do međunarodnih pjesničkih susreta u Strugi 1978. godine, kad mu je zabranjeno da javno čita svoje stihove, od tada pa do smrti, tri godine poslije, u mnogim prilikama i na mnogim mjestima, nepredvidljivo i neočekivano, ali za duh vladajućih gaulajtera itekako predvidljivo i očekivano, Kocbek je bio izložen ponižavanjima, poput onog koji je kročio Golgotom, dok ga je rulja bezočno pljuvala, bivajući za to nagrađena unisonim aplauzima.

Osim što je bio patriot u iskonskom značenju te riječi, na način koji s danas promoviranim patriotizmom nema mnogo zajedničkog, Kocbek je bio pjesnik, vjernik i intelektualac koji je u svom djelovanju pretpostavljao cjelinu i istodobnost. Što to znači? Samo to da za ostvarenje proklamiranih ciljeva nema odgode, da se ciljevi ne mogu ostvarivati partikularno i da neizvjesnost koju pretpostavlja njihovo ostvarenje nužno podrazumijeva i rizik. Opasnost. Tamo gdje se krije opasno, istodobno je i spasonosno. Previše je onih koji su to citirali i ponavljali, ali premalo onih koji su to uistinu i živjeli. Jedan od tih potonjih bio je svakako Kocbek. Epohalnost Kocbekova angažmana ili njegove angažirane vjere, kako bi se moglo reći, aludirajući na Mouniera, ogleda se u svijesti da „nijedna zaštitna teorija ne može čovjeka definitivno očuvati pred elementarnom snagom povijesti“, kako intuira župnik Amon, jedan od junaka novele „Oganj“ iz knjige *Strah i hrabrost*. Nekoliko stranica potom, taj isti Amon zaključuje: „Što se čovjek više poistovjećuje s povijesnom stvarnošću, to se više udaljuje od istine. Kršćanin koji se prepustio na milost i nemilost povijesti, mora se prije ili kasnije otuđiti od svojega pravog smisla. Čovjek ne može postići čovječnost ukoliko se ne veže uz nešto više izvan sebe.“ Ili dalje: „Živio sam život blijedog pravednika, koji samo ispunjava božje zapovijedi, a ni u najmanjoj stvari ne proširuje granice božjeg kraljevstva. Zato me je ove noći presjekla najstrašnija bol. Doživio sam prazninu svoje svećeničke bespriječnosti, smiješnu moć svoje ispravnosti. Ono što sam već neko vrijeme nejasno naslućivao, noćas jasno spoznajem: sve je isprazno osim silovita prerastanja sama sebe.“ Ove riječi nisu važne samo zbog svoje beletrističke čistoće nego zato što otkrivaju suštinu Kocbekova bića, bića kojem je sloboda prva i posljednja instanca, one legitimiraju vjernika i partizana koji „kleči sred

pustinje i piše u pijesak nalog tišine“, kako navodi u pjesmi pod znakovitim naslovom „Tko sam“. Dakako, pustinja podrazumijeva opustošenu i jalovu zemlju, svijet udaljen od Boga kojem se Kocbek suprotstavlja sintetičkim radikalizmom gdje je individualna akcija istodobno zalag vlastite žrtve i u kojem između mišljenja i djelovanja nema nikakve razlike.

Ako je Franz Werfel objašnjavao da se temeljna ljudska dilema razrješava između onoga gore i onoga dolje (*zwischen oben und unten*), Kocbek je jedan od rijetkih koji je nadišao simplificirane podjele na lijevo i desno, bivajući istodobno jedno i drugo (ali ne na način stranačke ekskluzivnosti) i stremići prema punoći koja uvijek u nekoj mjeri graniči s čudom. Nije Kocbek bio od one sorte tobožnjih disidenata, zapravo legije vječnih konformista i oportunističkih na kojima parazitiraju svi režimi, a koji su nad upokojenim tijelom komunizma plesali svoje zakasnjelo pobjedničko kolo. Nije se ponašao kao general koji je najpametniji poslije bitke, a još manje kao doktor koji nad mrtvim pacijentom sriče svoje nepogrešive dijagnoze. Kritizirao je Crkvu kad je to bio najvažnije i za njega najopasnije, premda je bio i ostao autentični vjernik. Uoči Drugog svjetskog rata, kad to nitko nije ni sanjao, osim možda Hitler u svojim paklenim vizijama, prognozirao je u časopis „Čin“ da će se Europa prije ili kasnije ujediniti. Poslije poraza fašizma, prvi je progovorio o zločinima na Kočevskom rogu, premda je i sam bio partizan i jedan od utemeljitelja Osvobodilne fronte. Iako nije prihvaćao marksističku ideologiju, a što iz svoje vjerničke pozicije nije ni mogao, čitao je Marxa bez predrasuda, upozoravajući na dijelove „Kapitala“ u kojima se osuđuje idolopoklonstvo, fetišiziranje robe i veličanje profita, ono što s propašću komunizma nije jenjavalo, nego je poprimalo alarmantne oblike. Upravo u vrijeme kad se zbog višekratno apostrofirane knjige *Strah i hrabrost* našao na ledu, u svojim dnevničkim opservacijama zapisao je da „raščovječenje koje se bliži još nema imena“. Naravno, Kocbek je reagirao promptno, u svom vremenu, ali je mislio unaprijed, pa i tom zgodom nije aludirao na komunističko raščovječenje, nego na ovo današnje, koje živimo i nad kojim mnogi samozadovoljno zatvaraju oči. Unatoč komunističkoj represiji koju je tako jasno osjetio na vlastitim plećima, davno prije Jeana Baudrillarda, Noama Chomskog, Chrisa Hedgesa i drugih, iskazao je skepsu prema Americi koja bi „po svojoj ljudskoj opasnosti mogla nadmašiti sovjetski demonizam“.

Kocbek je imao prethodnike, a ima i svoje svjesne ili nesvjesne nastavljače. Premda Drugi svjetski rat nije najsretnija epoha u povijesti Rimokato-

ličke crkve, činjenica je da je tijekom nacističkog napada na Poljsku ubijeno 2650 svećenika. Pronađeni su i posebni dosjei koje je Gestapo vodio o isusovačkim svećenicima kojima nije bilo dopušteno da djeluju kao kapelani u jedinicama Trećeg Reicha. Isusovac Alfred Delp likvidiran je zbog pripadništva antihitlerovskom Kreisaukskom krugu, Robert Regout otpravljen je u Dachau zbog protivljenja nacističkom režimu, Rupert Mayer našao se zbog istih optužaba u Sachsenhausenu, francuski isusovac Gaston Fessard osudio je 1940. antižidovske zakone, nekolicini njemačkih generala koja je namjeravala svrgnuti Hitlera asistirao je isusovac Robert Leiber, a mnogi isusovci participirali su u antifašističkim pokretima otpora u Francuskoj, Luksemburgu, Nizozemskoj i Jugoslaviji.

Posljednjih desetljeća, od Sjedinjenih Američkih Država do Europe, do Francuske, Njemačke, Belgije, pa i zemalja s rigidnom katoličkom tradicijom kao što su Irska i Poljska, Crkva se prihvatila možda najteže zadatke: raščišćavanja smeća u vlastitim dvorištima. Zbog isplate visokih odšteta žrtvama pedofilskih i inih skandala, neke biskupije doslovce su bankrotirale, a hoće li to pridonijeti i moralnom bankrotu Crkve ili će se njena snaga opet razgorjeti na pepelu očitovanih priznanja, pokazat će vrijeme. Francuska je u tome otišla najdalje. U vrijeme priprema za veliki jubilej Svete 2000. godine, u pariškom predgrađu Drancyju, biskupi su izričito izjavili da njihova reakcija na antisemitske zakone iz Petainove ere nije bila ni primjerena ni dostatna. Unatoč kardinalu Eugèneu Tisserantu i nekim drugim biskupima, koji su u najteže moguće vrijeme osudili deportacije i stali u obranu Židova, francuski biskupi okupljeni u Drancyju ispričali su se za ponašanje Crkve u Drugom svjetskom ratu. Na isti način reagirao je i Vatikan za pontifikata Ivana Pavla II., zatraživši oprost za zločine počinjene u njeno ime. Takve reakcije imaju posebnu težinu u vremenu u kojem na svim stranama bujaju vjerski fundamentalizmi s ovim ili onim religijskim predznakom. S jedne strane vjerski fanatizam i klerikalizam, s druge strane sekularna ravnodušnost spram bilo kakve ideje transcendencije, podijelile su svijet na dvije nepomirljive polovice. Usprkos činjenici da su predstavnici Crkve na različitim meridijanima iskazali svoje pokajanje zbog grijeha nečinjenja i nepravdi koje su u bližoj ili daljoj prošlosti počinjene u njihovo ime, 76 godina poslije Hitlerova poraza i gotovo četvrt stoljeća poslije sastanka u Drancyju, katolički prvaci u balkanskim zemljama uglavnom šute. Šute i u Hrvatskoj, ne nalazeći potrebnim da se očituju kao Ivan Pavao

II. ili kao aktualni papa Frano, a kamoli da se distanciraju od ponašanja njihovih prethodnika za Paveličeve Endehazije. Nema dvojbe da svako religijsko i ne samo religijsko mirotvorstvo treba početi od samoga sebe i od fundamentalizma u vlastitim redovima. Bilo je to jasno i Kocbeku, i onda kad se delegirao kao vjernik i kad je sa svojim partizanskim kolegama vojevao u Dolenjskoj i Dolomitima. A u jednoj pjesmi iz zbirke *Poruka* je konstatirao:

„Ništa ti ne pomaže, Pavle,
za tebe nema niti jednog metka,
za tebe nema niti jednog stabla
i niti jednog mlinskog kamena,
osuđen si na život,
boj se samog sebe, Pavle.“

Ono što je bitno u Kocbekovu slučaju, pod pretpostavkom da je slučaj tek zamjenica za presedan, ogleda se u autorovoj svijesti da je pojedinac odgovoran pred poviješću i pred svojim vremenom, ali da posljednji i najvažniji ispit uvijek polaže pred samim sobom. Zato se refren iz citirane pjesme „boj se samog sebe“ na različite način opetuje u njegovu djelu kao lajtmotiv. Silom povijesnih oluja junaci Kocbekovih proza gurnuti su u ekstremne situacije u kojima odlučuju o pravdi i krivdi, o životu i smrti, a samim tim i o vlastitoj sudbini. Oni su se našli u žrvnju, u grotlu krvavih dvojbi usporedivih s dvojbama antičkih junaka iz kojih se malo tko može izvući neokrznut. Individualni osjećaj nespokojsstva, ili tjeskobe koja je u koliziji s imperativom povijesnog trenutka, najjasnije je materijaliziran u novelama „Crna orhideja“ i „Blaženi grijeh“, koje su se našle na panju rezolutnih osporavanja i zbog kojih je Kocbek ekskomuniciran iz javnog života, manje zbog spisateljskih, a mnogo više zbog partijski nametnutih razloga i nespremnosti ondašnjih kritičara da se oslobode ideološke mreže i prođu u srž fundamentalnih pitanja koja su i danas podjednako otvorena kao što su bila i u vrijeme kad ih je aktualizirao Kocbek. Nakon što je knjiga *Strah i hrabrost* ugledala svjetlo dana, zaredala se nevjerojatna hajka na pisca u kojoj je, osim političkih nevježa i ignoranata, sudjelovala plejada njegovih slovenskih kolega (Miško Kranjec, Josip Vidmar, Janko Kos i drugi). U tim kritikama, zapravo osudama, argumenti sile sudarali su se sa silom estetskih argumenata, iako su oni prvi prednjačili i onemogućavali da se u atmosferi revolucionarno intonirane bezuvjetnosti otkrije literatura, odnosno Kocbe-

kova sposobnost da o velikim ljudskim dilemama progovori isto tako velikom kreativnom snagom. S kritikom publiciranom 22. studenoga 1951. u „Primorskom dnevniku“ u Trstu, jedini koji je u to doba stao u obranu Kocbeka bio je Boris Pahor. On je živio u Trstu, gradu u kojem živi i danas, u svojoj 109. godini, i premda mu je eksteritorijalni status omogućio da arbitrira bez zadržke, njegove riječi podrške ne mogu se podcijeniti. U doba sveopće hysterije koja se poput tmastog oblaka nadvila nad jednog pisca i jednu knjigu, Pahorova pohvala iz geografski bliskog, a mentalno dalekog Trsta ipak je djelovala kao melem.

Naravno, fanatizam je u svojoj supstanci uvijek isti, pa ni komunističkim adeпти u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata nisu mogli shvatiti, a samim tim ni tolerirati, da Kocbek smišlja novelu o partizanu kojeg razdiru moralne sumnje i koji bi se mogao tretirati kao ubojica svog partizanskog kamarada. U vrijeme strogo omeđenih crno-bijelih podjela, u kojem je bilo propisano što je dobro, a što zlo, u kojem se znalo što pripada komunizmu, a što njegovim osporavateljima i zakletim neprijateljima, takav osjećaj za finese i delikatne prodore u najskrivenije labirinte ljudske duše, nije se mogao ni sanjati. Još se manje mogao dopustiti, makar izvirao iz pera osvjedočenog pisca koji je i sam bio antifašist i jedna od perjanica Osvobodilne fronte. Kocbek je beletrizirao sudbine partizanskih junaka koji muku muče s neprijateljima, ali ih istodobno razdiru i vlastite dileme. U percepciji službenih i duhovno korumpiranih čitača zaluđenih ideologijskim trijumfalizmom, pisac koji je opsjednut takvim temama mogao je u krajnjoj konzekvenci računati samo na osudu. Zato je poslije svega šutnut u privatnost, u anonimnost i kolektivni prezir, iako je on sam objašnjavao da je u stanju silom nametnute privatnosti stekao novu slobodu, prevodeći beletristiku s francuskog i njemačkog jezika (Balzac, Maupassant, Saint-Exupéry, Mérimée, Colette, Herman Kesten, Astrid Lindgren), surađujući u časopisima katoličke provenijencije i, što je možda najvažnije, ne odustajući ni u jednom času od onoga što je tvorilo njegov moralni i autorski integritet i što ga je u zbroju svih činilaca promoviralo u jednog od najvažnijih slovenskih pjesnika i mislilaca 20. stoljeća. Zbog čega je ekspediran iz javnog života i što je toliko ojadilo vladajuće žbire, ni prvi ni zadnji put zaštićene maskom historijski nepobitnih pravednika, otkriva među inim novelama „Blaženi grijeh“.

U spomenutoj noveli pisac problematizira pitanja hrabrosti i straha, vjere i izdaje, pobjede i poraza, slobode i ništavila, potaknut sumnjama s koji-

ma se kao katolik i partizan suočavao u najrazličitijim prilikama, ne samo na papiru nego i u situacijama u kojima su se ljudske dileme, eksplicitno definirane u naslovu Kierkegaardove studije „Ili-ili“ („Enten-eller“) plaćale životom. Osim što je Kierkegaard preteča egzistencijalizma i jedan od najvažnijih Kocbekovih učitelja, moguće sličnosti s danskim filozofom uočljive su u kritičkom stajalištu prema instituciji Crkve, vjerovanju da se ljudsko ispunjenje manifestira u žrtvi te u binomnim naslovima knjiga (Kierkegaardov *Strah i drhtanje*, Kocbekov *Strah i hrabrost*). O čemu se radi u toj, po partijskim egzekutorima toliko sumnjivoj noveli? Partizanski odred sučeljava se s njemačkim okupatorima koji ih proganjaju danima. Proganjaju ih uporno kao da su divljač. Komandir Čekan i komesar Gaber strahuju od mogućnosti da se među borcima krije uhoda. Sumnja na koncu pada na Štefana Arnugu, a Damjan dobiva zapovijed da ga likvidira. Damjan je bolničar, simbol intelektualca koji svojim spekulativnim sposobnostima blokira spremnost za akciju. Za razliku od fanatičnih tipova koji bespogovorno izvršavaju svoju zadaću, Damjan svako pitanje važe apotekarskom preciznošću, a u slučaju jedne tako drastične naredne, kao što je ubojstvo partizanskog sudruga, ulazi u grotlo dilema iz kojih ne nalazi izlaz. Nije Damjan od one sorte beskrupuloznih pravovjernih koji će istog časa i bez trunke razmišljanja izvršiti naređenje, makar i najgore. Premda njegova zadaća pretpostavlja hrabrost, u Damjanu se gomila strah, tvoreći znakoviti binom na kojem se temelji Kocbekova filozofija impregnirana u naslovu knjige. Glavni junak guši se u živom pijesku svih mogućih dvojbi, repetirajući piščev nikad zaboravljeni refren: boj se samog sebe! Ako želi ostati neovisan i slobodan, Damjan neće izvršiti zapovijed. Ali ako želi biti lojalan i kolektivno prihvaćen, učinit će suprotno. U prvom slučaju postupit će po nalogu vlastite savjesti, u drugom po naređenju komandira i imperativu povijesnog trenutka. U jednom slučaju iznevjerit će zajednicu ili državu, u drugom sebe. Nema spasa ni mogućnosti da očuva vlastiti integritet. Poslije svih peripetija, Damjan je pucao u Štefana, ali ga nije ubio.

A Kocbek zaključuje: „Čovjekov duh sam sebe nikada ne poznaje, najmanje u svjesnu stanju, jer njegovo djelovanje ne ovisi o volji i umu. Mora se pokoravati zakonu koji ga, unatoč najboljoj volji i najbistrijem umu, zapleće u zlo i baca ga iz tame u svjetlost i iz svjetlosti u tamu. Tko u svojim mislima i navikama načini red, jednoga dana ga nemilosrdno baci u nered, tko najvećim žrtvama postigne slobodu, u njoj razočaran otkrije nasilje i

ropstvo, tko svim srcem zavoli ženu, prije ili kasnije napusti je prazan, i tko se na život ili smrt bori za svoga bližnjega, u slijedećem ga se trenutku odriče. Čovjekov svijet je svijet izdaje. Zlo biva u čovjeku kao sjeme u plodu i kao plod u sjemenu“ (novela „Blaženi grijeh“ u knjizi *Strah i hrabrost*, nakladnik „Globus“, Zagreb, 1986., sa slovenskog preveo Ivan Cesar). Zbrajajući sve silnice koje su se isplele oko Kocbekovih protagonista, onako kao što se hobotnica prepleće oko svoje žrtve, stežući je sve jače i neizbježnije, moguće je u krajnjoj liniji ustanoviti da su Damjan i Štefan istodobno nevini i krivi. Damjan je nevin jer je branio svoj zavičaj i svoju domovinu, ali je i kriv jer je pokušao ubiti svog vojničkog sudruga, a Štefan je kriv jer je namjeravao nacistima otkriti partizanske položaje, ali je nevin jer su nacisti zaprijetili da će u protivnom likvidirati njegovu trudnu ženu. Nevin je i zbog toga jer je na koncu odustao od izdaje. U finalu, njih dvojica djelovali su kao sijamski blizanci, Damjan se više nije mogao osloboditi Štefana, Štefan Damjana. Ali za trbuhozborce iz onih davnih dana, kad je objavljena Kocbekova kapitalna knjiga, sumnjičavost i malodušnost, pogotovo u redovima pobjedničke armade, nisu mogle biti tretirane drukčije nego kao slabost. Nije ih smjelo biti u realnosti, pa ni u mislima, a kamoli u kakvoj literaturi s okusom tamjana i kršćanski intoniranog milosrđa. To je mogla biti samo blasfemija rođena u mašti bivšeg partizana i obnevidjelog kršćanina. Što bi bilo sa Sofoklom i ubogom Antigonom da se susrela s nekim od Kocbekovih arbitara, što bi bilo s tom klasičnom heroinom koja je dilemu između božjeg i ljudskog zakona razriješila tako što je pokopala brata Polinika, iako je kralj Kreont takvu mogućnost izričito zabranio? (Osim Sofokla i drugih autora, tragediju Antigone tematizirali su hrvatski pisci Drago Ivanišević i Tonči Petrasov Marović, a među Slovincima Dominik Smole.) Što bi bilo s Edipom koji je ubio svog oca, što s Jokastom koja se udala za svog i Edipovog sina? Što bi bilo s Dostojevskim čiji su se junaci najviše bojali vlastite slobode, za razliku od Kocbekovih sudaca kojima je svaka sloboda, osim njihove strogo kanalizirane, bila opasna i odbojna? Što bi bilo s ruskim piscem koji je odbacio podjelu na svece i grešnike? A u doba Kocbekove konfinacije, i ne samo onda, znalo se itekako dobro tko je svetac, a tko grešnik i kome je mjesto na postolju, a kome na Golom ili nekom drugom izoliranom otoku. Što bi bilo s *Idiotom*, jednim od najvećih romana u povijesti europske književnosti, čiji protagonist, knez Miškin, simulira Krista, knez koji je jurodivi, sveta luda, nesposobna za nasilje, ali ni za bilo kakvu

smislenu akciju? Paralelno s knezom Miškinom, Dostojevski je kreirao lik razvratnika i ubojice Parfjona Rogožina. U projekciji slavnog romanopisca jedan i drugi, i knez Miškin i Rogožin, u osnovi su jedno te isto. Oni uzajamno razmjenjuju križeve, vole istu ženu, Nastasju Filipovnu, a poslije svega obojica stoje pokraj njena lijesa. I Miškin je kriv za njeno ubojstvo jer je, umjesto da se posveti lijepoj Aglaji Jegančin, nakanio spasiti ženu koju je svojim ponašanjem samo ugrožavao, pridonijevši na svoj način njenom žalosnom kraju. Može li čovjek bez Boga biti dobar? O čemu zapravo piše Dostojevski? Ni o čemu drugom nego o tome da je ljudsko biće mnogo više od društva i mnogo više od svake države. Ili bi tako trebalo biti, neovisno o Kocbekovim ili nekim drugim, samo za sebe proglašenim pravednicima. Kako bi se u rukama tih moralista proveo pisac koji je smišljao romane sa svecima i grešnicima kao protagonistima koji plešu u istom kolu i valjaju se u istom blatu? Po svemu sudeći, i njega bi strpali u zatvor ili osudili na konfinaciju, premda ni carske vlasti nisu mazile Dostojevskog, a na sibirskoj katongi nije završio zbog svojih romana, nego zbog pripadništva klubu socijalista utopista predvođenih Mihailom V. Butaševičem Petraševskim.

Bez obzira na moguće razlike, grupaciji intelektualaca i teologa, čija evanđeoska misija nije u kontradikciji s njihovim socijalnim instinktom, pripadaju Gustavo Gutiérrez, peruanski filozof, teolog i dominikanski svećenik, autor *Teologije oslobođenja*, svojevrsnog manifesta kršćanskog socijalizma, dom Hélder Camara (brazilski svećenik atribuiran kao crveni biskup), brazilski teolog i filozofski pisac Leonardo Boff, nikaragvanski svećenik, pjesnik i sandinist Ernesto Cardenal, kolumbijski svećenik i socijalist Camilo Torres (prijatelj Gabrijela Garcije Márqueza koji se proćuo izjavom kako bi Isus, da je danas među nama, bio gerilac), njemački evangelik, začetnik teologije nade i teologije križa Júrgen Moltmann, rođeni Španjolac, prelat Katoličke crkve u Brazilu Pedro Casaldáliga, francuski filozof, teolog i kršćanski anarhist Jacques Ellul, američki filozof i katolički svećenik hrvatskih korijena Ivan Illich, švicarski teolog Hans Kűng i drugi. Godine 1939. dominikanac Hijacint Bošković, potekao iz Selaca na otoku Braću, objavio je knjigu pod naslovom *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*. Bošković je bio ugledni tomist i pisac, proćuo se svojim oratorskim sposobnostima, a za ustaške države stao je u zaštitu obitelji Slobodana Langa. Među hrvatskim intelektualcima novijega doba, idejama kršćanskog socijalizma bliski su pravnik po profesiji, sociolog religije i angažirani kršćanin Źeljko Mardešić,

koji se oglašavao i pod pseudonimom Jakov Jukić, te zadarski teolog i filozof Marko Vučetić. Ali naivno bi bilo pretpostavljati da je Edvard Kocbek mogao biti disident samo u režimima monarhističke i komunističke Jugoslavije. Ako ga imenica disident na pravi način uopće legitimira. Kao vjernik koji zastupa deklerikalizirano kršćanstvo, kao pjesnik koji je čudo života identificirao s vlastitim, istodobno djetinje čistim i religijskim osviještenim čudom, kao partizan koji je u ratu prepoznao opsisivnu energiju slobode, svedene na borbu s neprijateljem, ali i na borbu sa samim sobom, kao borac za svoj dom i svoju domovinu koji je u dubini srca razumio što znači biti žrtva, ali i što znači rimski poklič *vae victis* (jao pobijedenima), taj i takav Kocbek koji je mislio i djelovao iz pozicije cjeline, koji je polazio iz svog fizički zadanog vremena, ali vazda računajući na vječnost, takav vizionar i zvjezdoznanac, ili trkač na duge pruge, kako se legitimirao u pjesmi pod naslovom „Moj život“, bio je nošen osjećajem nedjeljivosti. Zato bi bio disident u svakoj sredini u kojoj je jedna ideologija mehanički zamijenjena drugom. Kocbek je to znao itekako dobro, prihvaćajući svoju sudbinu bez žaljenja i bez pretjeranih eksklamacija. Paul Chauchard, doktor medicine i profesor na Katoličkom institutu u Parizu, objašnjavao je da se slobodnim, voljnim i misaonim bićem ne postaje samim po sebi. Drugim riječima, sloboda nije kob, nego teška dužnost. Na toj dužnosti Kocbek je ustrajao s hrabrošću i dosljednošću koje su suđene samo odabranima.

Nataša Ač: *Portal*, tehnika: keramičke olovke

NAGRADE DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

Nagradu „Zvane Črnja“

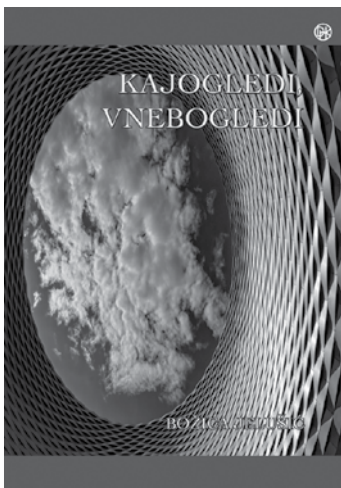
za najbolju knjigu eseja
za 2021. godinu dobila je

Božica Jelušić

za knjigu

Kajogledi, vnebogledi

(Podravsko-prigorski ogranak DHK-a, Koprivnica, 2021.)

Na natječaj za Nagradu „Zvane Črnja“ za najbolju hrvatsku knjigu eseja za 2021. godinu prijavljeno je deset knjiga, od kojih devet udovoljava pravilima i uvjetima natječaja. Prof. dr. sc. Vinko Brešić, književnica Božica Brkan te književnica i kritičarka Lada Žigo Španić, kao članovi ocjenjivačkog povjerenstva, pristigle su knjige ocijenili kao iznimno zanimljive, raznovrsne tematski i stilski, istaknuvši da među njima ima nekih koje prvenstveno nisu esejističke; to valja pripisati u prvome redu fluidnosti žanra, odnosno dvojabama koje prate tumačenja eseja. No, većina su uistinu vrijedni prilozi nacionalnoj književnosti i kulturi.

U uži izbor ušle su tri knjige:

1. Jelušić, Božica: *Kajogledi, vnebogledi*; Društvo hrvatskih književnika – Podravsko-prigorski ogranak, Koprivnica, 2021.
2. Šalat, Davor: *Povećalo za poeziju*; Matica hrvatska, Zagreb, 2021.
3. Tomaš, Marko: *Pisma s juga*; V.B.Z., Zagreb, 2020.

Za konačan izbor za Nagradu „Zvane Črnja“ 2021. povjerenstvo se odlučilo za knjigu Božice Jelušić *Kajogledi, vnebogledi* (DHK, Podravsko-prigorski ogranak, 2021.), pod uredništvom Darka Pernjaka.

Obrazloženje

Ogledi naše ugledne pjesnikinje Božice Jelušić (Pitomača, 1951.) *Kajogledi, vnebogledi* tematski su određeni autoričnim trajnim zanimanjem za kajkavsku književnost, jezik i kulturu, a pisani su esejističko-poetskim stilom s dozom subverzivnosti prema jezičnome standardu s jedne strane i procesima opće globalizacije i unifikacije s druge strane. Knjigu čini 45 eseja razvrstanih u tri cjeline.

Prva i najopsežnija cjelina sastavljena od 25 priloga *Šara koja boje stvara* posvećena je piscima, tj. njihovim pojedinim knjigama, opusima i životima – od onih koji odavna imaju mjesto u nacionalnoj književnosti, poput Frana Galovića ili Dubravka Ivančana, do onih koji to mjesto još traže upravo preko zavičajnoga jezika, npr. Emilije Kovač, Mirne Weber, Sunčice Orešić, Davora Grgurića, Katarine Zadrije itd.

U drugoj cjelini *O slikama i prilikama* 17 je priloga posvećenih zavičajnim slikarima, i to ne samo klasičnim imenima slavne Hlebinske škole poput Ivana Večenaja ili Ivana Lackovića Croate nego i tzv. manjim imenima poput Vladimira Bedekovića, Katice Blažok, Milana Generalića, Katarine Henc i drugih u čijim radovima, napose u zavičajnim motivima, autorica nalazi i ozbiljne slikarske domete. Ni ovdje Jelušićeva ne skriva fascinaciju predmetom svoga pisanja, pa nerijetko eseje „dopunjava“ vlastitim pjesmama prigodnicama autorima ili njihovim motivima dajući na znanje da joj je pjesnikovanje primarni poziv.

Treću cjelinu čine svega tri eseja koji pod zajedničkim naslovom *Zavimnuti spram zavičaja* zaključuju knjigu na izvrstan autobiografski, odnosno autoreferencijalan način. Prvi, *Podravska abeceda*, apoteoza je podravskome

prostoru, njegovim krajolicima i kulturi onih kojima je taj prostor zavičaj. A zavičaj je „i prva kategorija domoljublja“, „zavičaju dugujemo sve što posjedujemo“, pa je „pitanje časti da taj dug i vratimo“, andrićevski poentira autorica izvodeći pritom od međunaslova „akrostih“ *PODRAVINA*.

Već prvom rečenicom pretposljednega eseja *Zavičaj s pogledom na svijet* Božica Jelušić svrstava se u „kategoriju književnika zavičajnika“ u prvome redu zbog jezika koji je „most prema drugoj, paralelnoj stvarnosti“, tj. književnosti, dodajući kako je dvije trećine njezinih pjesama izravno nadahnuto zavičajnim prostorom te da odražavaju njezin mikrokozmos. Pozivajući se na Veselka Tenžeru, završnim esejom („sažetkom“), ona sve zavičaje naziva „našim malim Atlantidama“ u čijoj rekonstrukciji sudjeluje naš jezik kao čuvar od zaborava toga „potonulog svijeta“. Pa premda joj je život nudio mnoga „zamjenska gnijezda“, Podravina je bila nezamjenjiva, jer joj je samo ona davala smisao, karakter i identitet.

Ovime autorica kao da potvrđuje tezu kako je svaki prostor nečiji i da sve na svijetu ima i počinje zavičajem. Poruka je to ove impresivne knjige autorice koja, usto, ove godine slavi 70. rođendan i 50. obljetnicu rada.

Iskrene joj čestitke na jubilejima i na ovogodišnjoj Nagradi „Zvane Črnja“!

Za povjerenstvo
Božica Brkan

Nagradu „Fran Galović“
za najbolje književno djelo
na temu zavičaja i/ili identiteta
za 2021. godinu dobio je

Pavao Pavličić
za knjigu
Kužni pil
(Mozaik knjiga, Zagreb, 2021.)

Na ovogodišnji natječaj za Nagradu „Fran Galović“, koja se dodjeljuje za najbolje književno djelo hrvatskih autora s temom zavičaja i/ili identiteta, objavljeno od srpnja 2020. do lipnja 2021. godine, pristigle su 84 knjige. Prosudbeno povjerenstvo, koje su činili Mario Kolar (predsjednik), Davor Šalat i Matija Ivačić, odabralo je deset finalista. Abecednim redom bili su to: Elvis Bošnjak s romanom *Gdje je nestao Kir* (Hena com, 2021.), Zoran Ferić s romanom *Putujuće kazalište* (V.B.Z., 2020.), Josip Mlakić s romanom *Na Vrbasu tekija* (Fraktura, 2021.), Pavao Pavličić s romanom *Kužni pil* (Mozaik knjiga, 2020.), Marko Pogačar sa zbirkom pjesama *Knjiga praznika* (Multimedijalni institut i Kulturtreger, 2021.), Ivica Prtenjača za zbirkom pjesama *Tišina i njezine olovke* (V.B.Z., 2020.), Korana Serdarević

sa zbirkom priča *Gušterov rep* (Fraktura, 2021.), Drago Štambuk sa zbirkom pjesama *Uzgon* (Školska knjiga, 2020.), Nora Verde s romanom *Moja dota* (Oceanmore, 2021.) i Martina Vidaić za zbirkom *Trg, tržnica, nož* (HDP, 2021.). U javnom glasovanju, koje je provedeno preko interneta te u narodnim knjižnicama u Koprivnici, Križevcima, Ludbregu, Đurđevcu i Virju, najviše glasova dobio je *Gušterov rep* Korane Serdarević, no konačnim zbrojem glasova čitatelja i povjerenstva odlučeno je da se nagrada dodijeli Pavlu Pavličiću za roman *Kužni pil*.

Obrazloženje

U Galovićevoj pjesmi *Mojemu ocu*, koja predstavlja proslav njegovoj antologijskoj zbirci *Z mojih bregov* (napisana 1913./1914., objavljena 1925.), lirski subjekt prisjeća se životne mudrosti koju mu je otac ostavio u nasljeđe: „Govoril jesi navek, da je samo / Vu goricaž življenja pravi raj, / Koj nigdar već ne dojde nam nazaj; / Mi išćemo ga, – ali – kaj mi znamo?!“ Tipičan je to, za ovu Galovićevu zbirku, ali i cijeli njegov zbog prerane smrti nažalost nedovršen opus, ambivalentni iskaz istodobne žudnje za zavičajem i svijesti da zavičajni „raj“ više „nigdar ne dojde nam nazaj“. Razloge zbog kojih povratak u „zavičajni raj“ nije moguć lirski subjekt ne otkriva, nego daje tek određene naznake, poput onih iz čuvene pjesme *Kostanj*, u kojoj se lirski subjekt gotovo prepire sa stablom kestena o tome je li trebao ostati u zavičaju ili je trebao iz njega otići. Njihov poduži dijalog u toj pjesmi nije dao krajnji odgovor na to pitanje, ali je zato razmotrio različite prednosti i nedostatke ostanka u zavičaju, ostavljajući samom čitatelju da se opredijeli za jedno ili drugo, kao što to i čini svako pravo, veliko književno djelo.

Slična dvojba – je li trebao otići iz zavičaja i treba li se u njega vratiti – muči i glavnog lika romana *Kužni pil* akademika Pavla Pavličića, koji nagrađujemo Nagradom „Fran Galović“. Knjigu je objavio nakladnik Mozaik knjiga iz Zagreba, a urednik knjige je Zoran Maljković. Ako je moja evidencija točna, *Kužni pil* je pedeset peti roman vjerojatno najproduktivnijeg, a svakako jednog od najčitanijih i najvažnijih suvremenih hrvatskih pisaca, koji je do danas objavio više od sto knjiga, od kojih su neke i dio školske lektire, a brojne su nagrađivane i prevedene na strane jezike. Među čitateljima akademik Pavličić možda je najpoznatiji po kriminalističkim romanima te romanima s elementima fantastike, no autor je i nekoliko povijesnih roma-

na i više bestselera dječje književnosti, objavio je i nekoliko memoarskih i feljtonističkih knjiga te kao dugogodišnji sveučilišni profesor i znanstvenik više stručnih knjiga, koje su obavezna literatura na brojnim sveučilišnim kolegijima. Autor je i više televizijskih i filmskih scenarija. *Kužni pil* pripada ciklusu knjiga akademika Pavličića presudno obilježenih zavičajnošću i pitanjima identiteta.

Kao što je poznato, Galovićev „zavičajni raj“ predstavljali su podravsko-bilogorski „bregi“, po kojima su uz vinograde, polja i šume raštrkane stare klijeti, u kojima je čovjek krijepio tijelo i dušu. „Zavičajni raj“ junaka romana *Kužni pil* – Vjekoslava Dugana – čini istočnoslavonsko, podunavsko područje, točnije gradić Varoš, koji nećemo pronaći na zemljopisnim kartama, ali će nas neumoljivo podsjetiti na autorov rodni Vukovar. Gradić je to koji leži na dunavskoj obali, a njegovu panoramu obilježavaju tornjevi bogomolja pet-šest različitih vjeroispovijesti, zelena kupola gradskog kazališta, krov dvorca i vršak kužnog pila na glavnom gradskom trgu. Svega toga Vjeko se Dugan jedva sjećao zato što je rodni Varoš napustio još kao petogodišnji dječak, nakon što su mu se roditelji rastali i predali ga Teti u Zagreb, koja ga je odgojila, ali mu nikada nije spominjala rodni grad.

Nakon Tetine smrti Dugana – koji je sada bio već u šestom desetljeću života – put je jednom prilikom nanio u Varoš, i to po službenoj dužnosti. Iako je planirao obaviti samo ono što je morao i čim prije vratiti se u Zagreb, taj nevoljki službeni posjet rodnom gradiću pokazao se sudbonosnim. Ugledavši i omirisavši Dunav, praporna brda i surduke, drvorede kestena i lipa te rodnu ulicu s kućicama oker boje, Dugan je shvatio da mora „otkriti što se to zbivalo u njegovu djetinjstvu u ovom gradu, morao se sjetiti onoga što je pola stoljeća zaboravljao, što iz nemara, što namjerno“. Drugim riječima, shvatio je „da u njegovoj biografiji postoji golema rupa, i da ni sam sebe ne razumije dobro upravo zato što ta rupa postoji“ te je osjetio potrebu „da sam sebi objasni tko je i što je“.

Kako bi si objasnio „tko je i što je“, Dugan pokušava rekonstruirati povijesti vlastite obitelji, a ponajprije razloga zbog kojih su mu se roditelji razveli i napustili ga. Rekonstrukcija obiteljske povijesti pokazuje se usko povezanom s poviješću samog Varoša, odnosno s društveno-političkim mijenama od njegova osnutka u 18. stoljeću pa sve do sredine 20. stoljeća, tijekom kojih su se – kako se pokazuje – očeva i majčina obitelj redovito nalazile na suprotstavljenim ideološkim stranama, što je zapravo na kraju i razorilo

njihov brak. Tragajući za obiteljskim i osobnim identitetom, Dugan otkriva i da je Varoš namjenski osnovan kao multinacionalni i multikonfesionalni gradić, gotovo kao eksperiment o mogućnostima suživota različitosti, koji – vrijeme je pokazalo – nažalost nije uspio.

Tom rekonstrukcijom varoške povijesti *Kužni pil* upotpunjuje mozaik spoznaja o tome fiktivnom gradiću, koji je poprište radnje i u četirima prijašnjim romanima akademika Pavličića (*Kronika provincijskog kazališta, Odbor za sreću, Devet spomenika i Literarna sekcija*). U tom smislu *Kužni pil* svakako treba promatrati u kontekstu *varoške pentalogije*, koja propituje mogućnosti multinacionalnog i multikonfesionalnog suživota. A cijelu pentalogiju treba zapravo promatrati u još širem kontekstu, nazovimo ga, *dunavskog ciklusa* djela akademika Pavličića, koji uz priče i romane sadržava i feljtonistička i memoarska djela. Sve to velika je pohvala Dunavu, koji je presudno obilježio autorov opus, jednako kao i život glavnog junaka romana *Kužni pil*, kao što sam priznaje: „Ne može čovjek bez posljedica živjeti kraj tolike vode, ne može ostati nedodirnut svim njezinim značenjima i ne može a da se ne pokori njezinu smislu.“

Popunjavajući *rupu* u vlastitom identitetu, Dugan nanovo otkriva *izgubljeni zavičaj*, a u pozadini svega vodi se tipično pavličićevski uzbudljiva fabula, koja sadržava niz zanimljivih likova i pojava, u rasponu od uglavnom narcisoidnih znanstvenika koji sudjeluju na znanstvenom skupu o povijesti Varoša zbog kojeg Dugan i dolazi u rodni grad, tajnih hodnika ispod gradića i nekoliko zagonetnih verzija povijesnog varošskog grba, preko neobičnih mještana, glazbenih automata i dokumenata koji čuvaju obiteljske i povijesne tajne, do pronicljive varoške docentice, uz koju slaganje mozaika vlastitog identiteta postaje podnošljivije.

U svakom slučaju, akademik Pavličić je u *Kužnom pilu*, kao i u ostalim romanima iz *varoške pentalogije*, uspješno spojio uzbudljivu fabulu s pitanjima zavičajnosti i identiteta, nastavivši pritom i dalje tražiti mostove iznad ponora što ih proizvodi strah od drugoga i drugačijeg, zbog čega zaslužuje ovogodišnju Nagradu „Fran Galović“.

doc. dr. sc. Mario Kolar,
predsjednik prosudbenog povjerenstva

**Nagradu „Josip i Ivan Kozarac“
za životno djelo dobio je**

Miro Gavran

Dobitnik nagrade za životno djelo na XXVII. Danima Josipa i Ivana Kozarca je Miro Gavran. Dobitnik je važnih i iznimno prestižnih nacionalnih i europskih nagrada, nagrađivali su ga predsjednici i umjetničke akademije, no zavičajna Nagrada „Josip i Ivan Kozarac“ zasigurno nosi slatkoću i draž.

Gavran je rođen 1961. godine u učiteljskoj obitelji u slavonskom selu Gornja Trnava u blizini Nove Gradiške. Knjige su ga rođenjem obilježile i uz njih je rastao te nije bilo neobično da će mali Miro jednoga dana postati veliki pisac. Književni opus Mire Gavrana, za koji 2021. godine dobiva Nagradu za životno djelo „Josip i Ivan Kozarac“, iznimno je bogat i književno raznorodno profiliran. Rođenjem je autor zrele generacije pisaca rođenih 60-ih godina 20. st., pred njim će biti još kazališnih tekstova i knjiga, ali istaknimo važne književne i kazališne nagrade, kazališne i književne tekstove te romane i priče za djecu, koji su iznjedrile slavonskoga laureata.

Pedeset pet kazališnih tekstova, drama i komedija, prevedenih na više od 40 jezika, premijerno je igrano diljem svijeta: u Washingtonu, Moskvi, Rio de Janeiru, Parizu, New Yorku, Buenos Airesu, Sao Paolu, Tel Avivu, Tallinnu, Ateni, Beču, Sofiji, Rimu, Varšavi, brojnim europskim prijestolnicama.

Istaknimo dramske tekstove: *Kreontova Antigona* (kojom je debitirao 1983. godine u Dramskom kazalištu Gavella), *Kad umire glumac*, *Sve o ženama*, *Noć bogova*, *Ljubavi Georgea Washingtona*, *Čehov je Tolstoju rekao zbogom*, *Muž moje žene*, *Pacijent doktora Freuda*, *Lutka*.

Autor je deset romana, među kojima se ističu *Zaboravljeni sin*, *Kako smo lomili noge*, *Margita ili putovanje u prošli život*, *Judita*, *Krstitelj*, *Poncije Pilat*, *Kafkin prijatelj* te zbirki kratkih priča *Mali neobični ljudi* i *Priče o samoći*. Gavran u svojim intervjuima rado podvlači činjenicu da u slobodnom čitanju poseže za biblijskim tekstovima, među kojima ističe Poslanice svetoga Pavla koje ga nadahnjuju, kao i za hrvatskim pjesnicima „koji su mu omogućili pružiti slojevit uvid u bogatstvo života“, a to su Cesarić, Ujević, Šimić, Pupačić i Horvatić. U proznim tekstovima tematizira rodnu Slavoniju i likove koji su obilježeni podnebljem slavonske ravnice.

Posebna empatija začinjena humorom obilježila je Gavranove knjige za djecu i mlade. Među deset knjiga istaknimo: *Svašta u mojoj glavi*, *Kako je tata osvojio mamu*, *Sretni dani*, *Igrokazi s glavom i repom*, *Profesorica iz snova*, *Ljeto za pamćenje*.

Među brojnim književnim i kazališnim nagradama istaknimo prestižne nagrade izvan Hrvatske poput Nagrade Central European Time 1999. godine, koja se dodjeljuje najboljim srednjoeuropskim piscima, Nagradu Slavske akademije književnosti i umjetnosti iz Varne u Bugarskoj, Nagradu „Dr. Alois Mock Europa Preis“ 2017. godine.

Četverostruki je dobitnik Nagrade za dramsko djelo „Marin Držić“ koju dodjeljuje Ministarstvo kulture i medija. Njegov književni rad, kao i zasluge na promicanju ugleda hrvatske književnosti u domovini i svijetu prepoznali su i odlikovali predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman 1996. godine, predsjednica Grabar-Kitarović 2016. godine te predsjednik Republike Austrije 2018. godine.

Miro Gavran i njegovi kazališni tekstovi specifični su jer sve nastaje i odvija se u „obiteljskoj spisateljsko-glumačkoj manufakuri“. Miro piše tekstove kojima život udahnuju glumci – supruga Mladena i sin Jakov, na

daskama koje život znače obiteljskoga Kazališta Gavran, a jednom godišnje njihovi „kazališni proizvodi“ debitiraju na Gavranfestu u Pragu. Miro je jedinstven dramatičar jedinstvenoga osobnog kazališnog festivala koji prelazi granice domovine.

Zaključila bih piščevim riječima (u Godini čitanja smo): „Svaka je knjiga jedan mali uređeni mikrokozmos u kojemu postoji uzročno-posljedična povezanost, a pogled na taj svijet je negacija kaosa.“

dr. sc. Dubravka Brezak Stamać,
predsjednica povjerenstva za dodjelu Nagrade

Nagradu „Josip i Ivan Kozarac“
za proznu knjigu godine dobila je

Julijana Matanović

za knjigu

Djeca na daljinu

(Lađa od vode, Zagreb, 2020.)

Knjiga priča *Djeca na daljinu* Julijane Matanović u godinu dana doživjela je tri izdanja. Objavljena je kod malog nakladnika (Umjetnička organizacija Lađa od vode) i sigurno je to razlog što priče nisu postale predmetom glasnije ocjene „stručne javnosti“. Međutim, prepoznate su, itekako, kod čitatelja.

Zbirka sadrži trinaest priča. Pogovor *Autorica na blizinu* napisala je dr. sc. Vlasta Novinc. Sam naslov intrigira budućeg čitatelja koji je u prvi mah sklon pomisliti kako su priče reakcija na pandemijsko vrijeme. Međutim, riječ je o tekstovima u kojima se tematiziraju doslovne i metaforičke daljine. Možda bi se njihove teme mogle svesti na zajedničku sintagmu „obiteljski odnosi“, sintagmu koju možemo opisati kao prepoznatljivo i stalno mjesto autoričine proze, od prvijenca *Zašto sam vam lagala* pa sve do danas. Složenosti bračnih odnosa, starenje, izgubljena pa ponovno nađena djeca,

djeca koja odrastaju u neznanju o mučnim odnosima, manipulirana djeca, ljubomore koje se javljaju između sestara i braće kao jedini mogući oblik kontakta u obiteljima koje su „uništili“ odrasli, samo su neke od tema priča uključenih u novu knjigu. Autorica se i ovdje, kako naglašava pogovarateljica, poigrava instancom pripovijedanja, svjesno uvlači čitatelja u odnos zbilje i priče, vlastitog života i teksta. Naglašena je, gotovo u svakoj priči, i važnost književnosti u vremenu u kojem je suspendirano pravo na razum i u kojem su oslabljeni temeljni moralni principi. Pri tome se ne radi o egzaltiranom promišljanju i elitističkom dociranju. Autorici je dosta pukog teoretiziranja u akademskim predavaonicama, njezini pripovjedači zalažu se za ideju o fundamentalnom statusu književnosti u ljudskoj civilizaciji. Svijet u kojem se nalazimo opisuje kao „jad od svijeta“ gdje književnost nudi priče u kojima se ne mogu poništiti razlike između dobra i zla, zdravlja i bolesti. Važno je naglasiti da iz svih životnih nedaća, junaci knjige *Djeca na daljinu* izlaze kao pobjednici, realizirane osobe koje se nisu prepustile ni porivu osвете, ali ni mržnje. Negdje, ispod osnovnih rečenica priče, provlači se i duboka poruka.

Stilski ujednačena, tematski zanimljiva i nadasve aktualna, knjiga *Djeca na daljinu* izdvaja se, po mišljenju prosudbenog povjerenstva, iz prošlogodišnje produkcije i zaslužuje Nagradu „Josip i Ivan Kozarac“.

Za prosudbeno povjerenstvo
Zlatko Krilić

Nagradu „Josip i Ivan Kozarac“
za znanstvenu knjigu godine dobio je

Krešimir Nemeć

za knjigu

Leksikon likova iz hrvatske književnosti

(Naklada Ljevak, Zagreb, 2020.)

Akademik Krešimir Nemeć dobitnik je ovogodišnje nagrade za znanost za knjigu *Leksikon likova iz hrvatske književnosti* (Ljevak, rujan 2020.). *Leksikon likova iz hrvatske književnosti*, ustrojen prema uzusu specijaliziranih referentnih djela ili priručnika, sadrži stotinjak članaka poredanih abecednim redom s likovima iz hrvatske pisane književnosti kao naslovnim riječima (natuknicama). Prvi je to abecedarij takve koncepcije i sadržaja u nas, u kojemu su na jednom mjestu, unutar korica jedne knjige – bez kanonske tjeskobe i bez moraliziranja – jedni pored drugih i epski junaci i anarhični antijunaci, i individualizirani karakteri bogatoga psihološkoga profila i tipski likovi mizantropa, škrteca ili detektiva i depersonalizirane figure dobra i zla, i bećari i vitezovi i fratri i kriminalci i ženski nježni dobri anđeli i demonizirane fatalne žene (*femme fatale*). Takva raskošna „karakterološka ‘krvna slika’ hrvatske književnosti“, kako ju je nazvao autor, plod je dugo-

trajnoga i pomnoga znalačkoga čitanja uz primjenu zahtjevnih postupaka sabiranja iskazanih i neiskazanih karakteroloških značajki lika raspršenih u tekstu iz kojih se oblikuje mentalna konstrukcija ili slika, prepoznatljivo obličje ili *persona*. Književni lik je dakako maska, funkcija, uloga, protagonist, papirnato bestjelesno biće, različit i od autora i od pripovjedača, ali snagom fikcije pred očima i u umu čitatelja njegovo „kao da“ rekonfigurira se u tjelesnost i zbiljnost, biće od „krvi i mesa“.

Književni likovi u autorskom leksikonu Krešimira Nemeca, i oni s prototipovima u mitologiji, Bibliji i povijesti i oni s jednokratnim literarnim izvedbama, apstrahirani iz svojega prirodnog fikcionalnog okružja još su više oživljeni ili utjelovljeni zahvaljujući autorovu vrsnom umijeću pripovijedanja. Prema *andrićevskom* modelu lijepog, jednostavnog i uvjerljivog pripovijedanja izbrisani su tragovi enciklopedijskoga predznanja, hrvanja s narativnim strategijama i indicijama u tekstu te otklonjen teret stručnoga metajezika. Prvi hrvatski karakterološki književni *lucidar*, koji osvjetljava (*lucem dare*) i odgovara na pitanje *tko je tko* među likovima nacionalne književnosti, u kojemu je ostvaren maksimum unutar formalnih ograničenja leksikonskog članka, podsjetnik je za one koji znaju ili misle da znaju, prvi izvor pouzdanih i konsolidiranih informacija za početnike. Jednostavno, blagdan ili *jubilejski* događaj za hrvatsku književnost i kulturu!

Za prosudbeno povjerenstvo
dr. sc. Ružica Pšihistal

Nagradu „Visoka žuta žita“
za sveukupni književni opus i
trajan doprinos hrvatskoj književnosti dobio je

Milorad Stojević

Nemoguće je prikaz pjesništva književnika i književnoznanstvenika Milorada Stojevića svesti na svega nekoliko kartica teksta. U najkraćim crtama, Stojevićevo je bogato (ne samo) pjesničko putovanje istraživanje jezikom te o jeziku, otpočeto oslanjanjem o krugovaštvo i razlogovstvo, o egzistencijalizam i fenomenologiju, nastavljeno praksom semantičkoga konkretizma (naraštaj pjesnika tzv. gramatološkoga obrata), zatim posvećeno sonetnom kanonizmu, pa opet metaforičnosti, ludizmu i nerijetko dovitljivoj persiflaži. Od svojih, dakle, pjesničkih početaka, Stojević demonstrira sretan spoj literarnoga talenta, erudicije i neutažive znatiželje za novim, makar to značilo ono što u jeziku visoke modernosti i postmodernizma jedino značiti može: nalaženje novoga u starom, semantičku resublimaciju i sintaktičku reciklažu čija se autorska autonomija ogleda u prepoznatljivoj stilskoj izvedbi. Opsesija jezikom pod posesivnim utjecajem demona poezije, uz dokazanu radnu etičnost, tako su Stojeviću omogućili zadržati dojmljivu svježinu

osnaženu efektom začudnosti, a usprkos, ili možda ipak zahvaljujući, spomenutoj stilskoj prepoznatljivosti. Neupućeni bi netko, čitajući tako zbirku *Hladni pogon* objavljenu prošle godine, pomislio kako je jamačno riječ o mlađem pjesniku. Iznimno elokventnom, poliglotskom i eruditskom, ali mlađem. Dakako, neupućeni bi se netko, nakon početnoga dojma, našao u dvojbi: je li moguće da netko mlad, da netko permanentno opskrblijvan metastazirajućim sadržajima društvenomrežnoga egzistencijalnog paralelizma, ako je o paralelizmu uopće govoriti, posjeduje razinu znanja nimalo pretenciozno, ali posve vidljivo upisanu u pročitani tekst? Neupućeni netko, zapravo siguran da je takva mogućnost malo vjerojatna, tada bi nužno izveo ranije navedeni zaključak blistave kombinacije jezikoiskustva i svježine, ne dopuštajući si propustiti avanturu arheološkoga iskopavanja bogatih slojeva Stojevićeva jezika, sve do ranih rukopisa *Iza štita* i *Ličca* i/ili onih, nešto kasnijih, *Litvanskoga erotskog srpa* ili *Visećih vrtova*.

Nemoguće je pojmiti Stojeviću radoznalost za jezik i jezikov okoliš, a pritom ne prići njegovom proznom izričaju, njegovom dijalekatskom hipersenzibilitetu, kao i književnoznanstvenom kontinuitetu, aspektima redom impliciranim u poetsko iskustvo, decentnost i recentnost pjesničke proizvodnje, njenu obnovljivost u multiiskoristivost, nerijetko, dakako, i intermedijalne, intertekstualne, transtekstualne te citatne osviještenosti, foto-poetskih kolaža i transsemiotičkih operacija kojima je korespondirano sa širokim dijapazonom ljudske djelatnosti: od, primjerice, glagoljaštva i epigrafije do suvremene arhitekture. I upravo je restauracija starojezičnih atavizama, njihova transformacija u leksičko-sintaktički inventar više slojeva palimpsestne postmodernosti, jedno od osobito vrijednih obilježja Stojevićeve i dalje neupitne procesualnosti čitopisanja, one koja, da se nadovežemo na spomen proznoga izričaja, podrazumijeva, uz ostalo, uzbudljivi avanturizam, a pleonazam shvatite kao poslanicu budućim čitateljima velikoga autora, biografizacije i jezikom, ali i u jeziku, paradigmom jezika kao medija u kojem egzistira činjenica te kao činjenice same. Nemoguće je tako ne prisjetiti se omiljenoga štiva kasnih predbolonjskih generacija studenata književnosti, romansirane biografije Janka Polića Kamova, kugom zaustavljenoga genija hrvatske književnosti: romanom koji je istodobno poezija, eksperiment, performans, možda i prosvjed ili, pak, puka zafrkancija, onaj persiflažni mig svojstven prokletu rijetkim crpiteljima kristalne kocke vedrine.

Nemoguće je, napokon, izgovoriti „poezija“, a pritom, uz ostale, ne pomisliti na sonetnoga meštra, ali i meštra hermetizma, na praktičara nepoznanica kojima nenadmašno opisuje poznato, dakako, i obratno, koji tako provocira istovremeno upoznavanje nepoznatoga i već upoznatoga, zanat-ski i nadahnuto, intencionalno poetički heterogeno, ali uvijek šarmantno, često vicasto i zavodljivo. Pjesnički opus autora kojemu nagradom „Visoka žuta žita“ iskazujemo poštovanje, dakako nedovršeni, odražava proročansku samouvjerenost i trubadursku strast, ono najkonzistentnije što donosi razum i ono najpoštenije što donosi ludilo. I upravo je laureatsko iskazivanje počasti tom bogatstvu minimum demonstriranoga poštenja ljubitelja suvremenoga pjesništva, onaj minimum za koji je Cvelferija, iz godine se u godinu iznova uvjeravamo, neprijeporno opredijeljena, neovisno o ideološkim *izmima* i institucionalnim predznacima, s ciljem doprinošenja poeziji kao najuzvišenijem obliku jezika, makar i kao zahvale doprinositeljima među kojima je Stojević, u to smo sigurni, jedan od najvažnijih, ovom prigodom pridružen laureatskoj listi koja nas je odavno učinila ponosnima. Premda je ponos teška riječ. I premda bi, kada se osvrnemo iza sebe sa sviješću da još uvijek nije gotovo, prava riječ bila igra. Premda, dodajmo, krive riječi ne postoje. Stvar je u uporabi. Milorad Stojević, književnik i književnoznanstvenik senzacionalnih jezičnih dostignuća, to nam je toliko puta potvrdio svojim primjerom: vježbanim ludilom uz koje imamo mogućnost odmoriti se od novonormalnoga, mi, puntari!

Za prosudbeno povjerenstvo
Franjo Nagulov

Nataša Ač: *Prošlost*, tehnika: keramičke olovke

KRONIKA DHK-a

Listopad – studeni 2021.

Tribina DHK-a

6. listopada 2021.

Gost tribine bio je Adolf Polegubić, razgovaralo se o njegovim dvjema novim zbirkama – *Cipele ispod bade-ma* (Biakova d.o.o, 2021.) i *Crvena mora* (Glas Koncila, 2020.). Dunja Sepčić čitala je izabrane pjesme.

13. listopada 2021.

Gošća tribine bila je Biserka Goleš-Glasnović, razgovaralo se o njezinoj novoj knjizi *Čitanje udvoje* (Stajer-Graf, Zagreb, 2021.). Dunja Sepčić čitala je izabrane ulomke.

26. listopada 2021.

Gošća tribine bila je Božica Jelušić, razgovaralo se o njezinoj nagrađenoj knjizi *Kajogledi, vnebogledi* (DHK, Podravsko-prigorski ogranak, Koprivnica, 2021.).

27. listopada 2021.

Gost tribine bio je Žarko Jovanovski, razgovaralo se o njegovoj poeziji, o stripu, o sve popularnijoj *slam* poeziji, o alternativnoj pjesničkoj sceni u nas i u inozemstvu, o boemiji i drugim zanimljivim književnim i društvenim temama.

3. studenoga 2021.

Gost tribine bio je Milorad Stojević, razgovaralo se o njegovoj knjizi eseja

i studija *Človik ohne Sprache* (Istarski ogranak DHK-a, Pula, 2019.). Razgovor je snimljen u Puli, u Klubu hrvatskih književnika „Dr. sc. Ljubica Ivezić“. Uvodnu riječ imao je Boris Domagoj Biletić.

5. studenoga 2021.

Gošća tribine bila je Jelena Lužina, razgovaralo se o njezinoj knjizi *Pulski eseji* (Čakavski sabor – Istarski ogranak DHK-a, Pula – Žminj, 2019.). Razgovor je snimljen u Puli, u Klubu hrvatskih književnika „Dr. sc. Ljubica Ivezić“. Uvodnu riječ dao je Boris Domagoj Biletić.

10. studenoga 2021.

Gost tribine bio je Albino Crnobori, razgovaralo se o njegovoj knjizi priča, eseja, zapisa i polemičkih tekstova *U smu* (Istarski ogranak DHK-a – Čakavski sabor, Pula – Žminj, 2019.). Razgovor je snimljen u Puli, u Klubu hrvatskih književnika „Dr. sc. Ljubica Ivezić“. Uvodnu riječ dali su Jelena Lužina i Boris Domagoj Biletić..

17. studenoga 2021.

Gošća tribine bila je Željka Lovrenčić, razgovaralo se o njenom prijevodu sa španjolskog knjige Pabla Nerude *Priznajem da sam živio: sjećanja* (Iris Illyrica, Zagreb, 2021.). Izabrane tekstove čitala je Dunja Sepčić.

19. studenoga 2021.

Gost tribine bio je Primož Repar, razgovaralo se o hrvatskom prepjevu njegove pjesničke zbirke *Tri dana u Istri i jedan dan prije* (Istarski ogranak DHK-a, Pula, 2020.). Razgovor je snimljen u Puli, u Klubu hrvatskih književnika „Dr. sc. Ljubica Ivezić“. Uz autora sudjelovali su Miroslav Mićanović, Branko Čegec i Boris Domagoj Biletić.

24. studenoga 2021.

Gost tribine bio je Ladislav Prežigalo, razgovaralo se o njegovoj zbirci pjesama *Sjeta u naručju* (Studio Moderna, Zagreb, 2021.). Izabrane pjesme čitala je Dunja Sepčić.

Voditeljica Tribine je Lada Žigo Španić. Sve tribine održane su virtualno putem videoveze.

Mala tribina DHK-a

1. listopada 2021.

Luko Paljetak održao je književni susret s učenicima četvrtih razreda OŠ „Svetvinčenat“.

5. listopada 2021.

Lana Bitenc održala je književni susret s učenicima prvih razreda Osnovne škole dr. Mate Demarina iz Medulina.

13. listopada 2021.

Maja Brajko-Livaković održala je književni susret s učenicima petih i

šestih razreda Osnovne škole „Matije Gupca“ iz Gornje Stubice.

22. listopada 2021.

Željka Horvat Vukelja održala je književni susret s učenicima nižih razreda Područne škole Loborika (OŠ „Marčana“).

26. listopada 2021.

Sanja Pilić održala je književni susret s učenicima trećih i četvrtih razreda Osnovne škole Petra Studenca iz Kanfanara.

27. listopada 2021.

Jadranko Bitenc održao je književni susret s učenicima Osnovne škole „Monte Zaro“ iz Pule.

27. listopada 2021.

Željka Horvat Vukelja održala je književni susret s učenicima Osnovna škola „Milan Šorga“ iz Oprtlja.

11. studenoga 2021.

Božidar Prosenjak održao je književni susret s učenicima sedmih razreda Osnovne škole „Miroslav Krleža“ iz Zagreba.

12. studenoga 2021.

Darko Macan održao je književni susret s učenicima osmih razreda Osnovne škole „Miroslav Krleža“ iz Zagreba.

22. studenoga 2021.

Mladen Kopjar održao je književni susret s učenicima Osnovne škole „Josip Badalić“, Graberje Ivaničko.

26. listopada 2021.

Sanja Pilić održala je književni susret s učenicima trećih i četvrtih razreda Osnovne škole „Petar Studenac“ iz Kanfanara.

27. listopada 2021.

Jadranko Bitenc održao je književni susret s učenicima Osnovne škole „Monte Zaro“ iz Pule.

27. listopada 2021.

Željka Horvat Vukelja održala je književni susret s učenicima Osnovne škole „Milan Šorga“ iz Oprtlja.

Tribine je uredio i vodio Hrvoje Kovačević. Sve tribine održane su virtualno putem videoveze.

Tribina u gostima

1. listopada 2021.

Mladen Kopjar održao je književni susret s učenicima Centra za odgoj i obrazovanje Pula.

11. listopada 2021.

Željka Horvat Vukelja održala je književni susret s malim pacijentima Klinike za tumore i Klinike za dječje bolesti Zagreb (Klaićeva).

14. listopada 2021.

Rosie Kugli održala je književni susret s pacijentima Škole u bolnici OŠ „Jordanovac“ KBC-a Zagreb.

25. listopada 2021.

Snježana Babić Višnjic održala je književni susret s učenicima Centra za odgoj i obrazovanje iz Dubrave.

9. studenoga 2021.

Silvija Šesto održala je književni susret s učenicima Škole za odgoj i obrazovanje Pula.

10. studenoga 2021.

Rosie Kugli održala je književni susret s učenicima Centra za odgoj i obrazovanje iz Dubrave.

11. studenoga 2021.

Lana Bitenc održala je književni susret s posebnim razredima Osnovne škole „Centar“, Pula.

16. studenoga 2021.

Snježana Babić Višnjic održala je književni susret s učenicima Škole u bolnici OŠ „Jordanovac“ u prostorijama KBC-a Zagreb.

24. studenoga 2021.

Sanja Polak održala je književni susret s učenicima Centra za odgoj i obrazovanje „Goljak“.

Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević. Sve tribine održane su virtualno putem videoveze.

Upravni odbor DHK-a

5. listopada 2021.

U prostorijama DHK-a održana je 2. sjednica Povjerenstva za Tribine DHK-a.

11. listopada 2021.

U prostorijama DHK-a održana je 2. sjednica Povjerenstva za Statut DHK-a.

13. listopada 2021.

U prostorijama DHK-a održana je 12. sjednica Upravnog odbora DHK-a.

23. studenoga 2021.

Putem videoveze održana je 13. sjednica Upravnog odbora DHK-a. Upravni odbor DHK-a prihvatio je izvješće Povjerenstva za prijem novih članova te su u članstvo DHK-a primljeni Tanja Belobrajdić, Ivan Kramar, Barbara Baždarić, Daniel Radočaj, Mislav Gleich i Tihana Petrac Matijević.

Djelovanje ogranka DHK-a

7. listopada 2021.

U Knjižnici i čitaonici u Kutini u organizaciji ogranka DHK-a Sisačko-moslavačke županije održan je *Književni kompas Sisačko-moslavačke županije*. Uz članove i suradnike Ogranka nastupila je Božica Brkan te domaći autori iz Kutine i okolice.

12. listopada 2021.

U prostorijama DHK-a održano je predstavljanje romana *Identitet* Tihane Petrac Matijević. Roman su predstavili Željka Lovrenčić, članica stručnoga povjerenstva nagrade, Siniša Matasović, član stručnoga povjerenstva i urednik knjige, te autorica.

22. – 23. listopada 2021.

U organizaciji Istarskog ogranka DHK-a održani su 19. *Pulski dani eseja*. Nagradu „Zvane Črnja“ za najbolju hrvatsku knjigu eseja objav-

ljenu 2021. godine dobila je Božica Jelušić za knjigu *Kajogledi, vnbogledi* (Podravsko-prigorski Ogranak DHK-a, Koprivnica, 2021.). Sudjelovali su: Mirko Ćurić, Božica Brkan, Primož Repar, Dolores Butić, Branko Čegec, Lada Žigo Španić, Ivica Matičević, Sanja Nikčević, Janko Rožič, Jelena Lužina, Davor Šalat i Miroslav Mićanović.

7. – 28. listopada 2021.

U sklopu programa *Čit-lit* DHK-a u Koprivnici i Rijeci održana je radionica *Kritičko čitanje za kritičko mišljenje*. Polaznici radionice bili su učenici Gimnazije „Fran Galović“ iz Koprivnice i studenti kroatistike Filozofskog fakulteta u Rijeci. Voditelj radionice bio je Mario Kolar.

28. listopada 2021.

U organizaciji Ogranka DHK-a Sisačko-moslavačke županije u Novskoj je održan *Književni tabure*. Na tribini je obilježena druga godišnjica osnutka Ogranka DHK-a Sisačko-moslavačke županije.

2. studenoga 2021.

U organizaciji Riječkog ogranka DHK-a obilježena je 151. obljetnica rođenja Viktora Cara Emina uz polaganje vijenca pred spomen-pločom na njegovoj rodnoj kući i posjet upravo dovršenom interpretacijskom centru, gdje će biti izložen dio ostavštine uvaženog književnika. Medijima su se obratili predsjednik riječkog ogranka DHK-a Davor Grgurić

i članovi ogranka Vjekoslava Jurdana i Riccardo Staraj.

3. studenoga 2021.

U Novskoj u prostorijama Gradske knjižnice i čitaonice „Ante Jagar“ u organizaciji Ogranka DHK-a Sisačko-moslavačke županije održan je *Književni kompas Sisačko-moslavačke županije*. Sudjelovali su Željka Uhital, Miroslav Lovčanin te Sanja Domenuš, Ratko Bjelčić, Mira Dujmić, Denis Vidović i Siniša Matasović.

25. listopada – 6. studenoga 2021.

U organizaciji Podravsko-prigorskog ogranka DHK-a održan je književni festival 28. *Galovićeve jesen*. Na svečanom otvorenju u Peterancu, rodnom Galovićevu mjestu nadomak Koprivnici, Mario Kolar predstavio je knjigu izabranih djela Frana Galovića *Dok večer se zmrči*, uz bogat kulturni program (recital, dramska uprizorenja). U programu festivala narednih dana sudjelovali su Zlatko Krilić, Damir Karakaš i Zoran Predin, koji se predstavio u dvostrukoj ulozi, kao glazbenik i kao književnik. Nagrada „Fran Galović“ dodijeljena je Pavlu Pavličiću za roman *Kužni pil* (Mozaik knjiga, Zagreb, 2020.), dok su Nagradu „Mali Galović“ za učeničke književne radove dobili Martin Barberic, Fran Šijak i Luka Kiš.

10. studenoga 2021.

U Đakovu u Spomen-muzeju biskupa Strossmayera svečano je otvorena izložba *Dante u djelima suvremenih*

hrvatskih umjetnika, prigodom 700. obljetnice smrti velikog talijanskog pisca. Autor izložbe je Milan Bešlić, a svojim viđenjem Danteovih djela predstavili su se umjetnici Vatroslav Kuliš, Tomislav Buntak, Zlatko Keser, Igor Rončević, Antun Boris Švaljek i Kuzma Kovačić.

13. studenoga 2021.

U organizaciji Riječkog ogranka DHK-a s prvoga kata zgrade Filodrammatice na Korzu svoju su poeziju prolaznicima čitali članovi DHK-a Božica Jelušić, Vjekoslava Jurdana i Davor Grgurić.

15. studenoga 2021.

Ogranak DHK-a Sisačko-moslavačke županije objavio je pobjednicu književnog natječaja „Korzo slova“ u 2021. godini – to je Siščanka Sanja Domenuš sa zbirkom poezije *Čistačica lignji*.

19. studenoga 2021.

U organizaciji Riječkog ogranka DHK-a s balkona zgrade Filodrammatice na Korzu povodom Dana sjećanja na žrtve Domovinskog rata i Dana sjećanja na žrtvu Vukovara i Škabrnje domoljubnu poeziju hrvatskih književnih klasika i suvremenih književnika čitali su Vjekoslava Jurdana, Vinko Ribarić i Davor Grgurić.

22. studenoga 2021.

U Gradskom muzeju u Vinkovcima održan je program kojim je Slavonsko-baranjsko-srijemski ogranak

DHK-a obilježio svoju 40. obljetnicu osnutka i 35. obljetnicu (pre)imеноvanja ogrankom. Program je održan u suradnji s Gradskom knjižnicom Vinkovci, čiji su djelatnici priredili i prigodnu izložbu izdanja Ogranka. U programu su sudjelovali Mirko Ćurić, Tomislav Žigmanov, Goran Rem, Franjo Džakula, Vlasta Markasović, Ružica Martinović Vlahović, Brankica Bošnjak, Stjepan Tomaš, Joso Živković, Livija Reškovac i član suradnik Željko Bosilj. Održano je premijerno predstavljanje prvog dvo-broja časopisa Ogranka *Književna riječ*. Časopis i njegovu koncepciju predstavili su urednici Franjo Nagulov i Vlasta Markasović.

25. studenoga 2021.

U Budimpešti je održan program *Hrvatska književna Panonija IV*, koju su organizirali Ogranak DHK-a slavonsko-baranjsko-srijemski i Kulturni centar „Croatica“ iz Budimpešte, u suradnji sa Zavodom za kulturu vojvođanskih Hrvata iz Subotice, Znanstvenim zavodom Hrvata u Mađarskoj iz Pečuha, Hrvatskim vrtićem, osnovnom školom i đačkim domom iz Budimpešte (HOŠIG), Srednjom strukovnom školom Antuna Horvata i Spomen-muzejom biskupa Josipa Jurja Strossmayera iz Đakova, pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske. U nastavku programa priređena je dodjela Povelje uspješnosti Julija Benešića ovogodišnjem dobitniku,

hrvatskom znanstveniku, pjesniku i kritičaru Stjepanu Blažetinu. U bogatom programu sudjelovali su Goran Rem, Paula Rem, Joso Živković, Mirko Ćurić, Stjepan Blažetin, Katarina Čeliković i Tomislav Žigmanov.

15. studenoga 2021.

U prostorijama DHK-a otvoren je 3. *Svjetski festival hrvatske književnosti*.

19. studenoga 2021.

U Gradskoj knjižnici Vukovar održan je 17. novinarsko-književnički susret *Grad – to ste Vi* u spomen na novinara i urednika Hrvatskog radio Vukovara, ratnog izvjestitelja i književnika Sinišu Glavaševića.

Ostale aktivnosti DHK-a

2. listopada 2021.

Svečanim uručenjem nagrada proglašeni su ovogodišnji laureati 32. Pjesničkih susreta u Drenovcima. Povelja „*Visoka žuta žita*“ za sveukupni književni opus i trajni doprinos hrvatskoj književnosti uručena je Miloradu Stojeviću. Priznanje „*Duhovno hrašće*“ za najbolju poetsku zbirku autora iz Slavonije objavljenu između dvaju Susreta dodijeljeno je Tihomiru Dunderoviću za zbirku *Drvolaši*, a ugovor za tiskanje najboljeg poetskog rukopisnog prvijenca mladog autora iz Slavonije uručen je mladom studentu Boni Cvitkušiću iz Županje za rukopis *Punktovi*.

4. listopada 2021.

Na *YouTube* kanalu DHK-a objavljena je druga epizoda serijala *Čit-lit*, u kojoj je Mario Kolar razgovarao s Julijanom Matanović.

6. – 8. listopada 2021.

U prostorijama DHK-a održani su 42. Zagrebački književni razgovori. Svečano otvorenje održano je u prostorijama DHK-a, uz uvodnu riječ i moderiranje Marka Gregura i pozdravne riječi Zlatka Krilića, predsjednik DHK-a, i Dubravka Jelačića Bužimskog, predsjednik Povjerenstva za ZKR. Na prvoj radnoj sjednici izlagali su: Dubravko Jelačić Bužimski: *Sjećanja na disidentsku književnost koju sam volio*; Tihomir Glowatzky (Njemačka): *Škare u glavi ili bijeli slonovi: disidenti u Istočnoj Njemačkoj*; Jaroslav Otčenášek (Češka): *Kratak uvod u češku disidentsku književnost*; Carmen Vrljičak Verlichak (Argentina): *Tri pjesnika iz izgnanstva*; Maciej Czerwiński (Poljska): *Bogdan Radica – disident?*; Davor Velnić: *Disidentska književnost*; Božidar Petrač: *Kako je Bijela knjiga Stjepana Čuića pretvorila u disidenta*. Na drugoj radnoj sjednici izlagali su: Zvonko Taneski (Sj. Makedonija): *Poetika dislokacije*; Bogusław Zieliński (Poljska): *Janusz Szpotański – je li poljski soc-Villon zaboravljen?*; Igor Žic: *Ivo Žic-Klačić – tihi riječki disident*; Mladen Machiedo: *Rubovi disidenstva u sjećanju*; Mario Kolar: *Dijalekt kao disident*; i Zdravko Zima: *Disident Edvard Kocbek*. Sve

sjednice moderirao je Miro Gavran, član Povjerenstva za ZKR.

11. listopada 2021.

Na *YouTube* kanalu DHK-a objavljena je treća epizoda serijala *Čit-lit*, u kojoj je Mario Kolar razgovarao sa Zlatkom Krilićem.

18. listopada 2021.

Na *YouTube* kanalu DHK-a objavljena je četvrta epizoda serijala *Čit-lit*, u kojoj je Mario Kolar razgovarao s Tomislavom Zagodom.

19. listopada 2021.

U prostorijama DHK-a održan je kolokvij o životu i djelu Ranka Markovića u povodu 20. godišnjice smrti. Sudjelovali su: Vinko Brešić, Ana Batinić, Tomislav Brlek, Antun Pavešković, Dubravka Crnojević-Carić, Boris Senker, Leszek Małczak i Ivica Matičević, koji je bio i voditelj kolokvija.

20. listopada 2021.

U prostorijama DHK-a održano je obilježavanje 30. obljetnice Satnije hrvatskih umjetnika iz Domovinskoga rata.

25. listopada 2021.

Na *YouTube* kanalu DHK-a objavljena je peta epizoda serijala *Čit-lit*, u kojoj je Mario Kolar vodio razgovor s Evelinom Rudan.

27. – 29. listopada 2021.

U Vinkovcima su održani 27. Dani Josipa i Ivana Kozarca. Nagradu za

životno djelo dobio je Miro Gavran, nagrada za proznu knjigu godine dodijeljena je Julijani Matanović za zbirku priča *Djeca na daljinu*, dok je nagrada za znanstvenu knjigu godine dodijeljena Krešimiru Nemecu za *Leksikon likova iz hrvatske književnosti*. Pauli Rem pripala je Povelja uspješnosti za knjigu *U ime kapitala*.

Preminuli članovi DHK-a

Zdravko Sančević preminuo je 21. rujna 2021. u Caracasu u 91. godini života.

Vinko Buj preminuo je 30. rujna 2021. u Zagrebu u 83. godini života.

Milorad Nikčević preminuo je 13. listopada 2021. u Osijeku u 81. godini života.

Anđelko Vuletić preminuo je 21. listopada 2021. u Zagrebu u 89. godini života.

Ivan Bauman preminuo je 6. studenoga 2021. u Zagrebu u 78. godini života.

Antonio Sammartino preminuo je 21. studenoga 2021. u 60. godini života.

Maja Kolman Maksimiljanović

NOVE KNJIGE ČLANICA I ČLANOVA DHK-a

Boris Domagoj Biletić, *Možda ovo ne dolazi iz krvi* [izabrane pjesme], izabrao i pogovor napisao Jovan Nikolaidis, Plima, Ulcinj (C. Gora), 2020.

Ex provincia: izabrane kroatističke teme (opće i zavičajne), Alfa, Zagreb, 2021.

Hvatanje zraka: izabrane pjesme, izbor i pogovor Miroslav Mićanović, Matica hrvatska, Zagreb, 2021.

Michael Dudley, Tomislav Maretić, Dejan Pavlinović, *Nexus haiku* [stihovi na hrvatskom i engleskom jeziku], Pula, 2021.

Franjo Džakula, *Tempus fugit*, DHK Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Osijek, 2021.

Željko Funda, *Priče o smrti*, Ogranak Matice hrvatske, Osijek, 2021.

Marko Grčić, *Naljepnice*, DHK, Zagreb, 2021.

Nada Grubišić, *Povijest nepostojećega grada*, Istarski ogranak DHK, Pula, 2021.

Ivan Kramar, *Dom od kože*, Naklada Bošković, Split, 2021.

Biserka Težački Kekić, *Goblen u zakutku*, Tonimir, Varaždinske Toplice, 2021.

O lopovu, Marsovcu i ružama, Tonimir, Varaždinske Toplice, 2021.

Mladen Machiedo, *Pronađeni u prijevodu 1 (osobni podsjetnik)*, Alfa, Zagreb, 2020.

Pronađeni u prijevodu 2 (osobni podsjetnik), Alfa, Zagreb, 2021.

Tomislav Maretić, *Mutne svjetiljke*, Studio Moderna, Zagreb 2021.

Ružica Martinović-Vlahović, *Zemaljski i nebeski grad*, DHK Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Osijek, 2020.

Stvari onkraj stvari, DHK Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Osijek, 2020.

Dino Milinović, *Svijet je muškog roda ili Tragedija koje nije bilo*, Matica hrvatska, Zagreb, 2021.

Mato Nedić, *Glas vjere*, Književno-likovno društvo *Rešetari*, Rešetari, 2021.

Drago Orlić, *Arabeska*, Istarski ogranak DHK, Pula, 2021.

Negdje iznad vjetra, Centar za kulturu, Orašje, 2021.

Luko Paljetak, *Odustajanje od dana*, Naklada Bošković, Split, 2021.

Pavao Pavličić, *Sanjarije samotnog vozača*, Lađa od vode, Zagreb, 2021.

Ljekovito blato, Mozaik knjiga, Zagreb, 2021.

Božidar Petrač (ur.), *Hrvati i Dante: spomenica Društva hrvatskih književnika u povodu 700. obljetnice Danteove smrti*, DHK, Zagreb, 2021.

Josip Sanko Rabar, *Nestvarne stvari*, Naklada Bošković, Split, 2021.

Samo tebi predam sve, Naklada Bošković, Split, 2021.

Duševni križ i obraćenje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2021.

Robi Selan, *Kokosovi orasi*, Istarski ogranak DHK, Pula, 2021.

Davor Šalat, *Povećalo za poeziju: eseji o pjesništvu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2021.

Tomislav Šovagović, *Spremište Trešnjevka*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2021.

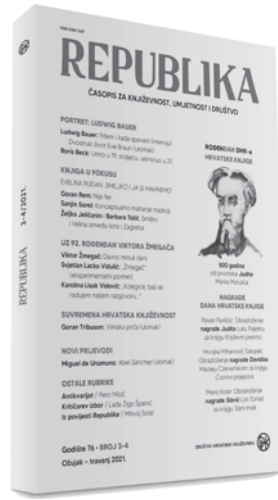
Čajevi protiv učmalosti, Sisačka udruga za promicanje alternativne i urbane kulture, Stupno, 2021.

Davor Velnić, *Na rubu ničega*, DHK, Zagreb, 2021.

Tomislav Slavko Zekanović, *Hod oblaka čujem*, DHK, Zagreb, 2021.

Viktor Žmegač, *Vrhunski europski romani po mom izboru*, Matica hrvatska, Zagreb, 2021.

Vlatka Poljanec

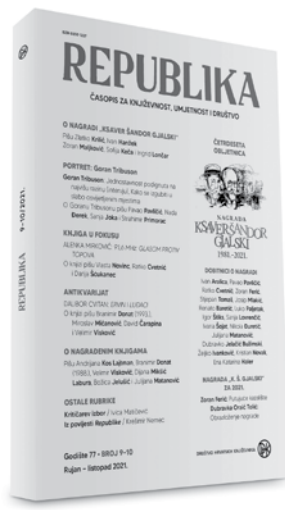
Preplatite se na **Republiku** u 2022. godini!

Pretplata uključuje **6 svezaka**, zajedno s požarinom.

U 2022. očekuju vas **suвременa hrvatska i prijevodna književnost**, intervjui s istaknutim piscima u rubrici **Portret**, analize aktualnih djela u rubrici **Knjiga u fokusu**, podsjećanje na starije važne knjige u rubrici **Antikvarijat**, osvrti na nova vrijedna izdanja u rubrici **Kritičarev izbor**, eseji o aktualnim književnim i kulturnim fenomenima i još mnogo toga.

Godišnja pretplata iznosi **330 kuna**, za članove DHK-a **200 kuna**.

www.dhk.hr | republika@dhk.hr

Nova izdanja Društva hrvatskih književnika

Književna riječ

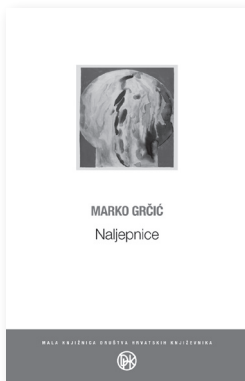
Časopis za književnost

Urednici: Franjo Nagulov i Vlasta Markasović

Godina 1, broj 1-2, studeni 2021.

Osjek, Ogranak DHK-a slavonsko-baranjsko-srijemski

Prvi dvobroj novopokrenutog časopisa donosi rubrike *Poezija* (D. Čosić, M. Dejanović, T. Dunderovića, M. Plazib, S. Krnjić), *!* (S. Baković, M. Gregur, B. Brkan), *Proza* (J. Zlatar Gamberožić, D. Ivankovac, D. Radočaj, M. Urban, I. Zrinišić, D. Pernjak, B. Brkan), *Intervju* (M. Radmilović), *Kritičarski izbor* (G. Rem), *Dramski zalet* (M. Herceg) i *Ogranon* (F. Džakula, P. Rem, M. Čurić).

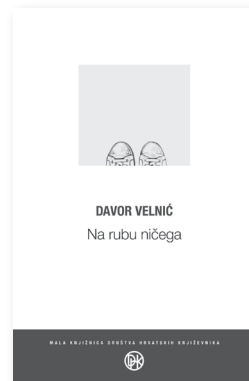

Marko Grčić

Naljepnice

Zagreb, DHK, 2021.

Nova knjiga poznatog esejista, pjesnika, prevoditelja i novinara donosi prerade, uglavnom u formi katrena, s više jezika, stihova manje poznatih pjesnika. Posrijedi su 333 kratke pjesme od četiri stiha, s nešto sonetnih formi, koje je autor godinama pisao isključivo i samo za sebe, kako bi „pomogao svojoj koncentraciji i sve slabijem pamćenju“.

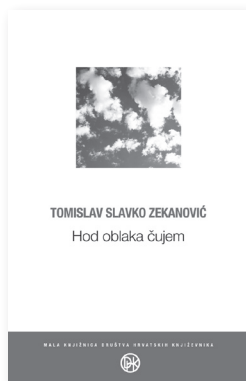

Davor Velnić

Na rubu ničega

Zagreb, DHK, 2021.

Na rubu ničega knjiga je koja pokušava bez uljepšavanja, blačenja i predrasuda pozicionirati Miroslava Krležu u hrvatsku književnost tada, za njegova života, i danas kad je sukob oko njegovog djela više obojen ideološki, a manje književno. (Iz autorova proslava)

Tomislav Slavko Zekanović

Hod oblaka čujem

Zagreb, DHK, 2021.

Knjiga donosi izbor iz dosadašnjih autorovih pjesničkih zbirki, *Amarilis*, *Sve(mir)*, *Oči na oči* i *Zagrljaj*. Izabrane pjesme pokazuju suštinu njegove poezije, a to je orkestar duše, ljubavi i prirode, koji ne narušavaju nikakvi negativni zvuci iz urbanoga svijeta. (Iz pogovora Lade Žigo Španić)

Drago Orlić

Arabeska

Pula, Istarski ogranak DHK, 2021.

Arabeska je posthumno objavljena zbirka pjesma svestranog istarskog pisca. Prema riječima B. D. Biletića, to je tek naizgled poetska priča o prožimanju, katkad i sučeljavanju civilizacija, navika, tradicija, identiteta i temperamenata, da bi sve i uvijek završilo u Jednome, gotovo sinkretizmu – najmanje religijske, a najviše općeljudskome.

Robi Selan

Kokosovi orasi

Pula, Istarski ogranak DHK, 2021.

Kokosovi orasi roman je na rubu stvarnosnoga i krimića, kombinacija fikcije i faksije, koliko u predmetno-tematskim elementima toliko i u poigravanju realnim/„realnim“ i iskonstruiranim, izmaštanim toposima, uglavnom autorova najužega zavičaja, istarskog.

●

Nisam ni slutio da će *Otto poeti croati* („The Bridge“, 1974) izazvati pravu institucionalnu grmljavinu, premda iz početno vrlo osobna razloga, naime navodna izostavljanja *jednog* (a zanemarujući sve druge!). Unatrag gledano, čini se da je nacionalni epitet u naslovu (izuzmu li se nedirnete ploče na državnim zgradama) predstavljao tihi javni presedan nakon gušenja „hrvatskog proljeća“. No „krimić“ je počeo prije izlaska inkriminirane publikacije. Predsjednik „DKH“ (danas „DHK“), upravo izabran... doznajući – skandaliziran – da ga među onih osam nema, dao se istog časa na prevenciju, prijeteći, dapače, duplom protestnom ostavkom.

– Mladen Machiedo: *Rubovima disidentstva u sjećanju*

●

Apsolutno najteže razdoblje za češku književnost bile su godine 1948. – 1956. kada je komunistički režim forsirao socijalistički realizam u staljinističkoj interpretaciji kao jedini mogući umjetnički smjer i stil izražavanja. Bilo kakav izraz otpora bio je oštro kažnjen, većina katoličkih autora bila je u zatvoru ili u emigraciji, ostali autori imali su minimalne mogućnosti prezentirati svoja djela.

– Jaroslav Otčenášek: *Češka disidentska književnosti u razdoblju komunističke diktature*

●

Disidentstvo, izgnanstvo i egzil predstavljaju već puno godina unatrag neizostavan dio južnoslavenske nacionalne egzistencije, neovisno o tome jesu li bili izazvani osobnim (privatnim), političkim (ideološkim) ili ekonomskim (profesionalno-karijernim) razlozima. Ali gledajući na njega s pozicije individualca, problem se često proteže do visoko emocionalnih razina.

– Zvonko Taneski: *„Poetika dislokacije“ u južnoslavenskim književnostima*

